

# DANSKE STUDIER

FOR UNIVERSITETSJUBILÆETS  
DANSKE SAMFUND

UDGIVNE AF  
GUNNAR KNUDSEN

UNDER MEDVIRKNING AF  
EJNAR THOMSEN

1945

KØBENHAVN  
GYLDENDALSKE BOGHADEL  
NORDISK FORLAG

## INDHOLD

|                                                             |     |
|-------------------------------------------------------------|-----|
| I. M. BOBERG, Svend Vonved-Visen og dens Gåder .....        | 1   |
| ELLEN OLSEN, Henrik Gerner som Fonetiker.....               | 32  |
| ALF BO, Kæderytme og Meningsrytme .....                     | 41  |
| HELGE TOLDBERG, Jens Møller som Æstetiker og Mytolog.....   | 49  |
| HARRY ANDERSEN, Hvordan bør Runeindskrifter transskriberes? | 97  |
| GUDMUND SCHÜTTE, 900årig Lyrskov-Overlevering .....         | 107 |
| SIGVARD SKOV, Henrik Harpestreng .....                      | 125 |
| HENNING HENNINGSEN, H. C. Andersen og Dystløbene i Stige... | 140 |

### FRA SPROG OG LITTERATUR

|                                                                          |     |
|--------------------------------------------------------------------------|-----|
| Bland og blant ( <i>Didrik Arup Seip</i> ) .....                         | 147 |
| „Og klar du Jordklimpen i Solglansen mild“ ( <i>F. Paludan-Müller</i> )  | 148 |
| Holbergs Visdom [ <i>Fredrik Böök</i> ] ( <i>E. Spang-Hanssen</i> )..... | 150 |

### KULTUR OG FOLKEMINDER

|                                                                      |     |
|----------------------------------------------------------------------|-----|
| Mester Jakel [ <i>Svend Smith</i> ] ( <i>E. Spang-Hanssen</i> )..... | 154 |
| Magerkål ( <i>August F. Schmidt</i> ).....                           | 155 |

---

# SVEND VONVED-UISEN OG DENS GÅDER

AF

I. M. BOBERG

---

**I** A. S. Vedels gendigtning af folkevisen om Svend Vonved<sup>1</sup>, der på sin moders bud og med hendes velsignelse fulgt af hendes forbandelse er redet ud for at finde og dræbe sin fader, kong Esmer's banemand, spørger Svend en hyrde, som han derefter kommer til, efter at han desuden har dræbt Thule Vang og hans tolv sønner:

„Og hør du, hyrde, sig du mig:  
Hvis er det fæ, du driver for dig?  
hvad er trindere end et hjul?  
og hvor da drikkes den fejreste jul?

Hvor da står der fisk i flode?  
hvor er „fogel“ røde?  
hvor da blander man den bedste vin?  
hvor drikker Vidrik med kæmper sin?“

Han får imidlertid intet svar, hvorfor han dræber hyrden. Den næste hyrde, han kommer til, nøjes han med at spørge, hvis fæ han driver, og da han får at vide, at det er Tyge Nolds, giver han ham til tak for svaret en guldring, hvorpå han udfordrer og dræber Tyge Nold med samt hans tolv sønner. Derefter retter han følgende spørgsmål til en tredje hyrde, som det synes for at prøve ham, før han tør følge hans anvisninger om, hvad vej han skal ride:

„Hør du goden hyrde med dine får,  
du giv mig visse ansvar.

Hvad er trindere end et hjul?  
og hvor da drikkes den bedste jul?  
hvor går solen hen til sæde?  
og hvor hviler døde mands fødder?

<sup>1</sup> DgF. 18 (D) i DgF. I p. 235—50, II 648—51, III 783—90, IV 742—54 og X 8—15.

Hvem opfylder da alle dale?  
 og hvad klæder bedst i kongens sale?  
 hvad råber højere end en trane?  
 og hvad er hvidere end en svane?

Hvo bærer skægget på sin bag?  
 og hvo bærer næsen under sin hag?  
 hvad er sortere end et slå?  
 og hvad er raskere end en rå?

Hvor da er broen bredest?  
 og hvem er mennesket ledest?  
 og hvor da findes den højeste vej?  
 og hveden kommer den koldeste drik?"

Dertil svarer hyrden:

„Solen er trindere end et hjul,  
 i himlen holdes den fagreste jul.  
 For vesten går solen til sæde,  
 for østen hviles den døde mands fødder.

Sneen fylder alle dale,  
 og manden klæder fejrest i sale.  
 Tordenen råber højere end en trane,  
 og englene er hvidere end en svane.

Viben bærer skægget udi sin nak',  
 trolden han haver næsen under sin hag.  
 Synden er sortere end et slå,  
 og „sinden“<sup>1</sup> er raskere end en rå.

Isen er broen bredest,  
 og padden er mennesket ledest,  
 til paradís går den højeste vej,  
 forneden driver den koldeste drik“.

Først senere, efter at have overvundet Randulf, Strandulf, Egge Under og Egge Karl m. fl., kommer Svend Vonved til en kæmpe, der kan besvare omtrent de samme spørgsmål, som stillede den første hyrde:

„For østen står de fiske i flod,  
 for norden drikkes den vin så god,  
 i Halland finder du Vidrik hjemme  
 med sine kæmper og mange svende“.

<sup>1</sup> D. v. s. sindet, som Peder Syv gengiver det, tanken.

Også ham giver han en guldring og rider til Kong Vidrik, der viser sig at være hans morbroder. Derefter sluttes der med en beretning om Svends hjemfærd til sin moder, som han hugger i 5000 stykker sammen med tolv troldkvinder, hvorefter han fæster sig en skøn liljevånd, datter af kong Sigfred.

I denne gendigtning har Vedel søgt at forene alle de varianter af visen, han kendte. Episoden med Thule eller Tyge og hans tolv sønner er endda kommet med i to omgange, åbenbart efter to forskellige håndskrifter, der har haft hver sit navn. Thule Vang hedder han i Grundtvigs B-gruppe (Rentzels og det større stockholmske håndskrift). Tyge Nold kender vi kun fra Vedel. Denne må altså have haft mindst eet forlæg, som vi ikke kender. Det fremgår også af gåderne om viben med skægget i nakken og trolden med næsen under hagen, som Vedel er helt ene om, og fra gåderne om, hvor solen går til sæde, og hvor død mands fødder hviler, hvad der er hvidere end en svane og raskere end en rå, der ikke findes i nogen af de middelalderlige optegnelser, men ellers er velkendt.

B-gruppen afviger fra Vedel ved, at der kun optræder een hyrde, der får en guldring, fordi han viser Svend Normand, som helten her (og i A) hedder, vej til Sønderborg, hvor han kan finde flere kæmper at slås med, da han har fået blod på tanden ved at dræbe Tulle Wang og hans sønner samt en „diure karl“, dvs. jæger<sup>1</sup>, der kommer med bassen på sin bag og bjørn i hænde — hos Vedel er det faderens drabsmand, der optræder i denne skikkelse — og ikke vil bytte dyr med ham. I Sønderborg dræber han Randulf, Strandulf osv., hvorefter han rider hjem og hugger tolv troldkvinder ned samt sin moder i 5000 stykker, her ganske umotiveret, da hun kun har velsignet, ikke forbandet ham før udfærden. Gådespørgsmål er her ingen af. B giver i det hele taget en ret simpel form af visen med vægten lagt på indledningen med moderen og derefter på kampene med Tulle Wang, dyrekarlen og kæmperne i Sønderborg.

Vedel har først og fremmest fulgt C-gruppen, Karen Brahes folio, hvorfra han også har Vonved-navnet og inddragningen af Didrik-sagnene<sup>2</sup>. I modsætning til i B forbandes Svend Vonved i C af sin vrede moder, dog ret vagt, før han rider ud. Han kommer så til en hyrde, som han spørger:

<sup>1</sup> Sml. DgF. IV p. 750—51.    <sup>2</sup> Sml. Bugge i DgF. I p. 236n. 3, III p. 783—86 og her p. 16.

„Hvor da står de(n) fisk i flod?  
 hvor (da) går de (bedste) foler i stod?

Hvor da blæser den hårde (el. „haste“) vind?  
 Hvor drikker (kong) Vidrik med kæmper sin?“

Hyrden dræbes, da han ikke svarer. Ligeledes dræbes en anden hyrde eller kæmpe, da det viser sig, at det er ham, der har dræbt hans fader Esmer. Det er ham, der her har „bjørnen på sin bag og bassen på sin lænde“, så han er åbenbart mere kæmpe end hyrde. Den tredje, Svend Vonved kommer til, kaldes udtrykkeligt kæmpe. Det bliver dog ham, der får guldringen, da han svarer på de samme spørgsmål, som stilledes den først mødte:

„For østen stod den fisk i flod,  
 for vesten står de foler i stod.

For norden blæser den hårde vind,  
 i Holland drikker kong Vidrik med kæmper sin.“

Når Vedel laver Holland om til Halland, er det måske, fordi han foretrækker Vidrik-navnet for Didrik — C vakler mellem disse to navne —, og svenske lokalsagn knytter Vidrik dertil<sup>1</sup>. Meningen må dog være sydpå, så det fjerde verdenshjørne også bliver repræsenteret. Det stemmer også med Didrik-sagnetes hjemmehørighed i Tyskland og Norditalien. Svend drager derefter til kong Didrik, der anerkender ham som sin søstersøn. Og hos ham bliver han og fæster kong Sivers datter til brud.

Gåderne har Vedel dog for størstedelen fra A-gruppen, Langebeks og Thotts folier og Reenberges håndskrift. Hos Karen Brahe findes nemlig ikke andre gåder end de just nævnte spørgsmål. Men i A-gruppen fylder gåderne og svarene derpå en trediedel af teksten. Af handling er der kun en kort omtale af afskeden fra moderen, der først forbander og siden velsigner ham (hos Vedel er det omvendt); drabet af faderen (her kaldet) Karl's banemand, en kæmpe med „lossen på sin bag og bjørnen på sin højre hand“; samt slutningen, hvor han tager hjem og dræber sin moder og 15 troldkvinder. Før han gør det, er det, han retter følgende spørgsmål til en tilfældig hyrde:

„Hør du hyrde, hvad jeg siger dig:  
 hvis er det fæ, du driver for dig?

<sup>1</sup> Se DgF. I p. 68 ff. og 89 ff., spec. p. 94. Grundtvig mener dog, det er Vedels rettelse, der har givet anledning til de hallandske sagn.

Hvad er trindere end et hjul? (solen).  
 hvor drikker man fejreste jul? (i himmerig).

Hvad fylder alle dale? (sneen).  
 Hvad klæder feyrest i sale? (manden).

Hvad er sortere end en slån? (synden).  
 Hvad lyder højere end „thraan“? (torden).

Hvor er broen bredest? (isen).  
 Hvad er mennesken ledest? (troidene).

Hvor så er den højeste vej? (i paradiset).  
 Hvor så er den ledeste drik? (i helvede).

Hvor er der mur og fæste?  
 Hvor plejer kæmper at gæste?

Da hyrden har besvaret alle spørgsmålene og efter det sidste peget i den retning, Svend Normand skal ride, „hisset — —“, får han til tak en guldring, og Svend rider videre, men ikke, som man vilde vente og som i B, til den anviste borg, men hjem for at hugge sin moder i 1000 stykker.

Gennem et flyveblad, hvoraf det ældste kendte tryk stammer fra 1727, er Vedels tekst gået over i folketraditionen og blevet en meget yndet vise. De fleste yngre opskrifter fra alle de skandinaviske lande er sikkert påvirket af ham<sup>1</sup>, *selvom den tradition, han har øst af, stadig har været levende.*

Der findes da også en dansk nutidstradition (E—F) (se p. 11—12)<sup>2</sup>, som både afviger fra de middelalderlige optegnelser og fra Vedel, idet den mangler motivet med Svends faderhævn og hans kampe, så visen alene drejer sig om gådespørgsmålene og deres besvarelse. Og den kan ikke gå tilbage til Vedel, da her ikke er tale om nogen Svend Vonved, men om en Nordmand. Der er altså snarere tilknytning til A- og B-gruppen. I B er motivet med faderhævnen jo også kun svagt. Men A følges ved den dominerende rolle, gåderne har.

I de svenske optegnelser omtales faderhævnen ligeledes kun som en løs indledning uden logisk forbindelse med gådespørgsmålene, og der forekommer ikke andre kampe, end at faderens drabsmand slås ned, og det sker ikke engang altid. Her er det imidlertid muligt,

<sup>1</sup> Se DgF. I p. 237; III 783; IV 742 ff.; X 7—8.    <sup>2</sup> DgF. IV p. 743 og X p. 8—14.

at der kun er tale om en afbleget form af Vedel, idet det eneste navn, der nævnes, er Swän Swane Wit og Igm. I de to ældste kendte former, skillingstryk fra Gefle 1800 og 1802<sup>1</sup>, og formodentlig også i et fra Upsala 1794<sup>2</sup>, møder Swän to gange en „wallareman“, dvs. pilgrim eller hyrde. Den første dræber han, da han får at vide, at han har slået hans fader, kong Wise, ihjel. Den anden forelægger han følgende spørgsmål:

Hwad är rundare än det rundaste hjul?  
Hwar under hvilat det fågraste djur?  
Hwad är hwitare än swanen?  
Och hwem kan ropa högre än tranen?

Solen är rundare än det rundaste hjul,  
i himmelen så hwilar det fågraste djur,  
och änglarne är hwitare än swanen,  
och åskan ropar högre än tranen.

Hwad är swartere än ett kohl?  
Hwem är fårmare än lärko-wingar små?  
Hwart ut ligger wägen den breda?  
Hwar ligger menniskan som ledast?

Synden är swartare än ett kohl,  
själen är fårmare än lärko-wingar små,  
till helfwete ligger wägen den breda,  
där ligger menniskan som ledast.

Hwem kan bygga den bredaste bro?  
Hwar löper fisken som stridast uti flod?  
Hwart ut hafwer solen sitt säte?  
Och hwart ut ligger döda mannens fötter?

Isen han bygger den bredaste bro,  
där under går fisken som stridast uti flod,  
till wäster hafwer solen sitt säte,  
till öster ligger döda mannens fötter.

<sup>1</sup> Tr. henholdsvis i Geijers og Afzelius' Svenska folkvisor II 1880 p. 188—89 og i DgF. IV p. 747—48. <sup>2</sup> Se Geijer og Afzelius II p. 190. En notits i Götheborgske Spionen 1766 omtaler desuden, at „Wi hafwe mycket förråd i våra sagor; men måste dock förskrifwa de gamlas kämpa-qwäden från Danmark .... Man får ibland höra småstumpar om Sven Felling, om Swen Wänwud, om Sigward Maren Swen i våra gillen“; cit. af Åke Campbell i en afhandling „Om litterärt och folkligt i svenska gåtsamlingar från medeltiden till 1900“, i Saga och Sed, Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 1942 p. 38.

Hvorefter der afsluttes med følgende strofe:

Kan du allt detta, så kan du wäl mer!  
De kjämpar de drucko i dagarne fler,  
Swen Swane Wit strök gullringen af sin hand,  
och gaf honom till den wallareman.

Disse spørgsmål stemmer nogenlunde med Vedels, blot mangler gåderne om trolden og viben, og i stedet for den fejreste jul tales der om de fagreste dyr<sup>1</sup>. De samme 4 gåder mangler i den danske E—F-gruppe, der desuden i stedet for julen har „det fagreste guld“.

Omtrent samme form har visen i Afzelius' hovedopskrift (nr. 39), der dels beror på en uplandsk optegnelse af Afzelius selv, dels på et optryk af flyvebladsteksten fra 1802. Af afvigelser fra flyvebladsteksterne er der kun „Iselands konge“ (Vedels Esmer?) i stedet for „kong Wise“. I Dybecks Runa 1871 (p. 66—67)<sup>2</sup> har vi „Visones konge“. Denne optegnelse nærmer sig specielt Vedels ved i stedet for spørgsmålet om, hvad der er sortere end kul og rappere end lærkevinger — som vi også har i den danske E—F-gruppe, og som åbenbart er mere oprindeligt (se p. 17 ff.) —, at have:

„Hvad är kvickare än ett slå?  
och hvad är svartare än dödt ett strå?“

hvortil svares:

„Själen är kvickare än ett slå,  
synden är svartare än dödt ett strå.“

Slå forstås her som det svenske ord for en stålorm, „ormslå“, ikke, som Vedel bruger det, som et slåenbær. Endvidere sluttes med følgende strofer, som der ikke findes noget tilsvarende til andre steder:

Sven Svanevit tar ringarna af sin hand,  
dem gifver han den vallareman:  
„Du vet väl litet mera än någon hvar han vet,  
och visste du allt detta, hvad vet du mer?“

„Jag vet, du har ett vif bland sönerne två,  
och henne skal möan min till brudtärna få,  
för jag är ingen vallare, fast dig tyckes så,  
jag är en konungs son, som trådt på villostrå.“

En skånsk optegnelse, i Eva Wigströms Folkdiktning 1880 p. 40, har den afvigelse, at den dræbte Kong Viso var Svend Svanevinds

<sup>1</sup>) Sml. Saga och Sed 1942 p. 38. <sup>2</sup>) Også tr. DgF. IV p. 748.

broder, og det er tanken, ikke sjælen, der er rappere end lærkevinger. Desuden har vi i stedet for halvrimet „säte—fötter“, som hos Vedel, helrimet „säte—fjäte“, der går igen i de fleste yngre svenske optegnelser (sml. p. 17).

Rundtom i Sverige (og Danmark) er der desuden optegnet enkelte af de samme gådestrofer, dels som det, man bedst har husket af visen, dels i mere selvstændig gådeform. Det ældste sted er i regimentskvartermester Petter Rudebecks „Småländska Antiqviteter“ fra c. 1690, der stammer direkte fra Vedel, idet der findes nøjagtigt de samme 16 gåder, ordnede i 4 strofer<sup>1</sup>. En yngre smålandsk optegnelse, i DgF. IV p. 748—49, har nok Vedels spørgsmål om, hvad der skinner klarest i kongens sal, og hvad der klæder den dybeste dal. Men svarene er ikke Vedels, men som i norsk tradition (se p. 13 og 14) solen og træer og urter. Derefter følger to lokale spørgsmål om, hvad der gør vejen tættest, og hvad træet rettest? sandet og høvlen. Og så kommer de velkendte strofer:

Hvem är det väl, som bygger den bredaste bro?  
och hvem går der under i djupaste flod?  
Hvarest hafver dagen sitt säte?  
Och hvordan äro döde mans fjäte?

Isen han bygger den bredaste bro,  
och necken går der under i djupaste flod;  
i öster har dagen sitt säte,  
i vester vetter döde mans fjäte.

Den svenske näcke har her fået plads som hjemligt vandvæsen i stedet for fisken. Og i de to sidste linjer er der vendt om på øst og vest ved en misforståelse af spørgsmålet om, hvor solen tager sæde. Den dødes fødder skal efter ældgammel skik vende i øst, for at han kan have ansigtet vendt mod den opgående sol<sup>2</sup>.

Om en optegnelse fra Östergötland, der er trykt i Dybecks Runa 1849 p. 48<sup>3</sup>, siger Dybeck udtrykkeligt, at der er melodi til. Der er altså ikke tvivl om, at det er en del af visen. Den følger den sædvanlige tekst:

Hvad gör den bredaste bro?  
Hvarunder går fisken som mest uti flo'<sup>4</sup>?

<sup>1</sup> Se Campbell op. c. p. 37 ff. <sup>2</sup> Sml. Louise Hagberg: När Döden gästar, 1937 p. 496—98. <sup>3</sup> Og Zeitschr. f. deutsche Myth. III 1855 p. 353—54. <sup>4</sup> Forklares her som „flock“.

Hvad är hvitare än svanan?  
Hvad ropar högre än tranan?

Svaret er ligeledes strofisk:

Isen gör bredaste bro,  
derunder går fisken som mest uti flo,  
engelen är hvitare än svanan,  
kornbon<sup>1</sup> ropar högre än tranan.

Det samme gælder en östergötisk optegnelse, cit. DgF. IV p. 749, med svarene:

Jo, solen är trindtare än ett hjul,  
i himmelen der leka de fagreste djur;  
i vester hafver solen sitt säte,  
i öster ligger döda mannens fjäte.

Och isen han bygger den bredaste bro,  
der under går fisken som mest uti flod;  
åt helvetet bär vägen som bredast,  
och där ligger menniskan som ledast.

Och synden är svartare än ett kol,  
och tanken är snabbare än ett rå;  
och änglarne ä' hvitare än svanen,  
och korn-bond' ropar högre än tranen.

De to sidste spørgsmål alene forekommer i en smålandsk optegnelse fra Värend, i Svenska Landsmålen II:8 p. 10, med samme svar, og i en dansk, i Skattegraveren VI p. 48, hvor det også er tordenen, der råber højere end tranen, men sneen, der er hvidere end svanen. Men her er svarene ikke strofiske, hvad der trods ligheden med Vedel kunde tyde på, at der var tale om selvstændige gåder. Gådespørgsmål kan nok være strofiske, men løsningen ikke. Sådan har vi også fra Södermanland en strofe som følgende:

Hva(d) ä trin(d)are än de trin(d)aste hjul?  
Hva(d) är fagrare än de fagreste djur?  
Hvar ä vägen som bre(d)ast?  
Hvar ä människan le(d)ast?

men med ustrofisk løsning: solen, englene, vejen til det onde og helvede<sup>2</sup>. Desuden er der i Södermanland optegnet følgende gåderække med ustrofiske svar:

<sup>1</sup> D. v. s. kornbonden, tordenen. <sup>2</sup> Aminson: Bidrag t. Södermanlands äldre kulturhist. II p. 92.

Hva(d) ä sötare än sött?  
 Hva(d) ä fetare än fett?  
 Hvar fins di fagrade djur?  
 Hvar har solen sitt säte?  
 Hvar ligger döder mans fötter?  
 Hvert flyga svalorna om hösten?  
 Hvem bygger den bredaste bro?  
 Hvar lever fisken bäst i ro?  
 Hvem ropar högre än tranan?  
 Hvem är hvitare än svanan?

Svarene er: jorden, i himlen, i øst, mod øst, mod syd, isen, under isen, tordenen og englene<sup>1</sup>. At søvnen er sødere end sødt, og jorden federe end fedt, har vi i hvert fald som selvstændige gåder<sup>2</sup>, også suppleret med vandet som hårdere end hårdt<sup>3</sup> og tanken som lettere end let<sup>4</sup> (sml. p. 19 ff.).

Svend Vonved-visen er heller ikke den eneste vise, gådestrofer af denne art kan stamme fra. Helmer Olsson har i Bohuslän<sup>5</sup> optegnet resterne af en vise om en dreng, der var dømt fra livet, og som reddede sig ved at gætte nogle gåder, hans dommere gav ham. Af disse gåder huskes — noget forvirret — følgende, som vi kender fra Svend Vonved-visen: „Vad är rundare än ett hjul, vad är raskare än ett ord, vad äro svartare än ett kol, vem äro vitare än svanan, och vem ropar högare än tranan, och vem har byggt den bredaste bro, varunder går fisken som mest uti flod, och var äro vägen som bredast, och var ligger människan som ledast?“ Dertil svarede drengen: „Jo, solen äro rundare än ett hjul, varunder vilar de fagrade djur, och själen äro raskare än ett ord, och synden äro svartare än ett kol, och Guds änglar äro vitare än svanan, och åskan ropar högare än tranan, och isen har byggt den bredaste bro, varunder går fisken som mest uti flod, åt helvete går vägen bredast, och där ligger människan som ledast“.

En anden optegnelse samme sted har blot: „Vem fyller alla djupa dalar, och vem är vitare än svanan, och vem låter högare än tranan, och vem gör broden bredast, och var har solen sitt säte, och var

<sup>1</sup> Ib. V p. 69—70. Omtrent ligelydende i Runa 1850 p. 34 > Zs. f. deutsche Myth. III p. 354. <sup>2</sup> Ib. I p. 92 og Runa VI 1847 p. 41; H. Olsson: Folkgator från Bohuslän 1944 nr. 372; sml. Feilbergs Jyske Ordb. II p. 45. <sup>3</sup> Runa I. c. <sup>4</sup> Aminson I. c.; Sv. landsmålen II, 8 p. 10. <sup>5</sup> Folkgator från Bohuslän 1944 p. 81, i serien Svenska gåtor I.

vilar döder man sitt fjäte?“ med ustrofiske svar: „Snön, ängeln, tordön, isen, i hjärtat, i väster, i öster.“

Den danske E—F-tradition er i virkeligheden heller ingen Svend Vonved-vise. Den eneste optegnelse af den, Sv. Grundtvig kendte, fra en håndskreven visebog 1864, der anføres ordret (efter DgF. IV p. 743), lyder således:

Jeg gik mig da ud, for at se mig lidt om,  
der mødte mig en Nordmand saa arrig og saa grum;  
han taledes saa haardt udi Sindet,  
jeg trode, han mig vil[de] overvinde.

„Og hør du, skjøn Nordmand! hvad jeg vil sige dig:  
tre Spørgsmaal du her skal besvare for mig;  
og hvis du dem ret kan besvare,  
da skal det gaa dig vel i dine Dage.

Ja, hvad er vel mørkere end Natten den graa?  
og hvad slaar vel stærkere end Lærkevinger smaa?  
Ja, hvad er vel hvidere end Svaner?  
og hvad raaber højere end Traner?“

„Ja, Tankerne er mørkere end Natten den graa,  
og Hjærtet slaar stærkere end Lærkevinger smaa;  
ja, Englene er hvidere end Svaner,  
og Torden raaber højere end Traner.“

„Ja, hvad er da vel det rundeste Hjul?  
hvorunder der spiller det favreste Guld?  
og hvor haver Solen sit Sæde,  
hvorefter ganger Mennesket med Glæde?“

„Ja, Solen det er vel det rundeste Hjul,  
hvorunder der spiller det favreste Guld;  
i Øster har Solen sit Sæde,  
hvorefter ganger Mennesket med Glæde.“

„Ja, hvad er vel den bredeste Bro,  
hvorunder spiller Fiskene da mest udi Flod?  
og hvor hen gaar Vejen den brede,  
hvorefter ganger Mennesket med Glæde?“

„Ja, Isen det er vel den bredeste Bro,  
hvorunder spiller Fiskene da mest udi Flod;  
til Helvede gaar Vejen den brede,  
hvorefter ganger Mennesket med Glæde.“

„Og hør du, skjøn Nordmand! hvad jeg vil sige dig:  
tre Spørgsmaal du har her besvaret for mig;

og nu vil jeg Afsked med dig tage,  
at det maa gaa dig vel i dine Dage."

Grundtvig mente, det var A- og B-opskrifternes Svend Normand, der her rettede sine spørgsmål til en jomfru, som ved at besvare dem undgik videre ulempe. Tiltaleformen „Skjøn Nordmand“ i strofe 2 og 9 skulde da være fejl for „skjøn jomfru“. Senere har det imidlertid vist sig, at alle nutidsformer har tiltalen (Hr. eller unge) Nordmand, undtagen k, der har „du favre yngling“, og hvor det udtrykkeligt er en ung mand, der møder den grumme kæmpe og får spørgsmålene forelagt. Jomfruen må da siges at være temmelig tvivlsom. På den anden side ligner Nordmanden, hvis rolle kun har ringe lighed med Svend Normands i Vonved-visen, meget snarere kvindemorderen Svein Nordmann i den norske folkeviser om „S. N. og Gulbjör“ (NgF. 31, DgF. 183). Grundtvig har heller ikke været ene om at opfatte den tiltalte som en pige. Det fremgår af en fynsk vise (E q), hvor motivet er kombineret med et populært sagn om Sandholts gloende genfærd, der en nat antaster sin fordums kæreste, så hun kun frelses takket være sine fromme svar. Disse har let ladet sig passe ind i den klerikale tone:

Troen den er den stærkeste bro,  
hvorpå vi alle kan vandre så fro,  
og engelen er hvidere end svanen,  
og bønnen stiger højere end tranen. Etc.

I to skotske folkeviser, der delvis har samme gådespørgsmål som den danske vise (se p. 20), nl. Child nr. 46 „Captain Wedderburn's courtship“ og nr. 3 „The false knight“, er der også både tale om en jomfru, der søger at undslippe sin bejler ved at stille ham disse gåder og andre vanskelige opgaver, og om en dreng, der klarer en række spørgsmål.

I en anden fynsk optegnelse (E r) er gådestroferne indføjet i kirkebygningssagnet om trolden Find, der forlanger svar på, hvad der er det rundeste hjul, hvad der dækker jorden som et klæde, og hvor den døde finder sæde. Mærkeligt nok går Find-navnet igen både i Child nr. 3 og i ældre keltisk (se p. 20).

At der kan være tale om flere forskellige gådeviser, fremgår også af den norske tradition. Foruden de viser, der blot er en efterklang af Vedel eller hører så nær sammen med den tradition, han har benyttet, at de ingen videre selvstændig værdi har<sup>1</sup>, træffer vi

<sup>1</sup> DgF. IV p. 745—47.

nemlig her en helt selvstændig gådevisetradition, i Landstads Norske Folkeviser 1853 p. 369. Den rubriceres af Landstad som et „stev“, dvs. en særlig primitiv form for visedigtning, der endnu er velkendt visse steder i Norge og endda er så levende, at den stadig skyder nye skud. Stevene er nemlig delvis lejlighedsdigtning, improvisationer, nyttede f. ex. i sangkampe. Mange af dem er derfor vekselsange. Således også denne, der udelukkende består af gådespørgsmål og svar, som har kunnet fortsættes i det uendelige. Et par indledningsvers — med helt andet versemål og omkvæd end i selve gåderne — søger da også at give disse baggrund ved at lade dem være led i en sangkamp mellem to brødre om deres arvelod. Her er altså intet spor af Svend Vonveds faderhævn. Det er kun gådespørgsmålene, der knytter den norske vise til Svend Vonved-visen. De lyder:

Hot er deð, som týt og aldri tígur  
 pá grönaliðheiði?  
 og hot er deð, som andelaust liver?  
 Men hugin leikar fer dei.

Aa fossen er deð, som týt og aldri tígur  
 pá grönaliðheiði,  
 og fisken er deð, som andelaust liver.  
 Men hugin — —.

Hot er deð, som dekkir dalar?  
 og hot er deð, som prý'r i salar?  
 Svar: tágen og bruden.

Hot er dá deð, som dekkir stein?  
 og hot er deð, som prý'r ei grein?  
 Sneen og løvet.

Hot er deð, som ger vatnið víðast?  
 og hot er deð, som ger mannen bliðast?  
 Duggen og øllet.

Hot er dá deð, som ger brui breiðast?  
 og hot er deð, som ger mannen leiðast?  
 Isen og drik.

Og hot er deð dá fer eit tré,  
 som róti snúr op og toppen neð?  
 Istappen.

Hot er dá deð, som er heitar hell' heitt?  
og hot er deð, som er feitar hell' feitt?

Solen og jorden.

Kor var deð dá som sóli skein,  
der kem hon aldri til skine meir?

Pá det røde hav, da jord og vand skiltes.

Og hot er deð, som er trinnar hell' hjúl?  
og hot er deð, som er vénar hell' bru'r?

Solen og blomsten.

Hot er dá deð, som minste smýg?  
og hot er deð, som fer ingin man lýg?

Sygdom og død.

Endelig er der også en norsk tradition, der nærmest synes udgået fra den svenske om Sven Svanehvít. Jeg har været så heldig gennem maleren Hjalte Skovgaard at få fat i en variant, som han og hans søster i 1910 har lært af maleren Lars Jorde (f. 1865 i Vang, Hedemarken), og som afviger noget fra de to fra Voss og Valdres, som Sv. Grundtvig har fra Bugge, i DgF. III p. 786—87. Da den aldrig har været trykt, anfører jeg den in extenso:

Svend Svane han rider sig ud i grønne lund,  
der møder der hannem en vandringsmand:  
Og hør du vandringsmand (ell. Svend Svane),  
kan du svare på de spørgsmål, jeg dig giver?

Og hvad pryder bedst udi den dybeste dal?  
Og hvad pryder bedst vel i den kongelige sal?  
Og hvor stiger solen den rene?  
Og hvor hviler døde mands bene?

Og græs pryder bedst udi den dybeste dal.  
Og sol pryder bedst i den kongelige sal.  
I øst stiger solen den rene.  
I vest hviler døde mands bene.

Og hvad er vel rund're end det rundeste hjul?  
Og hvem synger bedst udaf alle kreatur?  
Og hvem er vel hvidere end svanen?  
Og hvad råber højere end tranen?

Og solen er vel rund're end det rundeste hjul.  
Og engle synger bedst udaf alle kreatur.

Og månen er vel hvidere end svanen.  
Og torden råber højere end tranen.

Og hvem kan vel bygge den bredeste bro?  
Hvorunder ganger fisken i vildeste flod?  
Og hvor går vel vejen den brede?  
Hvor alle onde men'sker er så kede?

Og isen kan vel bygge den bredeste bro.  
Derunder går fisken i vildeste flod.  
Til helvede går vejen den brede,  
hvor alle onde men'sker er så kede.

Der er endda melodi til<sup>1</sup>.

I Bugges optegnelse møder Svend Svane først en vandringsmand, der ikke vil lade sig udspørge:

„Spørgsmål haver jeg aldrig lært,  
men jeg har slaget Israels konge ihjell“

Israels konge er svenskernes Islands konge. Først den næste vandringsmand får da spørgsmålene — de samme som i Skovgaards optegnelse —, blot har vi her det mere oprindelige spørgsmål om, hvor solen „tager sæde“, så benene kommer til at hvile i øst. Desuden har vi her slutningen med, at Svend giver vandringsmanden sin ring, hvorpå de skilles „så venlig“. I den ene tilføjes tilmed i tilslutning til de kristeligt betonedede spørgsmål om englens og helvede følgende klodsede, men velmente strofer:

„Forlad kun den vejen, som du nu har fat,  
og tænk på din frelser, som dig da har skabt!  
Did hen, hvor jeg står, skal du stige,  
og vandre så hen mod Guds rige.“

Han vandred så sagtelig i årene fem,  
indtil han kom til et nyt Jerusalem.  
Der trode han at få sig et sæde,  
om der var nu døden tilstede.

Svend Svane og døden de mødtes der to,  
Svend Svane han døde, men hviler nu i ro.  
Sjælen den vandred mod norden,  
og kroppen opvækkes skal af jorden.

Når motivet med faderhævn i den svenske og den beslægtede norske tradition kun er svagt, mens gåderne breder sig, kommer det

<sup>1</sup> Sml. DgF. XI p. 10—15.

for en stor del af, at der jo ikke er den ringeste logiske sammenhæng mellem disse to motiver. Fordi Svend spørger en hyrde, hvis fæ han vogter, for at få at vide, hvor han finder sin faders banemand eller en anden, han kan slås med, er der dog ingen grund til at overfalde ham med gådespørgsmål om natur og kristendom! Det praktisk motiverede spørgsmål har ganske tilfældigt bevirket, at de andre er tilføjet som en slags fortsættelse.

Når disse har manglet, har visen vel i det væsentlige set ud som i den middelalderlige B-gruppe. Ganske vist er motivet med faderhævnen også kun svagt her. Men det er et så uhyre almindeligt motiv, at det let kommer til kun at spille en underordnet rolle som indledning eller ramme. Bl. a. findes det i folkevisen om Orm Ungersvend og Bermer Rise (DgF. 11), der også har andre berøringspunkter med Svend Vonved-visen. For at hævne sin fader må Orm nemlig rejse til Is(e)land. I svenske og norske former af Svend Vonved-visen er Syends fader Iselands, Israels eller Visones konge. Orm er også en person i sagnkredsen om kong Didrik og hans kæmper, der er inddraget i Svend Vonved-visen: Han nævnes således i DgF. 7 sammen med kong Esmer, der i C er Svend Vonveds fader og også forekommer i Child nr. 60, der nærmest er et sidestykke til DgF. 11<sup>1</sup>. Den oprindelige vise er altså en vise om en ung mand, der lader sig rive ud af sin dagdrivertilværelse for at drage i kamp og, da han først har fået blod på tanden, dræber ikke alene Tulle Wang og hans 12 sønner, men også jægeren, der kommer med bassen på bag og bjørnen i hænde, og — da en hyrde har vist ham vej til Sønderborg, hvor der er kæmper nok at slås med — Randulf og Strandulf, Hans-Under og Egge-Under, Egge-Karl og fanden selv og sluttelig tolv troldkvinder og sin egen moder, så visen kan ende med den sørgmuntre strofe:

Hans moder nød den bedste lykke:  
han slog hende i fem tusind stykke.

Se dig ud, Svend Normand!

På den måde bliver der mening i visen, der ikke skal tages alvorligt. Og N. M. Petersen har sandsynligvis ret i, at Vonved er samme ord som vort vanvid, svensk Wänwud<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Sml. DgF. I p. 236 n. 3 og III p. 786 n., hvor Bugge sammenstiller Esmer og Iselands konge osv. med den færøske vises kong Ismal og Saxos slaviske kong Ismar, hos hvem Jarmerik var i fangenskab. <sup>2</sup> Se *Annaler f. nord. Oldk.* 1842—43 p. 199 ff.

Ved at denne vise er blevet sammenarbejdet med en gådevise, er det, som vi nu forstår ved Svend Vonved-visen, opstået. Og det er muligvis sket i Danmark, hvorfra visen også ved Vedels redaktion har bredt sig videre til de andre skandinaviske lande. Men gådevisen er i al fald fællesskandinavisk, og dens tradition har stadig øvet sin påvirkning på Svend Vonved-visen, samtidig med at den vel også selv er blevet påvirket af den. En sådan påvirkning vice versa spiller en langt større rolle indenfor folketraditionen, end man i almindelighed regner med. Og påvirkningen går ikke alene fra vise til vise, men også fra land til land, fra vest til øst og øst til vest og tilbage igen. Allerede Grundtvig mente, at den svenske tradition var udgangspunktet for den norske. Og i det svenske „vallare“ som benævnelse på den kæmpe, hyrde eller vandringsmand, gådespørgsmålene rettes til, har vi sikkert den generalnævner, hvori disse forskellige danske og norske udtryk går op. „Vallare“ betyder både hyrde og vandringsmand, pilgrim. Den sidste betydning er blevet knæsat i Norge, hvor bibetydningen pilgrim muligvis har gjort sit til det legendeagtige præg, visen der har fået. I Danmark har man derimod taget „vallare“ i betydningen hyrde, ved tilknytning til et nordeuropæisk fortællingsmotiv, der er vel kendt bl. a. fra Hervarsaga<sup>1</sup> og fra de i DgF. I p. 239 citerede keltiske sagn. At det er det svenske „vallare“, der ligger bag, har vi også et tegn på i en vendsysselsk optegnelse, hvor den, som Svend „Vanvig“ udspørger, er selve kong Valdeman<sup>2</sup>. Kong Valdeman eller Valdemar er velkendt i dansk folketradition som navn på den mytiske vilde jæger, og det er uden tvivl ordet „vallare“, der har ført tanken hen på ham. Samme optegnelse (a og b) har også et spørgsmål og dertil hørende svar om englens som dem, der synger bedst af alle kreaturer, der ellers kun kendes fra svensk og norsk<sup>3</sup>. I en anden optegnelse (E s) er den tiltalte „vallare“ blevet til „du liden Vælde“, hvad der af den uforstående meddeler (og udgiveren) forklares som „mand“. Det svenske udgangspunkt mærkes også her i spørgsmålet: hvor finder død mand sin „fjæde“, forklaret som „leje“. Det er naturligvis de svenske visers „fjæte“, en dialektisk plural af „fot“. At de svenske visers „sortere end et kul“ er oprindeligere end Vedels „slå“, fremgår af udenlandske paralleller (f. ex. p. 21 og 25).

<sup>1</sup> Udg. Jón Helgason 1924 p. 18 ff.; sml. DgF. II p. 648. <sup>2</sup> Se DgF. X p. 14, hvor Grüner Nielsen i den anledning har opstillet en helt ny variantgruppe (F)!

<sup>3</sup> DgF. III p. 786.

Gådevisen er nemlig ikke alene fællesskandinavisk, den er international. Tidligere har man mest hæftet sig ved, at enkelte af Svend Vonved-visens gåder genfandtes i ældre nordisk. Isen som den bredeste af alle broer således i en oldnorsk strofe fra det 13. årh. om runen i:

Ís köllum brú breiða,  
blindan þarf at leiða<sup>1</sup>.

Gåden om trolden med næsen under hagen stemmer med sagaernes sædvanlige billede af den slags væsener, f. ex. i Örvar-Odds saga (p. 47 i Boers udg. 1888). Og solen som det rundeste af alle hjul minder om, at alferne iflg. Alvíssmál kaldte solen „fagrahvél“. Det er dog særlig med gåderne i Hervararsaga, Grundtvig og Bugge har søgt forbindelse for at vise Svend Vonved-gådernes gamle indfødsret i nordisk. I Hervararsaga omtales som bekendt en gådekamp mellem kong Heidrek og Odin i bonden Gest's skikkelse, som Odin har påtaget sig for at hjælpe Gest at frelse livet ved at stille Heidrek en gåde, han ikke kan gætte. Heidrek gætter imidlertid alle, indtil Odin til sidst spørger, hvad Odin hviskede Balder i øret, da denne lagdes på bålet? Da er Heidrek sat til vægs. Men samtidig har Odin røbet sin identitet og forsvinder i en falks skikkelse. Samme spørgsmål som sejrssikker afslutning findes i eddakvadet Vafþrúðnismál, der fremstiller en gådekamp eller rettere kundskabsprøve mellem Odin og jætten Vafþrúðnir. I Hervararsaga genfinder vi (p. 63) stevets gåde om istappen, blot er løsningen her et løg:

Hvat er þat undra,  
er ek úti sá  
fyrir dögling's durum;  
höfði sínu vísar  
heljar til,  
en fótum til sólar snýr?

I nogle færøske rimer efter Hervararsaga<sup>2</sup> er det dog igen istappen, der vender hovedet ned og fødderne op, og da gåden i denne form er velkendt i yngre nordisk (finsk og litauisk) folketradition<sup>3</sup>, er det sandsynligvis den oprindelige løsning. Desuden har følgende strofe i

<sup>1</sup> Finnur Jónsson: Den no.-isl. Skjaldedigtning A II p. 229; Olsson nr. 360.

<sup>2</sup> Tr. Antiq. Tidsskr. 1849—51 p. 77; Hammershaimb: Fær. kvæder II 1855 p. 28. <sup>3</sup> Olsson nr. 361; sml. nr. 255, hvorpå løsningen er høstpløjede agre.

Hervararsaga (p. 62), den eneste, der rummer mere end een gåde, en del til fælles med stevets første strofer:

Hverr byggir há fjöll?  
hverr fellr í djúpa dali?  
hverr andalauss lifir?  
hverr æva þegir?

Svarene er omtrent som i stevet: raven, duggen, fisken og fossen. Raven mangler ganske vist i stevet. Men de to sidste spørgsmål og svar er ganske ens. Og i stevet er det blot ikke dugg, der falder i dalene, men tågen, der dækker dem, mens sne dækker stenene (hos Vedel dalene). Stevet har en anden gåde om duggen (se p. 13). Til gengæld har Hervararsaga en anden gåde om tågen.

Gåderne i Hervararsaga er imidlertid langt fra alle oprindeligt nordiske, selv om man i enkelte finder specielt nordiske og endog islandske træk, og selv om det hverken er lykkedes Müllenhoff eller Heusler<sup>1</sup> at finde udenlandske paralleller uden til ganske enkelte, hvortil de, der interesserer os her, ikke hører. Men heller ingen nyislandske paralleller af betydning. Heusler forklarer det dog med rette ved det ringe middelalderlige sammenligningsmateriale og slutter både af indhold og form, at der alligevel i hvert fald delvis er tale om internationale vandregåder, „die sich schon vor den Zeiten litterarischen Austausches über die Völker verbreiteten“.

Endnu mindre er stevets gåder — dem, der nærmest knytter Svend Vonved-visen til traditionen i Hervararsaga — alle oprindeligt nordiske, ikke engang de gåder, de to har fælles, om fisken og duggen eller tågen, sneen (se p. 28, 30). Gåden om jorden som federe end fedt, der også findes i de svenske fragmenter, er således almindelig i et eventyr, der i Norden er særlig kendt fra fortællingen i Ragnar Lodbróks saga om Aslaug-Kráka, der skal komme klædt og ikke klædt osv.<sup>2</sup> I de fleste varianter er det nemlig ved at besvare tre gadespørgsmål, den kloge pige klarer for sig. Og af disse er det om jorden, som er federe end fedt, et af de hyppigst forekommende. Hyppigst er, hvad der er hurtigst af alt, der også findes i Svend Vonved-visen, og hvorpå løsningen i reglen ligesom her og i Snorra edda om Tors færd til Udgårds-Loke er tanken. Tredjehyppigst er gåden om søvnen som sødere

<sup>1</sup> Müllenhoff i Zeitschr. f. deutsche Myth. u. Sittenkunde III 1855 p. 1 ff.; Heusler i Zeitschr. des Vereins f. Volkskunde XI 1901 p. 120 ff. <sup>2</sup> Aarne-Thompsons eventyrtype nr. 875 (i FFC. 74); sml. Jan de Vries' undersøgelse i FFC. 73, 1928, spec. p. 65 ff. om gåderne.

end sødt, som vi også har i den svenske gådestump p. 10. Mere sporadisk spørges der om, hvad der er stærkest, og hvad der er klarest (oftest solen), dybest, højest, længst, hårdest og tungest af alt.

Disse sidste spørgsmål er derimod almindelige i en gruppe folkeviser med dialoger af spørgsmål og svar, hvis lighed med Svend Vonved-visen allerede Grundtvig gjorde opmærksom på (i DgF. I p. 238—39), uden at han dog mente, at der var tale om andet end en rent tilfældig lighed. Den af dem, der lader sig føre længst tilbage i tiden, er en keltisk vise, „Fionn's Questions“, i et irsk håndskrift fra 1738, der skal være kopieret efter et fra det 12. årh.<sup>1</sup> Det er her sagnhelten Fionn, der retter 15 (oprindeligt vist flere) spørgsmål til den pige, han har lyst at gifte sig med, men først vil prøve på den måde. Bl. a. spørger han, hvad der er hedere end ilden? Det er enten en gæstfri mands sind, når han intet har at byde en fremmed<sup>2</sup>, eller en kvindes ræsonneren mellem to mænd. Det sidste er en noget kejtet variation af, at hendes tanke mellem to mænd er hurtigere end vinden, som et andet spørgsmål og svar i samme fortælling lyder, efter en oftere udtalt keltisk tankegang<sup>3</sup>. Og dette igen af eventyrets gåde om tanken i almindelighed som det hurtigste af alt. Hvor det er kvindens ræsonneren, der er hedere end ild, er den gæstfris sind i stedet svar på et spørgsmål om, hvad der er rødere end blod. Desuden spørges der om, hvad der er sortere end raven? døden. Hvidere end sneen? sandheden. Skarpere end et sværd? en fjendes bebrejdelse. Og blødere end dun? hånden mod kind.

Denne keltiske tradition fortsættes i yngre skotske folkeviser<sup>4</sup>, især en, hvor en ridder bl. a. bruger følgende spørgsmål som prøve på, hvilken af tre søstre han skal vælge:

O what is longer (el. broader) than the way? (kærlighed).  
 Or what is deeper than the sea? (helvede).  
 Or what is louder than the horn? (tordenen; i C „the shame“).  
 Or what is sharper than a thorn? (sulten).  
 Or what is greener than the grass? (gift; i C skaderne, cf. p. 25).  
 Or what is worse than a woman was? (djevelen).

<sup>1</sup> Se Child: Eng. and Scottish popular Ballads I p. 3. <sup>2</sup> Sml. J. G. Campbell: Fians or Stories, Poems and Trad. of the Fian 1891 p. 85 n. <sup>3</sup> Archibald Campbell: Waifs and Strays of Celtic Trad. (Argyllshire Series I) 1889 p. 49; Mac Innes: Folk and Hero Tales (do. II) 1890 p. 351. <sup>4</sup> Child nr. 1 A—D: 46 og 3 (sml. foran p. 12); den sidste har dog kun disse gåder i Helen Creighton's Songs and Ballads from Nova Scotia 1932 p. 1, bl. a. den ellers ikke udenfor nordisk opregnede om solen som „rounder than a ring“.

Dertil kommer i C (og D):

O what is heigher nor the tree? (himlen).

O what is heavier nor the lead? (synden).  
And what is better nor the bread? (velsignelse).

O what is whiter nor the milk? (sne).  
Or what is softer nor the silk? (dun; i D kærlighed).

Endelig har D alene:

O what is longer than the way? (vinden).  
And what is colder than the clay? (døden).

I to tilsvarende vendiske viser<sup>1</sup> spørges den unge pige bl. a. om, hvad der er lettere end en fjer, og hvad der er tungere end en sten. Men svarene står her helt i forelskelsens tegn: en ring på fingeren og at skilles fra sin kæreste. I en russisk vise<sup>2</sup> lyder et af spørgsmålene som i keltisk, hvad der er højere end skoven? månen. Også i Tyskland haves den slags viser. I en schlesisk, der nærmest tilhører spillemandsdigtningens gåde- og løgneviser<sup>3</sup>, lyder spørgsmålene til jomfruen bl. a.:

Sag' mir, was ist denn so grün wie der Klee?  
Sag' mir, was ist denn so weiss wie der Schnee?  
Sag' mir, was ist denn so schwarz wie 'ne Kohl?  
Und wenn sie das weiss, heirat' ich sie wohl.

Hvortil hun svarer:

Der Holunderbaum, spriesst er, ist grün wie der Klee,  
und wenn er dann blüht, ist er weiss wie der Schnee,  
und wenn er zur Reife kömmt, schwarz wie 'ne Kohl'<sup>4</sup>.

Senere hedder det:

Sag' mir, was ist denn noch höher als Gott?  
Sag' mir, was ist denn noch grösser als Spott?  
Sag' mir, was schneller ist als ein Pfeil?  
Ist sie brav tugendhaft, weiss sie es gleich.

<sup>1</sup> L. Haupt u. J. E. Schmalzer: Volkslieder der Wenden 1841—43 I nr. 150 og II nr. 74. <sup>2</sup> Ralston: Songs of the Russian People 1872 p. 356, også citeret hos Child. <sup>3</sup> Mitt. d. schles. Ges. f. Volksk. H. XIV 1905 p. 8 ff.; sml. J. Bolte: Fahrende Leute in der Lit. des 15. und 16. Jh.s, i Sitzungsber. d. Berl. Akad. d. Wiss. Phil.-hist. Kl. 1928 p. 625 ff., spec. p. 628 (om dialoger), 639 (om umulige ting og løgnehist.) og 642 (om gåder). <sup>4</sup> Sml. folkegåder som Wossidlo nr. 184 og E. T. Kristensen nr. 161 p. 67.

Die Dornenkron' Christi ist höher als Gott,  
 Der Menschen Sünden sind grösser als Spott,  
 der Menschen Gedanken sind schneller als Pfeil',  
 sie durchlaufen im Augenblick' viel tausend Meil'.

I Tyskland er den slags gådedialoger særlig knyttet til de såkaldte „Kranzlieder“, dvs. viser, som synges til den udkårne for at erobre en krans fra hende og dermed et halvt løfte om hendes kærlighed<sup>1</sup>. I en, der endnu i det 16. og 17. årh. er blevet sunget mellem håndværkere til en runddans, før pigerne udleverede deres krans, spørges således<sup>2</sup>:

Was ist höher wedder Gott?  
 und was ist grösser denn der Spott?  
 und was ist weisser denn der Schnee?  
 und was ist grüner denn der Klee?

Og svares:

Die Kron' (o: på Krucifixet) ist höher wedder Gott,  
 die Schand ist grösser denn der Spott.  
 der Tag ist weisser denn der Schnee,  
 das Märzenlaub ist grüner denn der Klee.

Noget lignende hedder det i en schlesisk kransevis<sup>3</sup>, der er blevet brugt ved bryllupper, som vekselsang mellem brudepiger og brude-svende. Men her er det svendene, der må besvare bl. a. følgende spørgsmål:

Was ist weisser als der Schnee?  
 Was ist grüner als der Klee?  
 Was ist schwärzer als die Raben?  
 Was ist stolzer als die Knaben?

Der Tag ist weisser als der Schnee,  
 die Raute ist grüner als der Klee,  
 die Feder ist schwärzer als die Raben,  
 das Ross ist stolzer als die Knaben,  
 jetzt will ich das Kränzlein haben.

Was ist härter als ein Stein?  
 Was ist geschwinder als ein Pfeil?

Das Menschenherz ist härter als ein Stein,  
 und die Gedanken sind schneller als ein Pfeil;  
 gebt mir das Kränzlein in aller Eil.

<sup>1</sup> Böhme: Gesch. des Tanzes 1886 I p. 52—54. <sup>2</sup> Erk u. Böhme: Deutscher Liederhort III nr. 1062. <sup>3</sup> Mitt. d. Schles. Ges. f. Volksk. XVI 1906 p. 37—38.

Was ist heisser als der Brand?  
 Was ist grösser als die Schand?  
 Was ist schwerer als der Sand?

Das Blei ist schwerer als der Sand,  
 die Wahrheit ist heisser als der Brand,  
 die Gnade Gottes ist grösser als die Schand,  
 Schenket das Kränzlein dem Junggesellen zu  
 Ehren dem ganzen Vaterland.

I et fastnachtsspiel fra det 15. årh., „Ein spiel von dem Freiheit“<sup>1</sup>,  
 rettes de samme spørgsmål til Freiheit, en omvandrende gøgler:

Sag' mir, was ist höher, dan got? (Kronen)  
 und was ist erger, dann spot? (åger)  
 Was ist tiefer, dann alle prunnen? (kærlighed)  
 und was ist klerer, dan die sunnen? (Maria)

Sag, jaufkint, warumb ist der walt weiss? (af uvej)j  
 und warumb ist der wolf auch greiss? (af alder)

Sag, was ist schwerzer, dan der rab? (beg)  
 und was ist stolzer, dan der knab? (pigen)

Sag, was ist gruner, dan der kle? (løvet)  
 und was ist weisser, dan der schne? (svanen).

Nært beslægtet med disse dialoger er en gruppe jægersange, som  
 i middelalderen og helt op i det 18. årh. er blevet sunget ved særlige  
 jægersammenkomster, dels til underholdning og dels som en slags  
 examination af de unge jægersmænd for at prøve, hvorvidt de kendte  
 deres håndværk og dets sprog til bunds:

Lieber Zeug-Jung oder Knecht,  
 nu thu dein Recht,  
 so geb ich dir dein Jäger Recht,  
 und sich darauf fleissig und fein,  
 so sollt du mir lieber Jung oder Knecht sein!

indledes en af dem, i håndskrift fra 1589<sup>2</sup>. Længere henne træffer vi  
 samme spørgsmål som i fastelavnsspillet om, hvad der gør skoven  
 hvid og ulven grå: sneen og alderen. Disse spørgsmål forekommer  
 også i en håndskriftoptegnelse fra det 17. årh.<sup>3</sup> sammen med bl. a.  
 følgende:

<sup>1</sup> Hrsg. A. von Keller: Fastnachtsspiele II 1853 nr. 63. <sup>2</sup> Grimm: Altdeut-  
 sche Wälder III p. 97 ff.; R. Köhler: Kleinere Schriften III 1900 p. 452 ff.

<sup>3</sup> Köhler p. 473(—74).

Lieber Weidmann; sag an:  
 was ist weisser dann der Schnee?  
 was ist grüner dann der Klee?  
 was ist schwärzer dann der Rab?  
 was ist schöner dann der Jägerknab?

Svarene er dagen, løv og græs, fjerene og de unge piger.

En omtrent samtidig optegnelse<sup>1</sup> afviger ved at lade det være sæden, der er grønnere end kløver, natten, der er sortere end raven, og pigerne, der er klogere end jægerdrengene.

Endelig finder vi samme tradition i det middelalderlige tyske Tragemundslid<sup>2</sup>, der gerne dateres til det 12. årh. Her rettes spørgsmålene på lignende måde som i fastelavnsspillet til en farende svend for at prøve, om han er værdig til at få husly, ligesom mestersangerne vist har brugt dem til at prøve en gæsts ret til at blive optaget i syngeskolen<sup>3</sup>. En af de seks spørgestrofer i Tragemund lyder:

Nu sage mir, meister Trougemunt,  
 zwei und sibenzec lant diu sint dir kunt:  
 waz ist wizer denne der sne?  
 waz ist sneller denne dez rech?  
 waz ist hoher denne der berc?  
 waz ist vinsterre den diu naht?  
 kanstu mir iht des gesagen,  
 so wil ich dich für einen wætlichen knappen haben.

Svaret er, at solen er hvidere end sne, vinden rappere end råen, træet højere end bjerget (det står på), og raven<sup>4</sup> sortere end natten. Også spørgsmålene om, hvad der gør skoven hvid og ulven grå, findes, men korrupperet til:

durch waz ist der walt grise?  
 durch waz ist der wolf wise?

med svarene: alder og den meget gåen forgæves. Det sidste antager Grimm for en hentydning til fablerne om, hvordan den snu ræv stadig narrer ulven. Til sidst spørges der med delvis gentagelse af tidligere spørgsmål, hvad der er grønt som kløver, hvidere end sne, sortere end kul og stoltserer som nogen fole? I dette tilfælde er der imid-

<sup>1</sup> Köhler p. 473(—74). <sup>2</sup> Müllenhoffs u. Scherers Denkmäler <sup>3</sup>1892 nr. XLVIII; Grimms Altdeutsche Wälder II p. 8 ff.; Erk-Böhme nr. 1061. <sup>3</sup> Sml. Archer Taylor: The literary history of Meistergesang 1937 p. 98—100. <sup>4</sup> „Ram“ kan ganske vist også betyde sod, men parallelsteder viser, at det må være raven, der er tale om.

lertid kun eet, samlet svar, og det er ikke som i det schlesiske spillemandsdigt hyldetræet, men skaden. Sådan er det en velkendt gåde i Danmark, Sverige og Letland:

Hvad er højt som hæs, grønt som græs,  
hvidt som kridt, sort som kul  
og skarpt som tjørn?

lyder den f. ex. i E. T. Kristensen „Danske Folkegæder“ (1913 p. 113).  
Eller:

Så vider som en svan',  
så svårter som ejn raun,  
hajn hoppar som ejn hara  
å går som ejn majn (ib.).

I Sverige:

Hvitt som en svan,  
svart som en ramn,  
hoppar som en hare,  
går som en man?<sup>1</sup>

I Letland:

Hvid som sne,  
sort som kul,  
højere end en kirke,  
lavere end en slæde<sup>2</sup>.

Formelt stemmer en gåde som denne, der udfra en række karakteristikker kræver et enkelt svar, med den almindelige gådeform i Hervararsaga, mens de gåder, hvor hver linje kræver svar, stemmer med den p. 19 anførte strofe og med den nordiske gådevise. Også i selve spørgsmålene er der uafviselige lighedspunkter. Den nordiske gådevise — og til dels også Hervararsaga — er åbenbart udløbere af samme tradition som de anførte viser.

Også bag eventyret ligger der international gådetradition. Det er undersøgt af den hollandske folkemindeforsker Jan de Vries med det resultat, at det væsentligt skal gå tilbage til orientalske traditioner, ved hvis overførelse til Europa halvt lærd og halvt folkelig apokryf, jødisk litteratur sandsynligvis har været medvirkende, specielt måske den meget omfattende og i sin tid meget folkeyndede del, der har samlet sig om kong Salomons person<sup>3</sup>. Allerede i det gamle testamente fortælles, at dronningen af Saba prøvede Salomons visdom ved gåder,

<sup>1</sup> Hyllén-Cavallius: Gåtor och spörsmål från Varend, i Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen II: 8, 1882 p. 6. <sup>2</sup> Se FFC. 26 p. 24. <sup>3</sup> Se FFC. 73 spec. p. 410 ff.

som han alle gættede. Af hvad art disse gåder var, ved vi desværre ikke. Yngre sagn har kun kunnet gætte sig til det<sup>1</sup>. Yngre sagn fortæller også, at Salomon prøvede andres lærdom ved at stille dem gåder. Dette er der endnu spor af i folkebogen om Salomon og Marcolfus, der indledes med, at Salomon siger, at han vil prøve Marcolfus ved at stille nogle spørgsmål til ham, og lover ham ære og rigdom, hvis han besvarer dem. Det bliver imidlertid ikke til andet end en række dybsindigheder fra Salomons side, som Marcolfus ledsager med lavtfolkelige vittigheder og platheder. Men det er højst sandsynligt, hvad vi også har antydninger af andre steder<sup>2</sup>, at der tidligere har eksisteret en folkebog, hvor der virkelig har været tale om gåder eller måske ligefrem om en gådekamp mellem Salomon og Marcolfus eller Saturn, som modparten hedder i oldengelsk<sup>3</sup>.

Jan de Vries har fortsat sine gådeundersøgelser med en specialundersøgelse<sup>4</sup> af et sagn om et barn, der af sine fattige forældre sælges til at indemures levende for efter gammel folketro at give et vanskeligt bygningsværk stabilitet. I de moderne former af dette sagn stilles der i sidste øjeblik, før barnet forsvinder, ret meningsløst de spørgsmål til det, hvad der er sødere end sødt, blødere end blødt og hårdere end hårdt, hvortil det svarer, at moders mælk er sødere end sødt og hendes skød blødere end blødt, men hendes (eller faderens) hjerte er hårdere end hårdt, når de kan handle således med deres barn. Derefter får man i nogle tilfælde medlidenhed med barnet, så det frelser livet. I andre tilfælde murer man videre. Jan de Vries viser, at dette sagn er udløber af et jødisk sagn, som det f. ex. findes i Moses Gasters „*Exempla of the Rabbis*“ 1924 nr. 434. Her rettes spørgsmålene — om, hvad der er lettest, sødest og hårdest i verden — ganske logisk til barnet for at prøve, om det kan besvare dem bedre end de lærde astronomer, der har givet det råd at indemure det. De svarer, at en fjer er det letteste af alt, honning det sødeste af alt, og en sten det hårdeste af alt. Men barnet svarer, at barnet på moders arm er det letteste af alt og moders mælk det sødeste, men at være så fattig, at man må sælge sit barn til en skæbne som

<sup>1</sup> Se Arthur von Vincenti: *Die altenglischen Dialoge von Salomon und Saturn*, in *Münchener Beitr. zur roman. u. eng. Phil.* XXXI 1904. <sup>2</sup> Sml. indledningen til udgaven i *Danske Folkebøger* XIII 1936. <sup>3</sup> Sml. R. J. Menners udg. af *The Poetical Dialogues of Solomon and Saturn*, in the *Monograph Series of the Mod. Lang. Ass. of America* 1941. <sup>4</sup> *De sage van het ingemetselde kind*, i *Nederl. tijdschr. v. volkskunde* XXXII 1928 p. 1—13; sml. R. Köhler: *Aufsätze* 1894 p. 36 ff.

her, er det hårdeste. Og da man forstår, at astrologernes svar ikke kan stå mål med barnets, taber man tilliden til deres råd og opgiver indemuringen. Atter her har jødisk litteratur altså spillet en rolle. I det gamle testamente finder vi et lignende udtryk i filistrenes svar på Salomons gåde: Hvad er sødere end honning, og hvad er vældigere end en løve (Dommernes bog XIV 18)? De samme tre spørgsmål og svar som i sagnet er også gået over i folkeeventyret om dyrebrydsgommen, der ved hjælp af dem prøver, om han har fået udleveret den rigtige datter<sup>1</sup>.

I en middelpersisk fortælling om Yvisht i Fryān, der frelser „gådeløsernes by“ fra tilintetgørelse ved at løse en ond trolldmands 33 gåder<sup>2</sup>, genfinder vi endvidere gåden om, hvad der er sødest af alt, i formen: Hvad er sødere end honning? hvorpå løsningen er, at (selv?) et (smerstens?) barn er sødere for fader og moder (sml. p. 29). Ligeledes spørges der, hvad der er tungere end et bjerg, hvad der er skarpere end en stålkniv, og hvad der er federe end et fårs hale, med tanke på det iranske fedthalefår. Svaret på det sidste er som sædvanligt jorden. Svarene på de to første — at falskhed og frækhed er tungere end et bjerg, og menneskenes tunge er skarpere end en stålkniv — er derimod af samme moraliserende art som i mange af de anførte folkeviser. Denne moraliseren viser i nogle tilfælde tilknytning til Salomons ordsprog, nl. XXVII 3 og XXX 14 (og andre steder i det gamle testamente), hvor det hedder, at en dåres onde lune er tungere end sten og sand, og menneskenes tunge er skarpere end et sværd<sup>3</sup>.

Også i 1001 Nats fortælling om slavinden Tawaddud, der forbløffer alle Bagdads kloge mænd ved sine svar, finder vi spørgsmålene om, hvad der er sødere end honning, og hvad der er skarpere end et sværd, med de moraliserende svar: fromme børns kærlighed til deres forældre og menneskenes tunge<sup>4</sup>. Og desuden (p. 184) det norske stevs gåde om det røde hav, som det sted, hvor solen engang har skinnet, men aldrig vil skinne mere. Den går endda igen i eventyret om Turandot, der straffer alle de bejlere på livet, som ikke kan gætte hendes

<sup>1</sup> Aarne-Thompson nr. 425; se Bolte und Polívka: Anm. zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm III p. 43. Sml. også Zeitschrift f. deutsche Myth. III 1855 p. 349, hvor de samme spørgsmål og svar findes som selvstændige gåder fra øen Worms i Riga-bugten. <sup>2</sup> Udg. sammen med The Book of Ardā Virāf af M. Haug og E. West 1872; sml. I. M. Boberg i Øst og Vest, Afhdl. t. Arthur Christensen 1945 p. 192 ff. <sup>3</sup> Se Øst og Vest p. 205. <sup>4</sup> Chauvin nr. 387; Hennings overs. VIII p. 190.

gåder<sup>1</sup>. Ligeledes finder vi i Tawaddud Hvervarsagas gåde om fisken, der lever uden ånde. Den lyder her (p. 175): hvem lever uden luft og dør, når den får luft? Gådespørgsmålene i Tawaddud, der ikke hører til den oprindelige 1001 Nat, er imidlertid udløbere af en digt-art, der har været meget udbredt i middelalderen over det meste af Europa, i form af en dialog mellem en fornem person, f. ex. kejser Hadrian eller Salomon, og en filosof eller et barn, i arabisk og spansk er det altså en ung pige, Tawaddud eller Tudur (> sp. Theodor) —, der udspørges om mange forskellige ting og ved at svare på alt<sup>2</sup>. Mellem spørgsmålene i disse dialoger træffes enkelte folkegæder, som: to drikker, to skændes, og 4 står ret op mod himlen, dvs. to drik-kende okser med bjælder og horn<sup>3</sup>. Deraf har vi også en variant i Yvisht i Fryān, der er nært beslægtet med disse dialoger, og i Her-vararsaga om køen:

Fjórir ganga,  
fjórir hanga,  
tveir veg vísa,  
tveir hundum verja,  
einn eptir drallar  
sá er opt óhreinn<sup>4</sup>.

De fleste spørgsmål er dog mere bibelske, dvs. næsten udelukkende hentet fra det gamle testamente, og filosofiske. De første stammer for en stor del fra de såkaldte „Joca monachorum“, latinske dialoger om bibelske emner, der kan følges tilbage til det 7. årh., og som der synes at ligge græsk-byzantinske traditioner bag<sup>5</sup>. Det gælder f. ex. en gåde om Adam som den, der er død, men aldrig født, og om Elias og Enok som fødte, men aldrig døde, der stadig går igen<sup>6</sup> og har suppleret sig med flere af lignende slags, f. ex. om Eva som født uden fader og moder. I jødisk litteratur regnes 9 eller 13 personer for født, men aldrig døde<sup>7</sup>. I yngre varianter af denne litteratur finder vi gåden om Adam i en oldengelsk dialog mellem „Adrian and Rithéus“<sup>8</sup> —

<sup>1</sup> Chauvin nr. 114; Hennings overs. XXII p. 83. <sup>2</sup> Sml. Walther Suchier: L'enfant sage, i Gesellschaft f. roman. Lit. XXIV 1910. <sup>3</sup> Suchier p. 268, Kemble p. 214; sml. Aarne: Vergleichende Rätseluntersuchungen, i FFC. 27, 1919, p. 60 ff. <sup>4</sup> Jón Helgason p. 77. <sup>5</sup> Suchier p. 3 ff.; Hepding i Hess. Bl. f. Volksk. XII 1913 p. 173 ff.; sml. Taylors „Bibliography of Riddles“, i FFC. 126 p. 105 ff. <sup>6</sup> Suchier p. 266, 315, 355, 373, 377, 398, 409, 423 og 430. <sup>7</sup> Se Folk-Lore I 1890 p. 355 og 357 og Abraham Epsteins Beiträge zur jüdischen Alterthumskunde 1887 p. 111. <sup>8</sup> Udg. af John M. Kemble i „Dialogue of Salomon and Saturn“ 1848 p. 203 str. 28; sml. Suchier p. 9—10.

suppleret med en almindelig middelalderlig forestilling om, at han er begravet i sin moder, jordens skød<sup>1</sup> — og i 1001 Nats eventyr om Turandot (XXII p. 84) sammen med varianter om Elias og Lots hustru. I Skandinavien træffes disse gåder første gang i et tillæg til Västgöta-loven fra midten af det 14. årh.<sup>2</sup>, senere f. ex. i den norske skolemand Halvard Gunnarssøns „Liden aandelig Spørgsmaals Bog“ fra 1602 (p. 58—59 og 74b), der er oversat fra tysk og indtil 1870 trykt i ikke mindre end 14 oplag<sup>3</sup>, i H. L. S. Windings „253 Gaader eller mørke Taler“ 1793 (?), M. Hallagers „Mørke Taler og forblommede Spørgsmaal“ og en anonym samling „Underlige Spørgsmaale“, som Holberg har kendt<sup>4</sup>, og som E. T. Kristensen har set et tryk af fra 1750<sup>5</sup>. Jeg nævner dette som eksempel på en gådes tydelige vandring, ad litterær vej.

Men først og fremmest finder vi i disse dialoger spørgsmål og svar af samme moraliserende form som i de foran nævnte folkeviser, og til dels akkurat de samme. I den ældste kendte latinske tekst af „Adrian et Epictitus“ spørges saaledes: „Quid est gravissimum terre (el. ferre)?“ med svaret „cor hominis, ira regis“ (el. „cor hominis“ alene), dvs. menneskets (onde) luner (og kongens vrede). Sammesteds spørges, hvad der fører til helvede? „Tres: cogitatio immunda, verbum alienum, opus pravum“, mens det modsatte, hellig opmuntring, fromme ord og godt arbejde, fører til himlen<sup>6</sup>. I en fransk bearbejdelse i håndskrift fra det 15. årh. spørges, hvad der er mindst af alt? legemet, når sjælen er borte. Og hvad der er lettest af alt? tanken<sup>7</sup>. Og en fransk oversættelse af en spansk „Donzella Theodor“ fra 1573 har: Hvad er skarpest? menneskenes tunge. Hvad er hurtigere end pilen? tanken. Hvad er sødere end honning? forældres kærlighed til deres børn. Hvad er bitrere end galde? dårlige børn for fader og moder. Hvad er hårdere end jern eller stål? sandheden. Hvad er lettest i verden? tanken, som på et øjeblik er overalt<sup>8</sup>. Et fragment af en ældre spansk tekst har også tungen, som er skarpere end et spyd; men her er det en god søn, der er sødere end honning, mens det er

<sup>1</sup> Se R. Köhler: *Kleinere Schriften* II 1900 p. 7—12 (og Zs. f. Volksk. XII p. 352). <sup>2</sup> Se H. S. Collin och C. J. Schlyter: *Västgöta-lagen* p. XIII; Erik Wahlgren i *Modern Philology* XXXVI p. 239 ff.; Åke Campbell i *Saga och Sed* 1942 p. 30—31. <sup>3</sup> Sml. Bull og Paasche: *Norsk Litteraturhist.* II p. 73 ff. <sup>4</sup> Ib. p. 75. <sup>5</sup> Se indledningen til „Danske Folkegaader“. De bibelske gåder findes her p. 259—62; Olsson nr. 429 og 434; Wossidlo nr. 408—10. <sup>6</sup> Suchier p. 267 og 269; Kemble p. 213 og 215. <sup>7</sup> Suchier p. 454—55. <sup>8</sup> Suchier p. 508—10.

bitrere end galde at måtte lyve, og en slet søn kalder tårerne frem i ens øjne<sup>1</sup>. I en bretonsk version fra 1873 har vi tungen og ordet som det højeste og det værste i verden og menneskesjælen som det letteste<sup>2</sup>. I „Adrian and Ritheus“ er det Guds vrede, der er tungest af alt, og menneskets ord værst og bedst af alt. Her finder vi også Svend Vonved-visens spørgsmål om, hvor solen står op, og hvor den går ned, med svaret i Jaiaca og Janita; i „Salomon and Saturn“ i Jaiaca og Garita. I „The Master of Oxford's Catechism“ fra det 15. årh. er synden det tungeste af alt<sup>3</sup>.

Spørgsmålet om solen findes også i tysk-jødiske optegnelser af skæmteeventyret om præsten og klokkeren, der kaldes til deres højeste foresatte for at besvare tre spørgsmål eller miste embedet. Her er de dog ikke hjemmehørende, men findes kun i en enkelt variant. Navnene Jaiaca osv. går sikkert tilbage til hebraisk.

I „Adrian and Ritheus“ finder vi (p. 199) gåden om det røde hav, som Gunnarssøn (p. 74) og E. T. Kristensen (p. 261) ligeledes har. Og i andre middelalderlige tyske, franske og engelske, men vist for størstedelen oprindeligt latinske gådesamlinger finder vi andre af det norske stevs gåder, nemlig den om duggen som det bredeste (og mindst farlige) vand at passere<sup>4</sup>, og den om sneen som dækker stene, hos Vedel dalene<sup>5</sup>.

Disse gåder tilhører altså ligesom de bibelske om Adam osv. verdenslitteraturen og har utvivlsomt for en stor del fået deres udbredelse gennem gådesamlinger som de foran nævnte, selvom nogle også er gået over i folketraditionen og udbredt med den. Hepding har således genfundet en hel række byzantinske gåder, hvortil han også regner „Joca monachorum“'s gåde om Adam som død, men aldrig født, som indskrifter på hessiske bondehuse<sup>7</sup>. At disse gåder tidligt er kommet til Norden, ser vi af det nævnte håndskrift af Västgöta-loven og vel også nok af Hervararsaga, selvom det mest kommer indirekte frem ved sagaens forbindelse med det norske stev og dettes og de øvrige skandinaviske gådevisers forhold til international gådelitteratur. En enkelt strofe har dog i formen direkte lighed f. ex. med Tragemunds-lid. Og selve idéen med at lade liv og død være afhængig af en gåde

<sup>1</sup> Suchier p. 572—73. <sup>2</sup> Suchier p. 558—59. <sup>3</sup> Kemble p. 205, 203, 187 og 219. <sup>4</sup> Kemble p. 199. <sup>5</sup> Se R. Köhler: Kl. Schriften III p. 511—13; E. Rolland: Devinettes 1877 nr. 14; J. O. Halliwell: Pop. Rhymes and Nursery Tales 1849 p. 153. <sup>6</sup> Rolland nr. 12; sml. Revue des trad. pop. I p. 22. <sup>7</sup> Se Hess. Blätter für Volkskunde XII 1913 p. 161 ff.

er international<sup>1</sup>. I Vafþrúðnismál har vi i virkeligheden også en parallel til „Joca monachorum“'s dialoger om kosmologiske og teologiske, her mytologiske spørgsmål. Begge steder er det den klogeste, der spørger. Vafþrúðnirs spørgsmål er kun en indledning til Odins udspørgen, der ender med, at Vafþrúðnir mister livet. I dialoger som Lucidarius, der ligeledes går tilbage til teologisk latinsk litteratur, selvom indholdet efterhånden er blevet mere verdsligt, er det derimod den uvidende, der spørger, og læreren, der svarer. Men hovedhensigten med begge er den samme populære belæring.

---

<sup>1</sup> Sml. R. Petsch: Neue Beitr. zur Kenntniss des Volksrätsels, i Palaestra IV 1899 p. 15 ff.

## HENRIK GERNER SOM FONETIKER

AF

ELLEN OLSEN

Det 17. Aarhundrede bragte vore første Bøger om dansk Sprog, dels paa Latin, som Pontoppidans „Grammatica latina“, dels paa Dansk, som Peder Syvs og Henrik Gerners sproglige Arbejder. Modersmaalet var, efter en Opgangsperiode i Reformationstiden, igen traadt i Baggrunden til Fordel for Latin, men fra Midten af Aarhundredet tages det op igen til teoretisk Drøftelse. Blandt de Ting, der ivrigst diskuteredes af Sprogmandene, er Ortografien. Forholdet mellem Skrift og Tale førte Grammatikerne ind paa fonetiske Undersøgelser. Her er det store Navn den italienske Polyhistor Julius Cæsar Scaliger, der i sin Bog „De Causis Linguæ Latinæ“ 1540 skriver de berømte og ofte citerede Ord: „man skal skrive som man taler“. Lib. I C. 1. p. 3. ordret „*neque aliter scribere debemus, quam loquamur*“, men altid citeret „*quemadmodum loquimur, ita scribere debemus*“. Mod ham sættes Quintilians Ord: „*Fortasse enim sicut scribebant, etiam ita loquebantur*“. Hvor stor Afstanden var mellem Tale og Skrift, var der ingen af Sprogmandene, der rigtig var klar over, men den, der herhjemme klarest indsaa Vanskelighederne, var Henrik Gerner. „*Skal vi skriffve som vi taler, saa skriffver aldrig nogen Jyde, Fynboe, Mønboe, Skaaning oc end ey een Sædelandsf: indfødde, hvercken som hand taler, ey heller ret oc got Danske.*“ Orthographia Danica“ p. 19. I dette Gerners første sproglige Arbejde behandler han — foruden Regler for Skriversrigtighed — de enkelte Bogstaver og deres Udtale, og selv om hans Iagttagelser er lidt ubehjælpssomme, viser han virkelig Øre for det talte Sprog. Desværre har han en usalig Trang til at systematisere, og dette ødelægger mange gode Iagttagelser, men tilbage bliver en Del, der er værd at lægge Mærke til. I det følgende vil Gerners Opstilling af Vokaler og Konsonanter samt hans Iagttagelse af *stødende* eller *stønnende* Udtale, som han kalder det, blive behandlet.

Henrik Gerner er født i København 1629. Efter sin Attestats 1652 var han 2 Aar paa Herlufsholm som Medhjælper for Rektoren. Derefter var han 2 Aar i Udlandet (England og Holland) og blev efter sin Hjemkomst Kapellan hos Sognepræsten i Birkerød, hvis Datter han ægtede. 1690 blev han Provst i Lyng-Kronborg Herred og 1693 Biskop i Viborg. Hans eget Sprog maa altsaa være præget af Hovedstaden og Nordsjælland, og det er da ogsaa nærmest Københavnsk, han regner for Rigssproget. „*De som vilde lære at tale ret Danske, eller som vil lære at skriffve ret Dansk, de bør lære det aff Metropolitanis.*“ Orthographia p. 22.

Som en Prøve paa Gerners lagttagelsesevne skal først anføres en Række Dialektord, som han opregner forskellige Steder i „Orthographia Danica“ (1678—79) og „Epitome Philologiæ Danicæ“ (1690) som Eksempler paa daarligt, gammelt eller dialektalt Sprog. En Gang imellem betegner Gerner Ordene som jyske, hvilket her gengives jy.

O. p. 11. *try* = tre (Feilb.) (gammelt). *Lømme* = Lomme (sjæl. Kryger). *Verme* = Varme (Feilb.). *Sømme* = Svemme (svemme Kryger). *Hyl* = Hul (sjæl. Kryger Høl). *Lycke* = Lukke (sjæl.). *giømme* = giemme (gammelt).

O. p. 30. *Rad* jy. = Raad. (Feilb. rai). *Grad* jy. = Graad. (Feilb. grå. Analogi med Rad her?).

O. p. 53. *udslycke* = udslukke. *Lommet* = Lammet (Feilb.). *Snøe* = Sne (Feilb. Kryger).

O. p. 59. *hjøjer* jy. = højere (Analogi med hejer?). *hejeer* jy. = her (Feilb.). *djeer* jy. = der (Feilb.). *Jeeg* jy. = Eg (Feilb.).

O. p. 70.<sup>1</sup> *Bag* jy. (= Rigsdansk Ba'g) (Feilb.) *Dal*<sup>1</sup> jy. = Rigsdansk Da'l (Feilb.). *Svan*<sup>1</sup> jy. = Svane (Feilb.).

E. p. 27. *mue* = maae. *øwe* = Øye (Feilb. og sj.). *long* = lang (skaansk, jy. og sj.). *dom* = dem (Kryger).

E. p. 31. *Nade* jy. = Naade (Analogi?). *ban* jy. = barn. (Feilb.). *gan* jy. = garn (Feilb.). *skan* jy. = skarn (Feilb.). *hvans* jy. (= Feilb.). *hvassens* jy. = hvad (Feilb.).

I E. p. 74 advarer Gerner mod Apokope som *hiert'*: *steffn'*, da det ser saa jysk ud. Gerners Dialektord er som Helhed gode nok. De er her sammenlignet med de tilsvarende Ord i Feilberg „Ordbog over jyske almuesmål“ og J. K. Kryger „Bidrag til den nordsjællandske Lyd- og Bøjningslære“, „Blandinger udg. af Universitetsjubilæets danske Samfund“ Ip. 347 ff, desuden med Optegnelser i Udvalg for Folkemaal.

<sup>1</sup> Med kort Vokal.

*Somme* findes hos Peder Laale og i Dyrerimene, men dette Sted hos Gerner er snarest Trykfejl for *svømme*, da Gerner Epitome p. 27 har *svømme*. *Grad* = Graad og *Nade* = Naade er litterære Ord og er sikkert dannede i Analogi med *Rad* = Raad, ligesom *højjer* maa være Analogi efter *hejeer* o. s. v.

### Vokaler.

Vokaler deles i I *renlydende* eller *purum*, der igen deles i lange, korte og stiltiende, samt II *halvlydende* eller *semitonum*.

I. Renlydende er Vokalerne af Naturen (d. v. s. naar de ikke forandrer den Lydværdi, man har tillagt dem)

1. naar de danner selvstændig Stavelse. Eks. *a-ge*.
2. naar de har een Kons. efter sig (undt. *l, m, n, r*.) Eks. *Krig*.
3. naar de tager kort *e* efter sig. Eks. *tie*.
4. naar de fordobler en Vokal. Eks. *een*.

I alle disse Tilfælde er Vokalen lang. Kort eller stiltiende (stum) kan kun Vokalerne *e* og *i* være. Se nedenfor.

II. Halvlydende kaldes Vokaler, naar de forandrer deres Lyd (d. v. s. bliver mere aabnede)

1. naar to Konsonanter følger efter Vokalen. Eks. *Venner*.
2. naar en Likvid eller Nasal følger efter Vokalen. Eks. *om*.

Som en Prøve paa Gerners Systematik kan tages *E*, der er mest „foranderlig“.

*E* deles i I Renlydende og II Halvlydende.

I. Renlydende deles igen i 1. langt (naar det beholder sin naturlige Lyd). 2. kort (naar det beholder sin naturlige Lyd, men udtales hurtigt). 3. stiltiende.

1. *E* er langt:

- a. naar det udføres langsomt. Eks. *Peder*.
- b. naar det udgør en Stavelse. Eks. *E-rik*.
- c. naar kun en af de stumme Kons. følger efter. Eks. *reber*.
- d. naar *e* bliver fordoblet, hvilket sker i følgende Tilfælde:
  - d. 1. Foran Likvid og Semivokal. Eks. *heel*.
  - d. 2. I Infinitiv af Verber paa *e*. Eks. *see*.
  - d. 3. I Enstavelsesord paa *e*. Eks. *Skee*.
  - d. 4. I Ord der kan forveksles med andre. Eks. Subst. *Eeder*, Pron. *eder*.
- e. I Laaneord. Eks. *Prophet*.

2. *E* er kort:

- a. I Flertalsformer af Substantiver paa 3 Stavelser, hvor begge de sidste Stavelser er korte, og den mellemste kun har een Kons. efter sig. Eks. *Armene*.
- b. I Præfixer. Eks. *bedaaere*.
- c. I den mellemste Stavelse af Adj. eller Adv. Eks. *skickelig, idelig*.
- d. I Infinitiv og i Slutningen af Ord. Eks. *elske, Pæle*.

3. *E* er stiltiende:

- a. I Infinitiv af Verber, der ender paa Vokal. Eks. *troe*.
- b. I Enstavelsesord, der ender paa Vokal. Eks. *Træe*.
- c. I Bøjningsformer af Ord, der ender paa Vokal. Eks. *snoer*.

## II. Halvlydende.

1. I Slutningen af Ord, hvor to Kons. følger efter. Eks. *Svendens*.
2. Foran Likvid og Nasal. Eks. *vel, fem*.
3. Naar to Kons. følger efter enten i Midten eller i Slutningen af et Ord. Eks. *Venner, Egg*.

Inden for de enkelte Vokaler er flg. Undtagelser:

*A* kan kun være lang, da den, hvis der følger een Kons. efter er lang „pronunciatione“, og hvis der følger to Vokaler efter er lang „positione“.

*I* afviger fra Skemaet ved at have 5 Punkter under de renlydende Vokaler, idet *i* er renlydende i Slutningen af Ord. Desuden findes ikke Undtagelsen foran Likvid og Nasal.

*O* er ogsaa renlydende foran *rd, rt, nd* og *st* med enkelte Undtagelser (*tilforn, Storm, kort, bort, Hiort*).

*U* er renlydende, „skærpes“, naar det staar foran *r*. I det hele taget findes Undtagelsen ved Likvider og Nasaler ikke ved *u*.

*Y* har heller ikke nogen Undtagelse foran Likvid og Nasal.

*Ø* er ikke renlydende ved Dobbeltvokal, der ikke bør bruges ved *ø*, men derimod foran *ffv* og *dr, tr*. Eks. *Brødre*.

## Diftonger.

Gerner definerer Diftonger som: „*Tvende Vokaler, som bliffve sammenføjede*“ og som „*haffver een dobbelt Liud*“. O. p. 85—86.

Gerner er den første, der skelner imellem „renlydende“ og „halvlydende“ Vokaler, og hans Regler for, hvornaar en Vokal er halvlydende, er i Hovedsagen rigtige.

Gerners Betragtning, at *a* altid er lang enten „pronunciatione“ eller „positione“, kan anvendes paa alle Vokalerne, idet han foreslaar at skrive Dobbeltkonsonant efter kort Vokal. Han har ikke Sans for *a*'s Nuancer, f. Eks. i *r*-Forbindelser.

Ved *e* har Gerner, som det ses af Skemaet, renlydende *e* baade langt, kort og stumt. Deraf er naturligvis kun det første renlydende, men Fejlen opstaar deraf, at Gerner ikke skelner mellem det *æ*-agtige og det *æ*-agtige *e*. Men han kan høre Forskel, hvad der ses af, at han angiver, at det sidste *e* lyder anderledes end det første i Ordene *Herrens* og *Svendens*. (O. p. 73), hvor det første har *æ*-Klang og det sidste *æ*-Klang. *Svenne* nævnes forøvrigt senere med det første *e* som halvlydende. Som en Bekræftelse af, at Gerner ikke har renlydende *e* i Midten af Trestavelsesord, er Stavemaaden *mellumste* O. p. 71 og senere *imellum* (ganske vist en Undtagelse, men ikke rettet i Trykfejllisten). 1. a. at *e* beholder sin naturlige Lyd, naar det udføres langsomt, er overflødigt, da det ogsaa gælder for 1. b. og 1. c.

Alle Eksemplerne paa renlydende *i* svarer til moderne Dansk. Til halvlydende regner Gerner *villig*, *billig*, skønt han har anført *i* i anden Stavelse som renlydende i *billigen*, *villige*. Desuden har han *liddet*, *Vidd*. *i* er kort i begge Tilfælde, men mod. Dansk har ikke saa aaben en Udtale som i Gerners øvrige Eks.

Ved *o* har Gerner flg. som renlydende: *Gods*, *fort*, *ond*, *fordum*, *Bonde*, *Oste*, hvor mod. Dansk har aaben Vokal. Derfra maa tages *fordum*, da Gerner senere skriver, at Præfikset *for* er halvlydende. Sammenligner man med de tilsvarende Ord i Moths Ordbog (Renskriften Gks. 774), ser man, at Moth har lang Vokal i *Gods* og *Ost*. *Bonde* har gl. lang Vokal, mens *fort* og *ond* har kort Vokal hos Moth. Moth har ikke Accenten over *o*, der betegner *å* Lyd, men da den korte *å* Lyd ikke betegnes, ved man ikke, om Moth har *o* eller *å* Lyd i Ordene.

Gerner regner Præfikset *u* - for langt. (Systemtvang, idet han mener, en Vokal, der danner selvstændig Stavelse, altid er lang?). Maaske skyldes Fejltagelsen den gængse Skrivemaade *u-straffelig* osv.

Halvlydende er *budd*, *brudd*, modsat Moth og mod. Dansk samt *Dugg*, hvor Moth har *dûg* og mod. Dansk kort *u*. og *Bluss*, som Oehl. rimer med *Mos*<sup>1</sup>.

*y* regner Gerner for Diftong i Forbindelse med Vokal, men naar den

<sup>1</sup> Aage Hansen „Om Kvantitetsudviklingen i dansk Rigstalesprog.“ Acta Philologica Scandinavica VI. Er stadig benyttet ved Sammenligningerne.

staar alene, er den Vokal. Halvlydende er *dyrke, Styrke, stygg* (svarende til sjæl. Vokalisme) og *Fyrr*. Oehlenschläger *Fyrr~Hør*.

Gerners Anbringelse af *Høy* blandt Ord med renlydende *ø* maa være en Fejltagelse, da han behandler Diftonger for sig. Foran *ffv* er *ø* renlydende. sml. *offver*, hvor *o* siges at have *å* Lyd. O. p. 54 og nedenfor under *ff*. Som Halvlydende har Gerner forskellige fra Rigsdansk *Øll* og *Møll*.

### Diftonger.

Gerner er klar over, at Diftonger ikke blot skal være sammensat af to Vokaler, men ogsaa have „*dobbelt Liud*“; mangler det sidste som ved *aa* og *æ*, kalder han dem *Bivocales*.

### Konsonanter.

Gerners Behandling af Konsonanter hører mere under Ortografien end under Fonetiken, men enkelte fonetiske Betragtninger er der.

#### C.

kalder Gerner mere blødt en *k*. O. p. 43.

#### D.

1. haard i Begyndelsen af Ord eller Stavelser Eks. *drage*.
2. blød i Ordets eller Stavelsens Slutning som engelsk *th*, *ð*. Eks. *med*.

#### ff.

*ff* kalder Gerner et særligt Bogstav (i Modsætning til *ff* i *straffe* o. l.) se nedenfor. Maaske mener Gerner, at *c* er mere *χ*-agtigt end *k*, men hans Udtalelser er alle meget usikre.

Gerner er den første, der skelner imellem haardt og blødt *d*, men naar han mener at høre begge Lyde i *redde* og *Skredderen*, maa det bero paa Systemtvang.

*ff* kalder Gerner, som ovenfor nævnt, et særligt Bogstav og sammenligner det med Æolernes Digamma, men Lydens Kvalitet er vanskelig at bestemme efter Gerners Beskrivelse. Han skelner mellem

1. en „skarp“ Udtale, hvor *ff* er sammensat af to *ffer* (og altsaa ikke Digamma) som i *straffe*, *Straff* osv. og
2. en „blød“ Udtale i Forbindelse med Konsonant, spec. *v*. Ved skarp Udtale forstaar Gerner groft taget konsonantisk eller mere lukket Udtale, ved blød Udtale vokalisk eller mere aaben Udtale.

De fleste Gange, Gerner omtaler *ff* (*v*), er det tydeligt, at *ff* er sidste Komponent af en *u*-Diftong. O. p. 87 under Diftonger skriver Gerner, at nogle vilde i hans Diftongrække savne *au* og *eu* og fortsætter: „*Men alle disse deris sted oc om end fleere var som kunde saadant it u finale udi een Diphthongo vedkomme, opfylder vort Digamma eller ff; Hvilket skicker sig effter alle Vocaler, oc ligesom een Vocal forretter det Embede: ut Laffridtz, Naffn*“ osv. Ligeledes under Omtalen af *v*. Man skal ikke skrive *Naun*, *Gavn* osv., men *Naffn*, *Gaffn*, og hvis „*ff rejiceretur*“ *Naun*, *Gaun*.

*ff*'s Udtale i Forbindelse med *v* omtales bl. a. O. p. 54. „*o udi over er et langt o som udi Oluff; Men o i offver liuder anderledis, hart ad som aa*“. Under *ø* anføres der, at *ø* er renlydende, naar *ffv* følger efter (i Modsætning til Forholdet ved andre Vokaler).

Vanskeligt at bestemme er Gerners Udtale af *haffver*. O. p. 51 skriver han, at *ff* „*giffver een behageligere Liud, uden nogen skarpheds Hørelse, end naar det er udeluct oc v staar alleene igien, thi da er Liuden noget bredere, og liuder meere effter Landsprocket end Kiobsted-talen*“. Dette Sted fortolker Paul Diderichsen i „*Probleme der altdänischen Orthographie*“ saaledes, at *have* (*haue*) skal være Udtryk for en dialektal Udtale *hauə*, mens *haffve* er en „*finere*“ Udtale *ha-ve*. I *Epitome* p. 46 skriver Gerner, at *v* vel kan bruges i nogle Ord, som har Vokal efter sig, som *skrive*, *breve*, men aldrig i *naffn* eller *giff*, hvor *ff* betegner en mindre skarp Udtale. Skal *have* regnes til de Ord, der „*vel kan bruge v?*“ eller er det omvendt Udtalen *ha-ve*, der er den brede? Der er efter Gerners Udtalelser begge Muligheder.

Et meget væsentligt Træk i det 17. Aarh. Ortografi er Dobbeltvokalerne. De bruges mere eller mindre konsekvent af alle Aarh.s Forfattere (undtagen hos dem, der betegner Længde paa anden Maade, som f. Eks. Bertel Knudsen og Moth). Dobbeltvokal bruges mest i lukket Stavelse, i aaben Stavelse er det ofte en Bøjningsform af Ord, der i ubøjet Form har Dobbeltvokal. Eks. *meer*, *meere* osv. Brugen af Dobbeltvokal i lukket Stavelse kan skyldes Trang til at adskille Ord med lang og kort Vokal fra hinanden; men den kan ogsaa hænge sammen med Forekomsten af Stød.

Gerner omtaler en halv Snes Steder i „*Orthographia Danica*“ og „*Epitome Philologiæ Danicæ*“ *stødende* og *stønnende* Udtale og altid i Forbindelse med Dobbeltvokal. Stønnende Udtale er for Gerner dialektal eller daarligt Sprog, hvad man kan se af den Foragt, hvormed

han omtaler Stønnen i Sproget. O. p. 22 „*lad være, at vi skal skriffve som vi tale, da lader os først tale ret, oc hvercken stamme, støde, stønne eller folde vor Tunge*“. Eller E. p. 33 „*Dend Sælandske Dialect vil vi oc vocle os for, eftersom dend er forbred talende og undertjiden stønnende*“. At Stød er et naturligt Fænomen i Rigssproget, er Gerner ikke klar over, men maaske har han som Københavner manglet eller haft mindre Stød i sit Sprog end i mod. Dansk. (Om Manglen paa Stød i Gl. københavnsk se Børge Rasmussen: Danske Folkemaal X p. 118—19). O. p. 30. „*Nu ere de stødende oc stønnende ut Joorden pro Jorden, Huuse pro Huse, hvor Ordene skal ellers udsigis som Inchoo og Carduus, hvor ingen aff Vocalerne og Coalescerer: Thi skal vi skriffve som vi tale, da neffner vi ickun it U.*“ Huuse kan ikke have Stød, men derimod Hus, som Gerner maaske tænker paa. O. p. 66 afvises Dobbeltvokal med „*Oc derforuden endten stønner Ordet, om mand skal tale som mand skriffver; eller oc vi skriffver een Bogstaff meere end vi taler, om vi skal skriffve som vi tale.*“ O. p. 67 omtales, at Iß, Griß (+ 12 Eks. til, der alle har Stød i Rigsspr.) har mere naturlig Lyd end Iiß, Griiß osv. „*hvilcke alle stønner*“, og p. 68 „*viß stønner, men viß ick . . . viß er indtet uden mand vilde skriffve det til een Forskell . . . at vies . . . hvilket Ord er it Dissylabum. Skal hver Bogstaff udføris, som dend skriffvis, saa stønner Ordet*“. O. p. 75 „*Hvorfor skulle Jeg sige hoos ɔ: hoes pro hos. Hvad lyder (hos) andet endsom udi Hoser, Gloser, roser?*“, hos har gl. lang Vokal, men i Slutningen af det 17. Aarh. skrives hyppigst kort Vokal, f. Eks. af Moth. Her er det imidlertid ikke Ordets Kvantitet, men dets Mangel paa Stød, der er det afgørende for Gerner. O. p. 41 og O. p. 81 nævnes ialt 25 Eks. paa Ord, der stønner, som alle har Stød i mod. Dansk, og endelig har E. p. 37. i Anledning af „Bivocalen“ aa, der er een ren Lyd, en Sammenligning med andre Vokaler, „*der støder naar de dublis i deris rette liud*“. Desværre ødelægger Gerner sin rigtige Iagttagelse med sin Systematisering (p. 66). Naar der er Dobbeltvokal i primitiva, skal der ogsaa være det i derivata og omvendt, altsaa skrives Ordet, naar det deklineres, med Enkeltvokal, saa skal det ogsaa udeklineret have Enkeltvokal, og saa forsvinder jo Forskellen mellem Stød og den stødløse Form. Men Iagttagelsen af Stød har han, selvom det først var Høysgaard, der endelig beskrev det. Henrik Bertelsen skriver i sin Bog om Høysgaard S. 130, at „*Konsonantlængde kommer de ældre Grammatikere ikke ind paa lige saa lidt som Stød*“. Gerners Betegnelse *stødende* og *stønnende* og ovenanførte Eks. viser, at han har iagttaget Stødet, selvom han er usikker

i Bedømmelsen af det. Konsonantlængde og Stød i Udlyd paa Konsonant er mere tvivlsomt hos Gerner. Han paastaar ganske vist, at Dobbeltkonsonant i Udlyd er Dagesh forte (forstærkes) (O. p. 47), og O. p. 69 omtaler han, at naar to Konsonanter følger efter i Udlyd, saa er den ene Dagesserit (en selvlavet Glose; dannet af Dagesh forte i Analogi med damasceret af Damascenerklinge o. l.). Det er især Ord paa *r* og *p*, han behandler, deraf har *Narr* og *Arr* Stød paa Konsonant, men ved Ordene paa *p* maa det være Aspirationen, han tænker paa. p. 24. siger han, at i nogle Ord kan Fordoblingen taales, i andre ikke. Det er alt-saa ikke alle Konsonanter i Udlyd, der forstærkes. Helst vilde Gerner have den Regel gennemført, at der skrives Dobbeltkonsonant i Udlyd, naar der ved Deklinationen kommer Dobbeltkonsonant i Indlyd. Atter ødelægger han en Iagttagelse ved at systematisere.

Gerner er ikke et af de store Navne i dansk Sproghistorie, som Jakob Madsen Aarhus og J. Høysgaard, men han er ved Siden af Matthias Moth den, der i det 17. Aarh. har den fineste Fornemmelse af Nuancerne i Talesproget. Han er den første, der giver Regler for Lydaabningen i Talesproget og den første, der skelner mellem *haardt* og *blødt d*, og endelig er han den første, der har iagttaget og givet flere Eksempler paa Ord med det for dansk Sprog saa karakteristiske Stød. Derfor bør han trods det Væv af usikre Betragtninger, Iagttagelserne er hyllet ind i, ikke glemmes.

## KÆDERYTME OG MENINGSRYTME

AF

ALF BO

---

De fleste danske Flerstavelsesord har dalende Trykforløb, en Del har stigende—dalende; kun forholdsvis få er rent stigende. Vi føler den dalende Ordslutning som den normale, mens det stigende Forløb kan virke fremmedartet på os med sit stærkere Energipræg, der ofte smitter af på Ordbetydningen, hvis denne er modtagelig derfor. *Mytteri* lyder farligere end *Oprør*, *Protest* er stærkere end *Modsigelse*, *Respekt* har et mere muskelspændt Præg end *Ærbødighed*, *desperat* er mere konvulsivisk end det passive *håbløs*, som det egentlig skulde dække, og en *Orkan* er lydsymbolisk kraftigere end det *voldsomste Uvejr*.

Hvis Sprogrytmen bestemtes af de enkelte Ords Trykforhold alene, måtte den i Dansk præges af den store Overvægt af dalende Ordslutninger, og det er vel uimodsigeligt, at de germanske Sprog med deres dalende Ordtyper er mindre energiprægede end Fransk med dets stigende Ordbygning.

Hvad har så mest at sige for Sprogrytmen, — de enkelte Ords Trykforløb eller Ordgruppernes? Vi vil prøve at inddele et Stykke Prosa i naturlige Mindsteskrift (Betegnelsen lånt fra Dr. Arnholtz: Studier i poetisk og musikalsk Rytme).

Der kom / en Soldat / marcherende / hen ad Landevejen / een to / een to / han havde / sit Tornister / på Ryggen / og en Sabel / ved Siden / for han havde været / i Krigen / og nu skulde han hjem. /

Så mødte han / en gammel Heks / på Landevejen / hun var så ækel / hendes Underlæbe / hang hende / lige ned / på Brystet. /

Hun sagde / God Aften / Soldat. / Hvor du har en pæn Sabel / og et stort Tornister / du er en rigtig Soldat. / Nu skal du få / så mange Penge / du vil eje.

Selvom en sådan Inddeling i logiske Mindsteskrift altid er diskutabel, så synes dog et Forsøg som ovenstående at vise os, at det er Ordgruppernes Rytme langt mere end Enkeltordenes, der behersker Sprogrytmen.

Naturligvis kan vi træffe på Taleafsnit, hvor de naturlige Mindsteskrift er luttet Enkeltord, f. Eks. i Opredninger. Men normalt vil det være Ordgruppernes Trykforløb, der præger Sprogrytmen. Og den her inddelte Tekst viser os, at de rent dalende Ordgrupper er en sjælden Forekomst; Flertallet af Ordgrupper med ét Stærktryk er stigende—dalende, enkelte stigende. Resten danner 2-Tryks- eller 3-Tryks-Grupper.

Ser vi så på Forholdet mellem det abstrakte Rytmemønster, som danner Versets Metrum, og det konkrete Ordstof, som udfylder dette Metrum, så er Spørgsmålet: Er det det abstrakte Metrum, der behersker Versets Rytme, eller er det Ordstoffets trykmæssige Variationer, eller er Versrytmen en Resultant af begge Dele?

Den ældre Metrik betragtede med gennemført Systematik Ansatsen som afgørende for Liniens, ja for Strofens eller hele Digtets Rytme, uanfægtet af at Øret jævnlig må protestere herimod. Men med Arnholtz anerkender de fleste nu, at begge Kræfter yder deres Bidrag til den rytmiske Helhedsvirkning. Han taler i sit nævnte Værk om *den byrtemiske Syntese*.

Det er rigtigt, at en Rytmeansats vil beherske Rytmen, så langt den kan, og søger at overvinde den Modstand, den møder. En trokæisk Rytmekæde som

*tik-tak / tik-tak / tik-tak / tik-tak / — —*

kan ikke uden en vilkårlig Viljesakt pludselig fornemmes som en jambisk Række:

*tak-tik / tak-tik / tak-tik / tak-tik / — —*

Er en Rytme klart markeret gennem flere Begyndelsesled som i *Dengang jeg drog afsted*, sætter den sig let fast, så den er vanskelig at vælte, og er den særlig ejendommelig, kan den klare sig uanfægtet af Vanskeligheder uforandret et helt Digt igennem; således den dybt fjedrende Danserytme med de forlængede Hovedarser i Snoilskys

Jag bringar drufvor, jag bringar rosor,  
jag skänker i af mitt unga vin.  
På alla stigar, på alla kosor  
jag slår den ljudande tamburin.

Men omvendt kan en stigende Ansats hurtig kvæles af en modgående Tendens i Ordstoffet:

Du gamle, sølvblå, stille, klare  
Isefjord, som Nordens Helte  
søgte før med Sværd ved Bælte.

(Øhlenschläger: *Langelandsrejsen*).

Den stigende Optakt kan her ikke gøre sig gældende mod de mange trokæiske Ord, der følger efter. I Linien

Langt skønnere, ædlere, finere Sprog

bemægtiger Trioldaktylerne sig Rytmen og giver den et let bølgende Forløb (dadimmala dimmala dimmala dim) forskelligt fra Linien

Langt større Bedrifter for Ære og Sold,

der med sine Amfibraker har mere krappe Bølger (dadimma dadimma dadimma dadim).

En lignende Forskel mærkes mellem to ensdannede Linier af Drachmanns *Min Fredspibe*:

Ja du blev brun og du blev brændt

med sin jambiske Rytme — og

Min brune, brændte, gamle Ven,

hvor den jambiske Støden er helt udglattet af de trokæiske Adjektiver.

Enkeltord eller skarpt afgrænsede Ordgrupper, der står for sig selv, vil let gøre deres individuelle Trykfigur gældende. I Strofebegyndelsen

Et Flag kan rådne i Godvejr,  
og dets Farver kan falme i Sol.  
Men Storm gør et Flag til en levende Sjæl,  
en Flamme, et Råb, et Symbol

stemples de tre sidestillede Ordgrupper i sidste Linie i vor Bevidsthed med hver sin Trykform, Amfibrak (en Flamme), Jambe (et Råb), Anapæst (et Symbol). Det samme gælder den Drachmannske Linie

Ingen Hest, ingen Rytter, et Hovslag, en Røg,

hvor den anapæstiske Kæderytme brydes i fire forskellige Enkeltfigurer, der alligevel holdes sammen af Kæderytmen.

Gentagelse af et Ord eller en Ordgruppe kan fremhæve Trykfiguren, så den tegner sig klart oven på Kæderytmens Bundmønster, tit med

motivisk Karakter som den gentagne Dijambe *Sakuntala* hos Drachmann. I Helge Rodes Digt *Den druknede* træffer vi i en Slutlinie en gentagen Figur, der synes at have symbolsk Motivkarakter, idet den går igen rundt omkring i Digtet, en Anapæst efterfulgt af en Jambe, men med en Pause imellem, som bidrager til Figurens dumpe Præg:

På langs eller tværs, ret op og på Sned,  
og frem og tilbage og vidt og bredt,  
med Næsen op og med Næsen ned:  
*Kommer ud på eet. Kommer ud på eet.*

(Smilgn. Halvlinierne: Kommen hjem igen — Det er knapt et Døgn — Det er mer for ham — Kom han tavs i Land — Og du flød mod Øst — og du flød mod Vest o, s. v.).

Opstillingen af tankemæssige Parallelismer eller Antiteser i symmetriske Trykfigurer har samme Evne til at indramme disse Trykfigurer og løfte dem op over Kæderytmen, oftest kun stedvis, undertiden gennem længere Perioder:

Han var så sund, han var så syg (Dobbeltjambe),  
så overstolt, så træthedsmyg (Dijambe  $\cup \text{—} \cup \text{—}$ ).

(Claussen: *Herman Bang*).

I Læ for Vinden, i Ly af Tågen (Jambe + Amfibrak).

(Drachmann: *Engelske Socialister*).

Kan du hytte din Hånd? Kan du føle din Fod?

(En Slags trippende Dobbeltanapæst: *daladimmelidum*).

(Åkjær: *Vinterrügen*).

Den tankemæssige Liniehalvering bryder den regelmæssige Kæderytme, så man synes at føle en Midterpause, selvom der intet Ophold gøres. Sammenlign det sidste Eksempel med Strofens første Linie, hvor Kæderytmen langt lettere glider uskadt hen over et Punktum, idet Linien hverken har nogen tankemæssig eller trykmæssig Symmetri, men lader Tanken fortsætte i Ligeløb:

Tit op af din Åger! Hvor går det, du Små?

Den tankemæssige Rytmik kan altså gøre sin Indflydelse gældende på selve Lydrytmen. Ja, den kan ofte virke mærkelig devaluerende på visse neutrale Småord og forringe deres rytmiske Vægt. I Linien

Min Pige vilde med, ja, min Pige vilde med

føles *ja* trods sin trykstærke Plads (der understreges så voldsomt i Melodien) som et vægtløst Forbindelsesled mellem de to kongruente Figurer; det har den Opgave at holde Tingene kæderytmisk sammen, men indgår egentlig ikke i vor figurrytmiske Oplevelse af de to Trilling-jamber. Noget tilsvarende gælder Linien

Sejr i din Hånd og Sejr i din Fod,

hvor *og* danner den kæderytmiske Forbindelse mellem de to logiske Parallelfigurer, der i deres korjambiske Kraft står som to uforstyrrelige Drabanter uden om en Port.

Sammenlign 5-Fods-Jamberne

Det dunkelt sagda [är] det dunkelt tänkta.  
Mod den, jeg elsker [og] mod den, jeg hader.  
De hvide Hænder [og] det smukke Ansigt,

hvor den kæderytmiske Fornemmelse let overdøves af den figurrytmiske, som begunstiges af den logiske Symmetri (dadimbalimba [og] dadumbalumba — Undskyld!).

En gennemført Tilrettelægning af tankemæssigt symmetriske Figurer er sjælden i Nutidsdigtning og vilde virke trættende. En forsætlig Overfyldning af sådanne træffer vi hos Fröding:

Idealet är här, idealet är där,  
idealet är likt Sankte Pål, Sankte Pär,  
idealet är svart, idealet är hvitt  
och likt påfvens skägg av en egen snitt,  
idealet är lätt, idealet är tungt,  
idealet är gammalt, idealet är ungt,  
idealet är kärlek, idealet är hat,  
idealet är Tolstoys och Nietches prat,  
— jag tror, det är bäst, att enhvar har sitt,  
som jag har mitt.

Det var Valdemar Vedel, som for en Snes År siden talte om „Meningsrytme“ som en væsentlig Faktor i Versdannelsen. „Gentagelsen af Ord eller Sætningsled, i Synonymer eller Parallelismer, Klimaks som Gentagelse i Væxt, Antitese som Modsætningsled, det er alt-sammen rytmiske Figurer såvel som stilistiske“ (Edda XII). Omend en Del af hans Analyser er mig uforståelige, og omend han synes mig at underkende Kæderytmens Betydning, så tror jeg dog, at der er noget i hans Opfattelse, som viser Vej til en fyldigere Analyse af vor Rytmeoplevelse. Den tankemæssige Opstilling er ikke uden Ind-

flydelse på vor Opfattelse af Trykrytmen. Bundmønstret dannes vel af Kæderytmen; men ofte tegner der sig oven på dette Bundmønster nye, meget variable Rytmefigurer under Indflydelse af den logiske Rytmik.

På endnu en Måde kan den tankemæssige Ordning af Ordstoffet influere på Lydrytmen, nemlig m. H. t. Stemmetonens Højde. Vi kan have at gøre med en tonal Rytme, — ikke blot den Bølgegang i Stemmetonen, som mekanisk følger Trykstyrken, men et rytmisk Skifte i Trykpunkternes Tonehøjde, en *Arsernes Tonerytme*.

Man taler om dipodisk Rytme, når hveranden Arsis er svækket, således som i Linien

Underlige Aftenlufte,

hvor første og tredje Arsis har stærkere Tryk end anden og fjerde (— ∪ — ∪ / — ∪ — ∪). Men mange af de Vers, der betegnes som dipodiske, er i Virkeligheden ikke trykmæssigt dipodiske. Når Recke således regner Linien

Vinden vifter, Løvet skælver

for dipodisk, så tror jeg, det er den tonale Overrytme, der narrer ham. I Virkeligheden har alle fire Arser samme Trykstyrke; men de er parvis sammenbundne i to tankemæssigt parallelle 2-Tryks-Grupper, hver med sin Tonebue, mens næste Linie ikke tåler en sådan Deling af Tonelinien, uden at det virker meningsforstyrrende:

Vinden vifter, Løvet skælver,  
Træet drysser fine Dun.

Vi har her med en rytmisk Tendens at gøre, som vi kender fra Talesprogets 2-Tryks-Grupper, en Tendens, som er mere udpræget i Fransk og Norsk<sup>1</sup>, men som også er kendelig i Dansk, især når Talen har et sikkert, afgjort Præg. Vor Udtale af Ordet *absolut* kan frembyde forskellig Melodigang; men udtaler vi det med ganske samme Trykstyrke på første og andet Trykpunkt, vil første Trykpunkt almindeligvis få kendelig højere Tone end sidste (['abso<sub>1</sub>lut, smlgn. Fransk ['mer<sub>1</sub>ci]. Dette Nedspring er for udpræget til at være en almindelig Træthedsnedgang. Det er snarere at forklare ud fra den samme Mod sætningstendens som vi har i de spondæiske Tvilling-

<sup>1</sup> Se Ahnæs: Norsk Sætningsmelodi S. 116.

figurer *tik-tak*, *trip-trap*, *flik-flak*, *zig-zag* o. s. v., Figurer, der med deres faste Vokalskifte og klare Tonenedgang afbilder et tvedelt Høre- eller Synsindtryk. Det synes mig rimeligt herudfra at forklare den Ejendommelighed, at en logisk samhørende 2-Tryks-Gruppe med samme Tryk på de to Trykpunkter har højere Tone på første Trykpunkt end på sidste — i almindelig neutral Form. Eks.: *Manden og Konen. Per eller Poul. De lyse Nætter. Giv mig Bogen.* (NB.: De to Tryk skal være lige stærke).

I en Børneremse som *Her har du en Daler* o. s. v. opdager man, at det ikke så meget er Skiftet mellem de stærke og svage Stavelser, der giver den egentlige Rytmeoplevelse. Tesisudfyldningen er i Virkeligheden temmelig tilfældig og ligegyldig. Det er her den grov-tonale Overrytme, der er Hovedsagen, Skiftet mellem de parvis same hørende Arsers Toner, hyppigst efter Normen:

Her ↑har du en ↓Daler,  
 ↑gå til ↓Marked,  
 ↑køb en ↓Ko,  
 tag ↑Kalven ↓med.

Det er denne Tonenedgang, der skaber Illusionen om en Forskel i Trykstyrke. Jeg anfører et af Reckes Eksempler på gennemført dipodisk Rytme:

Når Odin vinker,  
 Når Sværdet blinker,  
 Er Helten glad,  
 I røde Strømme,  
 I Lig, som svømme  
 I Birtingsbad,  
 På Lynets Vinger  
 Han iler kold,  
 Når Rota svinger  
 Sit røde Skjold.

Man vil høre, at i Virkeligheden rummer Strofen kun en eneste trykmæssig Dipodi: *I Birtingsbad*. Ellers har alle Arserne samme Trykstyrke. Men hver Linie har en klar Tonenedgang fra første til andet Trykpunkt, idet den danner en logisk afsluttet Enhed. Det, vi hører i de fleste såkaldte Dipodier, er da ikke et trykmæssigt, men et tonalt Rytme-fænomen, som er afhængigt af Ordenes tankemæssige Samhør. Med sin punktuelle Karakter, springende fra Arsis til Arsis, har denne tonale Overrytme en Sammenbindingsvirkning, der er be-

slægtet med Stavrimets, med hvilket det da også ofte virker sammen, f. Eks.:

Vi 1bytte ej 1Banner, vi 1skifte ej 1Skjold.

(NB. Tonefiguren ændrer sig ved den mindste Afvigelse fra Trykbalancen. Arserne skal have samme Trykstyrke).

Naturligvis er den tonale Arsisrytme tydeligst og hyppigst i 2-Tryks-Linier. I 4-Tryks-Linier er den mindre udtalt, fordi den let opsluges af Liniens jævnt dalende Tonekurve, og den træffes som Regel kun sporadisk, fordi den kræver en stadig parvis Ordning af Ordstoffet.

Vore iagttagelser går da alt i alt ud på, at den tankemæssige Opstilling af Ordstoffet øver sin varierende Indflydelse på Lydrytmen (Tryk- og Tonerytme) uden at overflødiggøre Kæderytmen, idet denne snart træder frem i bastant Fasthed, snart fortoner sig bag Øjeblikkets Figurdannelser.

# JENS MØLLER SOM ÆSTETIKER OG MYTOLOG

AF

HELGE TOLDBERG

---

**E**t åbent spørgsmål i dansk litteraturhistorisk forskning er endnu, hvor stor kontinuitet der trods alt er mellem det attende og det nittende århundredes litteratur. Populært siger man kort og godt, at Steffens' forelæsninger satte skel, hvilket selvfølgelig er rigtigt; og også fra videnskabelig side er dette standpunkt vel det rådende (jf. Paul V. Rubow: *Litterære Studier* (1927). 105 fodn.). For denne teori taler det forhold, at man før 1800 er optaget af at udarbejde et givet digt i en bestemt genre (Rahbek taler gentagne gange om „Slagset“), mens det ny århundrede sprænger alle de af „Kunstdommerne“ i overensstemmelse med den klassiske poetik fastlagte rammer. Hos de førende digtere er der i gennembruddet skarp opposition mod oplysningsårhundredet; men senere falder de tilbage i dets idealer (Oehenschlägers *Palnatoke*). Kontinuiteten er tydelig i Blichers noveller; men også et værk som Ingemanns *De sorte Riddere* har trods sit evident romantiske anlæg motivligheder med Prams *Stærkodder*. Den danske romantiks positive indstilling overfor Schiller er vel et bevis i samme retning. Men skal sagen undersøges til bunds, vil det ikke være nok at behandle de største personligheder; også mænd i anden række er af betydning, så meget mere som de ofte bedre end de helt store kan tages som symptomatiske. En sådan væsentlig typeskikkelse er den teologiske professor Jens Møller (1779—1833), en perfektibel videnskabsmand med en omfattende korrespondance, hvis intimeste bestanddel er brevvekslingen med ungdomsvennen P. O. Brøndsted (i NkS 1545,2° og NkS 3000,4°), med en temmelig vidt dreven sans for væsentligt og uvæsentligt, med æstetiske og mytologiske, især nordisk-mytologiske interesser, men uden kendskab til oldnordisk eller moderne islandsk, hvilket dog ikke fremgår af nogen udtalelse af ham selv, men med sikkerhed kan sluttes af hans nedenfor omtalte prisavhand-

ling, en mand, der i sin selvbiografi (Collin 85,2°, udg. av H. F. Rørdam, Kirkehist. Saml. 4. Rk. IV. 246—289), avslører sig som en skoleduks, jf. især p. 252 f.:

Efteraaret 1797 blev jeg med et hæderligt testimonium dimitteret til Universitetet, og blev til examen artium indkaldt. Ogsaa til examen philologicum og philosophicum var jeg saa heldig at faae laud p. c. i alle Rubriker. — Neppe har jeg noget Aar i mit Liv lært saameget, i det mindste ikke saa forskjellige Sprog og Videnskaber, som i det første academiske Aar. I Philosophie, Mathematik, Physik, Astronomie var alt, hvad jeg hørte, mig nyt og interessant. Jeg lagde mig desuden med Iver efter de nyere Sprog og de skønne Videnskaber. Jeg forsømte ei een eneste Time hos nogen Professor, men fandt meest Behag i den fromme, grundlærde Risbrighs og i den muntre, veltalende Bugges Forelæsninger.

Som man vil huske, udsatte universitetet for året 1800 i „de skønne Videnskaber“ følgende prisspørgsmål: „Var det gavnligt for Nordens skønne Literatur, om den gamle nordiske Mythologi blev indført, og almindelig antaget i Stedet for den græske?“ Blandt de tre konkurrenter fik L. Stoud Platou prisen, til dels fordi hans opfattelse faldt sammen med Jacob Badens, jf. dennes halve indrømmelse i indledningen til recensionen (Kiøbenhavns Universitets-Journal IX (1801). 15). Baden underskriver Platous dom, at den græske mytologi har sine fortrin ved sin grundige udarbejdelse, og „at den nordiske Mythologi skulde blevet ligesaa skikket til at forsyne Digteren med ædle Billeder og store Karakterer, om den i Tide var bleven brugt dertil“; ligeledes påskønner han Platous syn på Ewalds *Balders Død* som „et Compendium i den nordiske Mytologi“. De to andre — Oehlenschläger og Jens Møller — fik accessit, dog således, at Baden fremhævede Oe.s som den bedste og tilkendte ham det „første“ accessit, hvad Møller dengang var fortrydelig over (Minerva 1801. II. 95 f.), men siden — næppe upåvirket av Oehlenschlägers senere bane — bedømte retfærdigere: „Oehlenschlägers burde vel formedelst Rigdommen af originale Ideer være sat øverst, skjøndt den røbede mindre Lærdom, end de to andre“ (selvbiografien. 258). For os er der — rent bortset fra vor litteraturhistoriske viden — ingen tvivl om, at Oehlenschlägers er mest tiltalende, fordi den er båret af kækhed og originalitetens friskhed.

Det skæmmende ved Jens Møllers besvarelse (Minerva 1801. II. 33—96) er den ængstelige stræben efter at tækkes censor, værst p. 36: „Dog jeg tør ikke sige meer, end at jeg har vildet prøve Grundene for og imod; om, eller hvorvidt det er lykkedes mig, vil min lærde Dommer

afgiøre, som ogsaa er Manden, jeg fuldkommen erkiender at være i Stand dertil, som, skøndt Latiens Svada udkaarede ham til at være sin værdige Tolk, dog stedse viste Modersmaalet og dets Anliggender det usvigeligste Troskab“. Stedet bliver ikke mere takkeligt ved fodnoten: „Da jeg skrev dette, troede jeg, Prof. Baden skulde blive eene Censor.“ Efterskriften (op. cit. 94—96) er i samme ånd og slutter efter en beskeden brod mod censorerne, som har tilkendt Oehlenschläger det første accessit, med de karakteristiske ord: „Dog dette er kun Bagateller, hvor det gielder om at vinde den offentlige Stemmes lønnende Bifald.“ Værd at mærke er en anden udtalelse i samme efterskrift, som viser, at Jens Møller ikke betragter prisavhandlingen som en programforkyndelse: „men skulde Censorerens Dom om mine tvende Medbeileres og mit Arbeide for det store Tribunal enten bekræftes, eller i visse Maader ændres, da maatte de alle tre fremkomme uforandrede . . . [en bemærkning om, at han intet har villet rette] . . . Dog haaber jeg, det, uagtet disse Mangler, vil være interessant at sammenligne mine Tanker over dette Æmne med mine Medarbeideres . . .“ De citerede udtalelser lader al tvivl ude: Jens Møller har skrevet sin prisavhandling mindre for emnets skyld end for selv at høste laurbær. Dette gør ham mindre interessant som ener end som tidstypisk fænomen.

Efter at dette er konstateret, må den næste opgave blive at påvise, hvorfra Jens Møller har sin norm. Dette er heller ikke svært, thi noterne viser både m.h.t. realia og synspunkter i det overvejende antal tilfælde hen til Gräter, der netop — skønt på det nordiske område en større og bedre udrustet ånd end Jens Møller — som personlighed har uhyre meget tilfælles med ham; jf. de forskellige oplysninger om Gräters selvvurdering og reaktion overfor medgang og modgang i Irmgard Schwarz: *Friedrich David Gräter. Ein Beitrag zur Geschichte der germanischen Philologie und zur Geschichte der deutsch-nordischen Beziehungen* (Nordische Studien 17. Hrsg. von den Nordischen Auslandsinstituten der Universität Greifswald. Greifsw. 1935), specielt p. 30 f.

Foruden et citat i Møllers avhandling (p. 91), hvis idé er, at den nordiske mytologi ikke må foragte den græske, som „udbredte sit velgørende Lys i vort Nord, da Braga der var forglemt, og hans Tempel uden Dyrkere“, og som er taget fra Gräters<sup>1</sup> ode *An die nordische*

<sup>1</sup> De til stadighed citerede værker av Gräter forkortes således: *Nordische Blumen* (1789): NBl.; *Bragur* (1791—98, 1802, 1812): Br. efterfulgt av bindets nummer. Gräters og Karl v. Münchhausens *Barden-Almanach* (1802) betegnes: BA.

*Dichtkunst* (N.BI. 1 ff.) bringer avhandlingen henvisninger til følgende opsatser av Gräter: (p. 45 ff.) *Ueber die Nornen* (NBI. 41 ff.), (p. 48) *Ueber die Walkyren* (NBI. 252 ff.), (pp. 44, 72) *Ueber Walhalla und ihre Helden* (NBI. 322 ff.), (pp. 59, 74 f.) *Ueber den Geist der Nordischen Dichtkunst und Mythologie* (Br. 1.55 ff.) og (p. 50) *Kurzer Begriff von den Druiden, Barden, Skalden, Minstrels, Minnesingern und Meister-sängern* (Br. 2.43 ff., dog kun avsnittet om skjaldene pp. 58—64).

Tydeligst vedgår Jens Møller sin gæld til Gräter i avsnittet om nornerne. Her gengives Gräters krystallisation av de norrøne Yggdrasilberetninger: *Völuspá*, *Grimnismál* og *Snorra Edda*. Blot udelader Jens Møller ofte de mytologiske navne; og eet sted forveksler han dem. Resens Huergelmer (Fab. 14) er på tysk forenklet til Wergelmer; hos Jens Møller bliver dette ved en huskefejl til Bergelmer (jætten, der ikke druknede i Ymers blod). Til mytens fortolkning underkaster han sig ukritisk den av Gräter foretrukne gengivelse av Yggdrasil: „regnduggende“ og den derpå byggede opfattelse av verdensasken som et symbol på æteren. Også i norneopfattelsen går han lige i Gräters fodspor (NBI. 53): „*Urd, Werande und Skuld* bezeichnen die drey Hauptzustände der Zeit, Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft.“ Gräters yderligere spekulationer over nornebegrebets opkomst og avgrænsning lader Jens Møller ude av betragtning.

Omtalen av Gräters valkyrjeavhandling er højst nødtørftig, i virkeligheden kun en fremlæggelse av dens hovedtesis (NBI. 260 efter gennemgangen av de enkelte valkyrjenavne): „Ihre Namen bezeichnen die aufeinanderfolgenden Momente des Kriegs.“ Dog angiver et enkelt moment i avhandlingens senere del (NBI. 285 f.) stoffet til en fodnote hos Møller (p. 71 f.): argumentationen for valkyrjernes opvartende funktion med kildehenvisning til Bartholins *Antiquitatum Danicarum de causis contemplæ a Danis adhuc gentilibus mortis libri tres* (1689).

Ved gennemlæsningen av Gräters avhandling om Valhæl har Jens Møller bidt mærke i den inciterende skildring av livet i Valhæl (NBI. 368 f.), slutstenen på en grundig undersøgelse med kritisk stillingtagen til Bartholin; råstoffet er altså færdigbearbejdet hos Gräter. Foruden denne Valhæl-skildring (p. 71 f.) har han haft gavn av Gräters „naturlige“ fortolkning av myten om, at valen deles mellem Odin og Frigga (den bevidste ændring av *Freya* til *Frigga* også hentet fra Gräter). Som ved de to foregående avhandling er Jens Møller også her udtaget kvintessensen og et enkelt lidt mere perifert ræsonnement.

Gräters *Ueber den Geist der Nordischen Dichtkunst und Mythologie. Erster Brief* har som et kompendium i den samlede mytologiske viden været Jens Møller nyttigere end nogen av de foregående, mere specielle avhandlinger. Denne Gräters undersøgelse (av ham selv kaldet „Erster Brief“) består av tre dele: 1. en indledning om den nordiske mytologis betydning og det sørgelige i, at den blev fortrængt ved indførelsen „der christlichen oder vielmehr papistischen Religion“, netop som den „an Reichthum und Schönheit so viel gewonnen hatte, um von einem Hauptkopfe zu einem allgemein interessanten National- und Religionsgedicht brauchbar erfunden zu werden“ (Br. 1.56); 2. en oversigt over de enkelte guder: Alfader og guder av „første, anden og tredje rang“; 3. en kort fremstilling (Br. 1.84 ff.) av, hvorledes alle guddomme er til rådighed for helten — i det hele inciterende, men lidt for ekstatisk, fordi den lejlighedsvis slår over i anden person, så guderne direkte påkaldes. Avhandlingens andet afsnit har Jens Møller tyst taget sig ad notam, første og tredje (sidstnævnte uden nøjagtig citatangivelse, blot med bemærkningen (p. 75 f.): „som jeg paa nogle Forandringer nær har laant af Gräter“) er derimod direkte indarbejdet i hans plan. Ja, tredje afdeling, gudernes medvirkning i den enkelte helts handlinger er blevet den æstetiske norm, hvorefter digteres benyttelse av den nordiske mytologi (først og fremmest Prams i *Stærkodder*) prøves.

Avsnittet om skjaldene blotter vel tydeligst Jens Møllers ukritiske afhængighed av Gräter. Ikke bare overtager han den i det attende århundrede gængse forestilling om skjalden med harpen, men hvad værre er: han overfører uden videre et ord, Gräter heller ikke har forstået: „der *Skalwyngl* d. i. ein poetischer Geist“ (Br. 2.60), som (p. 49) „Skjalvynglen (den poetiske Aand)“. For Gräter er der den undskyldning, at han har fundet ordet i en kilde<sup>1</sup> og ikke gennemskuet det; for Jens Møller er der ingen undskyldning: ved at spørge sig for hos en islænding i København kunde han have fået ordet tolket og måske strøget det av sin prisavhandling (jf. Blöndal: *Islandsk-dansk Ordbog*. 711 b, bortset fra lydskriften: „*skáld|vingl* n. poetisk Delirium“).

Foruden de angivne benyttelser av Gräter er der i det mindste een, Jens Møller har fortiet. Det drejer sig om kritikken (p.93 f.) av et arbejde av Frank Sayers: *Dramatic Sketches of Ancient Northern Mytho-*

<sup>1</sup> Gräter har det nok enten fra M. Denis: *Vorbericht* (Ossians und Sineds Lieder IV. XLV) eller fra Stephanus: *Notæ uberiores*. 13.

logy. At Jens Møller har haft originalen i hænde, er lidet troligt; den findes ikke på det kgl. bibliotek. Men så meget er sikkert, at han har læst den omrammede indledning og kritik til oversættelsen hos Gräter (Br. 2.3 ff.). Kritikken av Sayers' gudeopfattelse, herunder at Sayers lader Freja være opstået av havets skum ligesom Afrodite, er direkte overtaget fra Gräter (Br. 2.41 f.).

Mærkeligt nok har Jens Møller ikke benyttet de senere breve *Ueber den Geist der Nordischen Dichtkunst und Mythologie* (II. Br. 2.78 ff., III. Br. 3.1 ff.), der henholdsvis opstiller et groft skema for en nordisk pendant til Ovids Metamorfoser og efter at have vist „den . . . physikalisch-philosophischen Zusammenhang der Nordischen Göttergeschichte“ mod kritikken forsvarer en sådan ordret, avrundet fremstilling, som jo beklageligvis ikke findes i den overleverede oldnordiske litteratur. Det sidste av brevene har han dog kendt, da han (p. 35) hentyder til den der omtalte kritik av Br. 2 (Neue allgemeine deutsche Bibliothek 4 (1793). 584 ff.). Ej heller har han udnyttet *Braga und Hermode* (Br. 4.1.3 ff.), der snarest er mindre speciel end de tidligere omtalte avhandlinger i NBI., idet han til sidst giver direktiver for, hvorledes de to behandlede guder skulde kunne fremstilles i billedkunsten.

Mest undres man over, at han har oversat Gräters anmeldelse (Br. 5. 156 ff.) av Herders *Iduna, oder der Apfel der Verjüngung* (Die Horen 1796. Erstes Stück. 1 ff.<sup>1</sup>), som Gräter allerede indledningsvis berømmer i høje toner:

Ein vortreflicher Aufsatz . . . , in welchem der Geist und der relative Werth der Nordischen Mythologie, und die Streitfrage über ihre Brauchbarkeit für unsere Zeiten, mit so viel Einsicht und Unbefangenheit erörtert, und auf einen Gesichtspunct hingeführt ist, in dem sich alle bisherigen Streiter . . . freundschaftlich die Hände reichen werden.

Faktisk kunde Jens Møller næppe noget sted have fundet bedre hjemmel for sit syn på den nordiske mytologis brugbarhed end netop i Herders avhandling — eller rettere sagt dialog, den bekvemmeste støbeform for filosofisk og æstetisk dialektik fra Platon til T. S. Eliot. Det er endda ikke usandsynligt, at Københavns universitet har fået tilskyndelsen til sin prisopgave, som dog må anses for mindre viden-

<sup>1</sup> I denne avhandling citeret efter Herder: *Sämmtliche Werke. Zur schönen Literatur und Kunst XVIII* (1830). 109 ff. Herder nævnes sammen med Klopstock og „Ringulph der Barde“ en passant av Jens Møller (p. 34): „ogsaa blandt vore Naboer saae jeg Klopstocker, Kretschmanner og Herdere tale Fædremythologiens Sag.“

skabeligt eksakt end Gräters forslag, fra følgende udtalelse av den nordiske mytologis talsmand (ed. cit. 122):

... ich wünschte von der Gesellschaft der Wissenschaften zu Kopenhagen<sup>1</sup> die Preisfrage ausgesetzt: aus inneren und äussern Gründen zu untersuchen, wo, wann und wie in ihren Hauptvorstellungen und Sagen diese Mythologie entstanden sey? zugleich mitbedungen, dass die Beantwortung der Frage ohne alle Rücksicht auf angenommene National- oder geltende Lieblingshypothesen versucht werden müsste.

Herders avhandling bygger i høj grad på de tidligere omtalte av Gräter; og navnlig i tredje „Unterredung“ lykkes det ham at give et avrundet udtryk for den nordiske mytologi, særlig dens tanker om livet efter døden og om Yggdrasill og nornerne (helt efter Gräter i NBI.). Som kulmination står den ganske korte fjerde dialog med de gensidige indrømmelser. Den nordiske mytologis talsmand vil 1. ikke nedsætte den græske mytologi, 2. ikke underkende den græske smags regler i kunst og digtning, og 3. indestå for, at han intetstedsfra ønsker „Rohes roh aufgetragen“. Og inden det etiske perspektiv i slutbemærkningen om, at Yduns æbler nok skal virke på deres liv, fastlægges den nøjagtige ramme for den æstetiske anvendelse av den nordiske mytologi:

Ich will mir nichts zugestanden wissen, als was jedem Dichter und Märchenerzähler aus einem fremden, fernen oder verlebten Volk zu-steht, nämlich dass er den Reichthum, den ihm diess Volk und dessen Zeitalter gewährt, brauchen dürfe.

Ved at gå glip av den vigtige Herder-recension opdager Jens Møller heller ikke den følgende anmeldelse (Br. 5.165 ff.) av Falsens *Festen i Valhal*, der er en interessant prøve på Gräters stilling til mytologi og æstetik, som er formuleret i klare ord:

Wir haben hier über nichts zu urtheilen, als ob die Nordischen Götter in demjenigen Charakter aufgeführt und behandelt sind, den ihnen die alten mythologischen Lieder und Sagen geben, und ob das, was der Dichter Neues dazu erfunden hat, mit dem übrigen vereinbar, und aus dem Gesichtspuncte der Kunst zu billigen ist.

Det kan kritiseres, at Odin ved beretningen om, at han har måttet flygte for Pompejus, så at sige dumper ned på jorden, og at karakteriseringen av Thor er slået fejl, så han fremtræder som „der asiatiske

<sup>1</sup> Herder tænker vel her på en tidligere prisopgave av beslægtet art, den John Olafsen besvarede.

Klopffechter dieses Namens“; rent bortset fra den groteske virkning av, at tordenen ruller ved nørnernes komme, uden at tordenguden rører sig. Dertil kommer, at Thor højst uklogt ikke forstår at lempe sig efter, at Odin har åbnet Valhal også for de fredselskende, landsfaderlige konger repræsenteret ved Frode (fredegod) — og den for tiden herskende konge (Christian 7II). Lad det være understreget, at det, Gräter kritiserer, er ikke fredsatmosfæren, men det, at Thor ikke er tilpasset efter den. Sin (tidsbundne, men som åndshistorisk dokument lærerige) emnepsykologiske<sup>1</sup> vurdering ender Gräter med anerkendelse av, at Falsens festspil er „ein neuer Schritt zur Ausbildung und Brauchbarkeit der nordischen Mythologie“, og at danskerne snart kan komme til at stå som de eneste, der ved dyrkningen av deres hjemlige mytologi har skabt noget, som kan sidestilles med grækernes.

Ved foruden de primære kilder at overse disse to recensioner, ved ikke på første hånd at beskæftige sig med Herder og ved ikke at studere Bartholins bog, som kunde have givet ham meget mere end den eneste fodnoteoplysning, han har overtaget fra Gräter, kommer Jens Møller i sin avhandling til at savne vingefang. *Festen i Valhal* kunde vel ikke i sig selv have tilført hans betragtning noget væsentligt eller værdifuldt, men kritikken derav, det indtil videre sidste eksempel på Gräters stadig tiltagende rutine i bedømmelsen av nordisk-mytologisk litteratur, kunde han have haft udbytte av.

Mens Suhms Om Odin og den Hedniske Gudelære er nævnt pligtskyldigst (p. 44) og ikke overbevisende, da det medtagne moment indirekte har kunnet findes i forbindelse med en henvisning hos Fr. Sneedorff (Forelæsninger over Fædrelandets Historie. 12) til det følgende afsnit, har Jens Møller fra indledningen til John Olafsen: *Om Nordens gamle Digtekunst* (1786) foruden citaterne p. 49 fået flere nyttige vink, således det av „nyere lærde“ gentagne Senecacitat: *hominum ingenia ad similitudinem coeli sui rigent* (p. 35, Olafsen op. cit. V), men fremfor alt henledningen av hans opmærksomhed på Michael Denis: *Lieder Sineds des Barden*, som indgår i en „Gesamtausgabe“: *Ossians und Sineds Lieder*<sup>2</sup> (Wien, 1784), hvad der også har betydning for hans benyttelse av Ossian. Denis' Vorbericht har

<sup>1</sup> Dette ord skal fortolkes ud fra principperne i indledningen til mit skrift *Det nordiske Element i Johs. Ewalds Digting* (Stud. fra Sprog- og Oldtidsforskn. nr. 195). 9 f. <sup>2</sup> Jens Møller henviser selv (pp. 70, 79) til denne udgave.

han dog lige så lidt som Olafsens prisskrift bortset fra indledningen haft nævneværdigt udbytte av — måske fraset Cicero-citatet p. 43 (jf. Vorbericht. VII). For så vidt er det skade, at han næppe har læst avhandlingen til ende, som den sidste del er av principiel interesse<sup>1</sup> og i sin ånd en fordømmelse av digte av type som det, der voldte Grundtvigs angreb på Jens Møller. Det gælder særlig følgende parti (Vorbericht XC f.):

Harfen, Eichen, und Valhalla nennen und dabey durch moderne Ideen, durch aus heutigen Sprachen entlehnte Ausdrücke allenthalben das 18. Jahrhundert verrathen, auf den Reim schimpfen und durch willkürlich abgebrochene Zeilen glauben, Bardenrhythmus gemacht zu haben, ist zu einem Barden noch lange nicht genug. Man muss sich ganz in andere Zeiten übersetzen können. Man muss sich ein reines, einfältiges, altes Aug, wenn ich mich so ausdrücken darf, verschaffen haben, und ein Gehör besitzen, das auf alle Töne der Natur ganz aufmerksam ist, und dann wird man auf die Ehre des Eichenkranzes Anspruch machen können.

Det er kun tredje bind av Ossian-oversættelsen, Jens Møller har benyttet. Heri<sup>2</sup> har han fundet den magtfulde skildring av Fingals kamp med Loda (i *Carrithura*), som han paralleliserer Hothers og Balders kamp (i Ewalds *Balders Død*) med, og den store indlednings-avhandling av Edinburgh-professoren Hugh Blair (oversat av Denis) om Ossian-digtene. Denne avhandling (p. LXIV) citerer han een gang (p. 69 f.) og henviser et andet sted (p. 79) til Blairs fremhævelse av maskineriet, som Ossian har tilfælles med Homer (Ossian III. LIV). Jens Møller relativt grundige studium av denne avhandling, som skulde være mindre nærliggende end meget av det hos andre, han har ladet ligge, motiveres vel med, at han har ment at kunne lære noget av dens mange og indgående sammenligninger mellem Homer og Ossian.

Til denne karakteristik av Jens Møllers efterforskning efter den nordiske mytologis ånd og væsen skal knyttes endnu en kritisk bemærkning: alle hans kilder er som ovenfor antydnet sekundære; og som vi tidligere har set, har han ladet en av de bedste (Bartholin) ude av betragtning bortset fra en henvisning, han har overtaget fra Gräter. Han hverken nævner eller synes at have benyttet Saxo eller Eddaerne. Selv med sine manglende oldnordiske kundskaber kunde han dog både

<sup>1</sup> Til bedømmelse av Denis, se Fritz Strich: *Die Mythologie in der deutschen Literatur I* (1910). 64 ff., Paul van Tieghem: *Le préromantisme I* (1924). 162 ff., jf. i øvrigt registret. <sup>2</sup> I fodnoten p. 69 henviser han dog direkte til Macphersons udgave.

i Sandvigs edda-oversættelse og i hans *Danske Sange af det ældste Tidsrum* have fundet et betydeligt materiale. Fra emnepsykologisk synspunkt har han været slettest muligt udrustet til at løse sin opgave.

Noget anderledes stiller sagen sig fra et æstetisk synspunkt, idet han her imødekommer sin samtids (sine ældre samtidiges, ganske særlig Rahbeks og vel også Badens<sup>1</sup>) syn på, hvad der er klassisk, og hvad der skal til for at gøre et værk klassisk. Denne styrke er vel nok for en del hentet fra Rahbeks forelæsninger i Møllers første studentertid, om end man har en fornemmelse av, at de behandlede værker, Prams *Stærkodder*<sup>2</sup> og Ewalds *Balders Død*, virkelig har Jens Møllers kærlighed.

Glæden over *Stærkodder*, hvis sidste sangs begyndelse han fandt grundigt behandlet (for en meget stor del i form av citat) av Rahbek i *Den danske Tilskuer* X. 199 ff. (31/3 1800, altså i selve udarbejdelsens periode), skyldes dels ændringen i den historiske Stærkodders karakter, fjernelsen av hans troløshed, så det bliver muligt for os at „elske“ ham, dels det maskineri av guder, som snart lægger hindringer i vejen for helten, snart fremmer hans planer. Dette sidste stemmer netop med, hvad Møller (p. 60) har fremhævet som særlig charmerende ved den græske mytologi.

Omtalen av *Balders Død* (som i det store og hele av *Stærkodder*) synes ret selvstændig, uden at vi naturligvis kan kontrolere, hvad han muligvis har tilegnet sig ad mundtlig vej ved Rahbeks forelæsninger; vi burde kunne gå ud fra, at han i Rahbeks eget tidsskrift vilde undse sig for uden oplysning om kilde at trykke noget, han havde fra ham; men sikre kan vi ikke være, jf. hans afhængighed av Rahbek i den følgende avhandling. Hans undersøgelser er ikke på nogen måde præget av Rahbeks *Om nogle Skønheder i Balders Død* (*Den danske Tilskuer* 1792. 713 ff.); havde Jens Møller kendt den, var den sikkert blevet nævnt i en fodnote. Vi tør vel derfor tro, at iagttagelsen (p. 69) av ligheden mellem Hothers kamp med Balder og Fingals med ånden fra Loda helt står for hans egen regning.

Udenfor disse litterære tekstanalyser nævner han en passant (p. 34)

<sup>1</sup> Jf. referatet av Badens kritik av Ewalds dramer (Toldberg op. cit. 89).

<sup>2</sup> Dette værk var oprindelig ikke særlig højt i kurs hos Gräter, jf. udtalelser i brev til Nyerup 6/3 1794, I. Schwarz op. cit. 97 f.; Jens Møller har nok æren for, at han senere ændrede mening: „Pram's meisterhafte Epopöe *Starkodder*“ (BA. 255).

Suhm<sup>1</sup> og Samsøe, kort før han afvejer de to mytologiers berettigelse. I denne afvejning er Rahbek hans hjemmelsmand, ganske særlig i modgælsen af Gyllenborgs afvisning af den nordiske mytologis berettigelse i digtningen (Minerva 1799. IV. 341): „Jeg har ikke vildet gaae dette Sted forbi, skøndt jeg troer, at Forfatteren, naar han havde kiendt vor Balders Død, Stærkodder, Suhms og Samsøes nordiske Fortællinger, maaskee vilde dømt anderledes.“ Det føles næsten som et led i en associationsrække — fra Rahbeks argument til Rahbeks stående udtryksform —, når Jens Møller umiddelbart efter i en fodnote oplyser, at „Sagas tabte Yndling, F. Sneedorff, klager med Føie over den nordiske Mythologis Forsømmelse i Skolerne.“ — Og som argumentationen indledes i Rahbeks spor, endes den (i en fodnote p. 92 f.) med en avregning med Rahbeks bidrag til den mytologiske diskussion (Den danske Tilskuer 1800.200 f. — altså et led i avhandlingen om *Stærkodder*) med grundtanken, at „begge saare vel kunde bestaae ved hinandens Side“.

Overfor den græske mytologi og dermed dens æstetiske gehalt står Jens Møller naturligvis meget sikrere, som han selv siger (p. 35): „fra Barndommen kiendte jeg som hele Landets studerende Ungdom den græsk-romerske Mythologie“; og hans henvisninger til græske myter og betegnelser er fornuftige. Som hjælpemiddel angiver han (p. 41) M. G. Herrmann: *Handbuch der Mythologie*, vist nok kun første bind (1787) „aus Homer und Hesiod“ med fortale af Heyne, men synes bortset fra detaljer lidet påvirket heraf. Her vidner hans kildestudier om større selvstændighed. Året efter vandt han jo også universitetets guldmedalje for en klassisk-filologisk undersøgelse.

Tilbage står Jens Møllers spredte henvisninger til æstetiske teoretikere, som det dog ikke forekommer mig rimeligt at dvæle for meget ved, da det sikkert er kompendieviden og henvisninger til værker, han har fundet dels i sine (temmelig få) mytologiske kilder, dels i de almindelige æstetiske lærebøger.

Citatjagten, som Jens Møller selv indbyder til, giver hverken noget gunstigt indtryk af hans kundskaber i den nordiske mytologi eller af hans arbejdsmetode. En påfaldende stor procentdel af citaterne er jo nemlig citater af anden grad og står der ikke for sagens skyld, men for at vise hans belæsthed; og de indvundne resultater giver berettiget

<sup>1</sup> I denne sammenhæng kun med tanke for hans skønlitterære indsats, de nordiske fortællinger; jf. udtalelserne om Suhm i undersøgelsens senere del.

grund til at tro, at en effektiv gennemgang av endnu et par hovedkilder vilde eliminere flertallet av de resterende, f. eks. citatet (p. 54 f.) fra Goldsmiths *History of the Earth and Animated Nature*. Det er i denne arbejdsmetode, forskellen mellem Jens Møllers og Oehlenschlägers prisavhandlinger tydeligst træder frem. Jens Møller skriver sin prisavhandling for skriveriets skyld, Oehlenschläger for sagens skyld; J. M. går til værket med et stort (pseudo)videnskabeligt apparat, men når ikke frem til de primære kilder, Oehl. slår — man kunde sige: ikke småligt nok — ned på få, men i det hele centrale skrifter for og imod; men kender Snorres Edda så godt, at han har en helhedsopfattelse av den; J. M. er først og fremmest analytiker, Oehl. syntetiker; J. M. hører hjemme i det attende århundrede; Oehl. er allerede her det nye århundredes mand.

Da Jens Møller året efter vandt universitetets guldmedalje, var han stadig det attende århundredes barn, men havde udviklet sig meget både som forsker og som menneske. For at tage det sidste først: al ængstelig stræben efter at tækkes er borte; denne gang er der ingen tvivl om, at han skriver sin prisopgave for sagens skyld. Dertil kommer, at han nu bevæger sig på et felt, han behersker: den klassiske filologi. Opgaven hedder i Møllers danske oversættelse, som indleder den trykte (til dansk oversatte) avhandling (*Minerva* 1802. III. 52—85, 113—143): „Hypermnestra, som hun males af Horaz i den 3die Bogs 11te Ode, sammenlignet med Ovids Hypermnestra i den 14de Heroide; og Mæleriernes Forskiellighed, oplyst saavel af Digternes forskiellige Genie, som af de forskiellige Digtarter, de have brugt.“ Det filologiske skal vi ikke opholde os ved her, kun lige konstatere, at han som udgangspunkt for undersøgelsen tager en av ham selv udført, i det hele smagfuld oversættelse av de to vedkommende tekster.

Hovedforskellen mellem denne prisavhandling og dens forgænger ligger i Jens Møllers ændrede forhold til den litterære teori: æstetikken. I den første avhandling anbragtes nogle i det hele temmelig overfladiske og ofte andenhånds henvisninger til tilfældige værker; denne gang kan man mærke, at han langt bedre kender den æstetiske litteratur, selv om beskyldningen for citatbesparelse også gælder her, jf. nedenfor. Ganske særlig mærker man hans indgående studium av Sulzers<sup>1</sup> *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (I—IV, hvortil kommer

<sup>1</sup> Sulzer er placeret ganske godt i en en passant-bemærkning hos Borinski (*Die Antike in Poetik und Kunsttheorie* II. 133), hvor han regnes som repræsentant „der utilitaristisch-moralischen Illusionstheorie der Mitte des Jahrhunderts“.

Blankenburgs dertil udarbejdede Zusätze), som det utvivlsomt har ærgret ham, at han selv havde oversat ved udarbejdelsen av den foregående prisavhandling, mens hans rival Oehlenschläger havde modgået Sulzers negative stillingtagen til den nordiske mytologi (Minerva 1801. I. 275). Om Sulzers betydning vidner Jens Møller i selvbiografien (p. 257):

Min Æsthetik holdt sig endnu indenfor de gamle akademiske Grændser, og om jeg kun lærte lidt af Batteux og Ramler, da lærte jeg desto mere af Lessing og Sulzer, hvis Theorie der schönen Künste var min daglige Haandbog — et Værk, som ikke fortjener den Glemsel, hvori det nu er nedsjunket.

Påvirkningen fra Sulzer giver sig dels udtryk i intens benyttelse av visse artikler (Mitleiden, Bild m. fl.), dels i citat- og henvisningsudnyttelse. således Herders *Ueber Bild, Dichtung und Fabel* (i *Zerstreute Blätter* III), som Sulzer (I. 441) kalder „ein lehrreicher Aufsatz“, dels endelig i påvirkning fra Sulzers ræsonneringsmåde.

Ved siden av Sulzer eller snarest over ham står som autoritet Rahbek, specielt hans avhandling *Om Heroïden og dette Fags Dyrkning blandt os* (Minerva 1800 III. 200 ff., 333 ff.), hvor både genren og Ovid som genrens opfinder ses i deres storhed og begrænsning under grundig drøftelse av de tidligere behandlinger av heroïden. Jens Møller henviser selv til denne undersøgelse (p. 136), nemlig til Rahbeks argument i anledning av Herders afvisning av heroïden, at denne dom fældedes „rigtig nok i et af hans tidligste Arbejder“. Rahbek nævnes lejlighedsvis i det følgende, men overensstemmelsen i fremstillingen (citatvalget) er ligefrem forbløffende. Nedenstående oversigt vil vise det:

Jens Møller Minerva 1802. III:

p. 136 f. „Betragt — disse ere Herders Ord (m)<sup>1</sup> — de Heroïder, Ovid har bragt i Gang, som rørende Situationer; men tilstaae dem ikke en høiere Plads end blandt Øvelsesstykker, thi de laane fremmede Situationer, og qvinkelelere i det Hele ufødte<sup>3</sup> Følelser og male useete Karakterer. De røve altsaa Digtekonsten al dens Værdighed, at være vor egen Tolk etc.“

Rahbek i Minerva 1800. III:

p. 200. Han<sup>2</sup> erklærer den f. Ex. „for et blot poetisk Øvelses Stykke, der kan være unge Digtere nyttigt; men intet videre, da det laaner fremmede Situationer, og qvinkelelere<sup>3</sup> i det hele ufødte Følelser og tegner useete Characterer, altsaa røver Digtekonsten al sin Værdighed, at være vor egen Tolk, som den var hos de Gamle, . . . [yderligere 5 linjer] . . .“

<sup>1</sup> Sideangivelse hos Herder; den avvigende ordlyd viser, at citatet er slået efter.

<sup>2</sup> o: Herder. <sup>3</sup> Sic!

p. 137 f. I en Recension over Schmidts Theorie der Poesie i 5 Bind af Neue Bibl. der schönen Wiss. p. 123 fg. har Recensenten — i Anledning af en der yttret Sætning: at denne Digtart i sig selv kun fordrede lidt Genie — i Forbigaaende, men ypperligt giendrevet Herders Beskyldninger. „Fragmenternes Dom over Heroiden — siger han meget rigtigheden — vilde træffe næsten alle, men især de episke og dramatiske Digtere. . . . Hvad ere Richardsons (Rahbek tilføier: Rousseaus og Göthes) Romaner efter deres Væsen andet end Heroider? . . . Os synes Heroiden ikke at være andet end en Monolog i et Drama; og vi rose dens Opfinder, skjøndt vi ikke troe, at han har givet den alle de Fuldkommenheder, den kan tage imod. Hans spillende Vittighed, som Fragmenternes Forfatter med Rette bebreider ham, hindrede ham deri. Det vil heller ikke just være nødvendigt, at den altid skal blive Elegie; den kan tit, i hvad Stavelsemaal man end vil indklæde den, blive Ode, og paa det Genies Vinger, som den endnu venter, svinge sig op til Odens høieste Slags.“

p. 138. fodnote (n) [knyttet til en i foregående citat oversprunget bemærkning om, at man lige så godt kan skrive som tale, når man er ulykkelig] (n) Dette har dog en Franskmand, Marquis de Pezay, nægtet paa den Grund, at Smerten endog i dens voldsomste Krisis bruger saa let en Evne som Talens, men ikke den sammensatte Kunst at skrive, der desuden kræver en Overensstemmelse af flere Sandser paa engang, og en Opmærksomhed, som en ret trøstesløs Elsker ikke er i Stand til. Denne forunderlige Tvivl har Rahbek noksom opløst ved at henvise til virkelige Exempler af de nyeste Tider.

p. 202 f. Hvad derimod Herder angaaer, da er han ypperlig besvaret i 5te Bind af neue Bibliothek der schönen Wissenschaften, dette saa ypperlige Værk, der nu snart et halvt Aarhundrede har fortient den det af Herder tillagte Roes, at have været en Ledsagerinde for den gode Smag. „Fragmenternes Dom over Elegien — hedder det der — vilde træffe næsten alle, men især de episke og dramatiske, Digtere. . . . hvad ere Richardsons (Rousseaus, Göthes) Romaner efter deres Væsen andet end Heroider? . . . Os synes Heroiden ikke at være andet end en Monolog i et Drama; og vi rose dens Opfinder — Ovid — skjøndt vi ikke troe, at han har givet den alle de Fuldkommenheder, den kan modtage. Hans spillende Vittighed — som Fragmenternes Forfatter med Rette har forekastet ham — hindrede ham deri. Det vil heller ikke just være nødvendigt, at den altid skal blive Elegie; den kan tit, i hvad Stavelsemaal man endog vil indklæde den, blive Ode, og paa Vingerne af det Genie, den endnu venter, svinge sig op til Odens høieste Slags.“

p. 201 f. Ja en fransk Heroide-digter Marquis de Pezay begynder endog et Brev, hvormed han sender Diderot en af sine Heroider — med disse Ord „Ja min Herre! jeg har altid fundet Heroideslagset et koldt og falsk Slags; . . . Det er, synes mig, meget, at troe, at man kan være i en meget voldsom Stilling og dog skrive et langt Brev, endog paa Prosa. Det er alt for meget, at troe det mueligt, og især lidenskabeligt, at skrive det paa Vers. Vel kan i Sørgespillet Ninias, Seide, Zamore jamre, skrig, vride sig, kort sagt tale; men ikke skrive; og det er i Naturen, at Smerten selv i sin voldsomste

p. 138 f. Af samme Mening er den engelske Kunstdommer<sup>1</sup> Warton, der erklærer det for en ikke ringe Fortieneste af Ovid, at have opfundet dette skønne Slags Epistler under digtede Karakterer. „Det er, siger han (o), en stor Forbedring af den græske Elegie, for hvilken Heroidens dramatiske Natur giver det i en høj Grad Fortrinnet, o. s. v.“ Men nærmere hidhørende er det, han siden tilføier: „Ovid kan maaskee dadles for en Eensformighed i Æmne af hans Heroider<sup>2</sup>, hvis Sorger samtlig ere foraarsagede derved, at deres Elskere have forladt dem.“ [tilhørende fodnote:] (o) *Essay on the Gen. and Writ. of Al. Pope*. (En ganske forskiellig Bog fra den, jeg ovenfor har nævnet, næsten af samme Titel. Denne er oversat i 6te Deel af Samml. vermischter Schriften zur Beförd. d. sch. Wiss. und fr. K.).

p. 139. Samme Dom er fældet af Laharpe (p) og bifaldet af Sulzer.

[fodn.] (p) *Melanges litteraires*. Paris 1765.

Crisis, gjør Brug af saa let en Ævne, som Talens; . . .“ [Det følgende svarer næsten ordret til Møllers referat. Rahbek modbeviser påstanden ved at henvise til, at flere „ulykkelige Slagtoffer af den franske Revolution“ har sendt rørende avskedsbreve til deres elskede.]

p. 203 ff. Af samme Mening er en af de smagfuldeste engelske Kunstdommere, Warton, der i sit *Forsøg om Popes Genie og Skrifter* erklærer det for ingen ringe Fortieneste af Ovid at have opfundet dette skønne Slags Epistler under digtede Characterer. Det er — siger han — en stor Forbedring af den grædske Elegie, for hvilken Heroidens dramatiske Natur giver det i en høj Grad Fortrinnet. . . . Mere til Maalet fører os, hvad Warton i Anledning af Ovid tilføier: „Han kan maaskee dadles for en Eensformighed af Æmne i Hans Heltindebreve, hvis Sorger samtlig ere foraarsagede ved det, deres Elskere have forladt dem.“

p. 205. Den franske Kunstdommer Laharpe har i sit *Forsøg om Heroiden* gjort samme Anmærkning, . . . Ogsaa Sulzer istemmer denne Mening, . . .

Som vi så, var påvirkningen fra Rahbek i valg og bedømmelse af æstetiske hjælpemidler tydelig. Men vi må i denne sammenhæng ikke undervurdere to faktorer: 1. For Jens Møller var hverken den klassiske litteratur eller de æstetiske hovedværker terra incognita. 2. Han kendte Rahbeks æstetiske standpunkt og kunde overse, hvad det indebar både for hans egen stillingtagen og for andres bedømmelse

<sup>1</sup> I dette afsnit ses endog ortografisk afhængighed af Rahbek. Møller skriver tidligere i avhandlingen: Konst, Emne. <sup>2</sup> Her er foretaget en bevidst rettelser.

av hans resultater. På samme linje lå Sulzer; og som en større ånd end de to og samtidig mindre kættersk end Herder havde han Lessing (Laokoon etc.). Det er Lessings, hvilket igen vil sige Winkelmanns kunstbetragtning, der avgør, at Horats' ode må have fortrinnet for Ovids heroide, fordi førstnævnte bedst imødekommer kravet om „edle Einfalt“; selve udtrykket forekommer dog ikke.

I det mindste een gang havde Jens Møller allerede da forsøgt sig som skønlitterær forfatter. I *Den danske Tilskuers* for 8/6 1801 havde Rahbek med megen anerkendelse av han nordiske prisavhandling gjort indsigelse mod en eneste påstand: at idyllen ikke skulde passe „inden for Skandinaviens Grændser“. Denne udtalelse tillægger Rahbek for vid betydning; den gjaldt kun den nordiske fabelverden, ikke det nordiske landskab, thi Møllers ældste trykte digt, som kom i *Den danske Tilskuers* 27/8 1801 og hilstes med stor tilfredshed av Rahbek, var skrevet et par år før (jf. selvbiografien p. 261).

Av dette digt, *Sommeren paa Landet*, blev dog kun indledningen trykt. Ligesom første prisavhandling er digtet tilsigtet beskedent. Jens Møller opgiver at synge om „Nordens raske Dreng“ og overlader „Tyrtæerplektret“ til andre og værdigere digtere, mens han vil besynge den fredelige idyl. Der kan i Møllers „svage Muse“ godt være en reminiscens fra Gessners programudtalelse i *An Daphnen*:

Nicht den blutbespritzten kühnen Helden, nicht das öde Schlachtfeld  
singt die frohe Muse; sanft und schüchtern flieht sie das Gewühl, die  
leichte Flöt' in ihrer Hand.

Også på andre punkter spores Gessner. Landskabet er jo tydeligt idyllisk (jf. Gessners *Der Herbstmorgen*); og menneskene lever deres hyrdeliv, hos Gessner endnu med de gamle hyrdenavne i behold. Hos Jens Møller spiller også tilvæksten en rolle; man bliver vidne til hyrde-drengens jubel, da han opdager: „for tolv jeg har jo tretten Lam!“ Endelig lader Jens Møller os som Gessner i *Die Nacht* følge nattens forskellige stadier fra solnedgang til morgengry; men mens Gessner skuffer dagsforventningen ved at lade det blive øsende regn, får vi hos Møller et stemningsfuldt morgenbillede, som dog fortrænges av den snusfornuftige grundtone:

Stolt hæver Tidslen sig frem over Blomstens Hoved,  
— I Duggens Perlespeil den Solens Billed bær —  
Men fremmed Glands forsvandt: Vee den, som prale voved' ...

Det må ikke overses, at vi i dette digt, et typisk produkt av det attende århundrede, foruden Gessner har en forbilledlig hjemlig tradition: Tullin og Stenersen — brødrene Frimann m. fl. — Pram: *Emilias Kilde*. Også aleksandrineren placerer det på linje med vor ældre landskabsdigtning.

I de følgende år tager Jens Møller skønlitterære emner op, næsten udelukkende oversættelser av Schiller eller mænd på Gräters linje. De fleste av disse er trykt i *Den danske Tilskuer* (jf. Erslews Forfatter-Lexikon II. 395). Schilleroversættelserne begynder med *Würde der Frauen* (1803), fortsættes med *Don Karlos* II. 2 (1804) og avsluttes med *Die Götter Griechenlands* (Minerva 1805. IV. 47 ff.).

Jens Møllers kærlighed til Schiller er uomtvistelig. Når resultatet av oversættelserne især for digtenes vedkommende alligevel ikke er blevet godt, er grunden, at de er for bogstavelige. Bortset fra ganske enkelte steder, hvor det virkelig lykkes ham at nyskabe et udtryk eller endog en halvstrofe, må det fastslås, at den stemning, Schillers digte og da ganske særlig *Die Götter Griechenlands* skaber hos læseren, næppe spores i oversættelsen. To af de mindst heldige halvstrofer skal citeres med originalen som parallel:

Taaren, som randt fra Demeters  
Øie  
For Persephone, modtog hiin Vig;  
Og til skønne Ven fra disse Høie,  
Ak omsonst! lød Cypris's Skrig.

— — —

For i Morgen atter at oprinde,  
Reder den i Dag sin egen Grav;  
Af sig selv paa evig samme Vinde  
Dreie Maanerne sig paa og af.

Jener Bach empfing Demeters  
Zähre,  
Die sie um Persephonen gewieint,  
Und von diesem Hügel rief  
Cythere,  
Ach, umsonst! dem schönen  
Freund!

Morgen wieder neu sich zu  
entbinden,  
Wühlt sie heute sich ihr eignes  
Grab,  
Und an ewig gleicher Spindel  
winden  
Sich von selbst die Monde auf  
und ab.

Den mest fremtrædende mangel ved Møllers vers er deres dårlige rytmiik, tydeligst i de to første av de citerede linjer: 'Taaren, 'som randt 'fra Del'meters 'Øie | 'For Per'sepho'ne, mod'tog hiin 'Vig. Dette forhold kan for en del skyldes manglende bevidsthed om principforskellen i latinsk poesi, som han jo havde beskæftiget sig en del med, og nyere poesi; i dette er han måske i nogen grad et barn av det attende år-

hundrede. Dette gælder i det mindste, når han (ingen eksempler i de citerede halvstrofer) sætter levis(simus)stavelse i rimstilling: da: Amathusia (5 stavelser); gav: ophav; Træ: vældige; igien: Vognstyreren; Herlighed: Salighed. Det taler ikke til Jens Møllers ros som metriker, at det anstrengte rimord næsten altid kommer sidst.

I den sidste av de citerede halvstrofer var det dog mere ordvalget, der kunde kritiseres. Schillers meget fine billede av universets rytmiske bevægelse er blevet så forfladiget, at man må til originalen for at opdage, hvad der menes med ordet *Vinde*. På dansk, hvor *auf und ab* ikke kan oversættes ved noget ord, der ligesom de bibringer to forestillinger, havde det været bedre at kombinere billedet med de prægnante danske ord: *ny og næ*. — En enkelt gang er det virkelig lykkedes Jens Møller ved brug av egne billeder og et særpræget dansk ord (adjektivet *mod*) at skabe et helhedsbillede, som virker mere umiddelbart på en dansk end Schillers:

|                               |                              |
|-------------------------------|------------------------------|
| Selv paa Orkus's strænge      | Selbst des Orkus strenge     |
| Dommsæde                      | Richterwage                  |
| Sad der En af jordisk Qvindes | Hielt der Enkel einer        |
| Blod;                         | Sterblichen,                 |
| Og naar Orpheus hørtes        | Und des Thrakers seelenvolle |
| siælfuldt qvæde,              | Klage                        |
| Blev Erinnyen selv mod.       | Rührte die Erinnyen.         |

Mod *Don Karlos*-oversættelsen kan rettes nogen kritik, men dog mindre end mod digtene. Nu var det sådan, at adskillige personer arbejdede med Schillers dramer på dette tidspunkt, jf. Rahbeks indsigelse mod Grundtvigs påstand i modsat retning (Minerva 1807. II. 226). Men vi kommer ikke udenom, at bortset fra Oehlenschläger, som inspireredes av ham (jf. Topsøe-Jensens avhandling i Edda XV og XVI), er Grundtvig den, som er trængt dybest ind i Schillers digtning og bedst har formået at omsætte den. Når Jens Møllers oversættelse ikke står mål med Grundtvigs, er grunden, at han savner Grundtvigs og Oehlenschlägers idealisme<sup>1</sup>. Titlen *Nok et Forsøg til en Oversættelse af Schillers Don Karlos* (Den danske Tilskuer 1804. 761 ff.) i forbindelse med en fodnote om andre bebudede oversættelser, hvorav prøver tidligere er offentliggjort, viser ham endnu en gang besjælet av konkurrenceånden. Mere interessant end selve oversættelsen er en anden fodnote (p. 766), som viser hans æstetiske standpunkt anno

<sup>1</sup> Om Oehlenschläger, se William Michelsen: Hakon Jarl og Erik Glipping (1943). 18 ff.

1804. I Rahbeks ånd tilbagevises det filologisk-tekstkritiske princip ved en bedømmelse av et drama: digteren kan meget vel have ofret værdifulde ting for at imødekomme de sceniske krav.

Ganske karakteristisk for Jens Møller er et hyldestdigt til Oehlenschläger, som Rahbek trykte i *Den danske Tilskuer* for 19/9 1805 som indledning til sin (forsinkede) anmeldelse av *Poetiske Skrifter*. Digtet er helt i det attende århundredes ånd; men der er samtidig noget nyt: det er i ottaver, som han har lært av Oehlenschläger (*Løveridderen* og *Valravn*). Men som sagt: ånden er det gamle århundredes, hvad man hører allerede på anslaget:

Vær takket, Dannerskiold! Paa Braga's Vegne  
Hans ring'ste Tiener fik det skønne Hverv, . . .

Derefter oprulles en trods enkelte „kulturord“ (Einherien, Valaskialf) lidet overbevisende scene i Valhal, hvor i anledning av ankomsten av en mand, Oehlenschläger har besunget som død, Idun for Oehl. fordrer „Udødelighedsæblet“ som løn. Uden at karakteristikken av Oehl.s digte egentlig kan siges at være slående, burde denne snarest være ked av den, i det mindste som nordisk digter av, at han skulde have malet Uffe „Med Rubens stærke Pensels Farveglød“.

I 1802 havde Gräter etableret brevveksling med Jens Møller i ønsket om en tysk oversættelse av første prisavhandling, som (stærkt forsinket) tryktes i *Bragur*. Jens Møllers svar herpå (18/9 1802), det første i rækken av breve, som er udgivet av Carl S. Petersen (Kirkehist. Saml. 5. Rk. III. 542 ff.), udtrykker glæde over BA 1802; om det herav inspirerede digt *Dan til Teutona* henvises til Carl S. Petersens litteraturhistoriske fodnote op. cit. 548 f. I det følgende brev (9/12 1802), som efter Gräters anmodning er på dansk, får vi (op. cit. 551) den væsentlige oplysning, at J. M., som på denne tid er adjunkt i Slagelse, nu har „langt mere Tid og Leilighed til at beskæftige mig med Oldtidens Skatte, end tilforn, da Underviisningen i Fædrelandets Historie er her ved Skolen føyet til mine øvrige *partes*: jeg har just i disse Dage havt den Fornøjelse at begynde de første Forelæsninger derover“.

Jens Møllers hovedbidrag til den gräterske poetiks udbredelse i Danmark er oversættelsen av Münchhausens *Die Götter Thuiscons* (BA. 7 ff.), av Møller kaldet *Skandinaviens Guder* og trykt Minerva 1805. IV. 54 ff. efter Schillers *Götter Griechenlands*. Mens Møller ved dette digt betragter sig som oversætter, opfører han sit eget navn i overskriften

til *Skandinaviens Guder* og bringer efter digtet (p. 65 f.) en redegørelse for sit forhold til forlægget, som han siger i visse måder at have avdæmpet, hvilket også er rigtigt, som originalens strofe 50—54 med de ubeherskede udfald mod den klassiske mytologi er erstattet med en tam, men fuldt ud værdig hævvelse af den nordiske mytologiske ret:

Men hvi skal den Lyksomstraalte vige,  
Laane fremmed Glands af fierne Sol,  
Medens egen daglig sees fremstige  
Ubemærkt ved Fædrelandets Pol?  
Ak! hvo vil den mørke Sky adspredé,  
Hvori Haan og Glemsel hyl'de den?  
Hvo forsoner Gudens tiende Vrede,  
Reiser ham en Throne her igien?

Desuden har Jens Møller set det som sin opgave at stryge de ikke skandinaviske elementer hos Münchhausen, dels ved at udelade stroferne 7—23, dels ved at foretage mindre ændringer i nogle af de øvrige. Udeladelsen er i det hele vel motiveret, måske med undtagelse af de første af de udeladte strofer, hvorav den første skal citeres, fordi den kaster et vist lys over begrænsningen i Jens Møllers mytologiske horizon:

Er<sup>1</sup> verleiht der rauschenden Blakylle  
Und den Nöcken ihre Silber-Flut;  
Er befiehlt des Haynes hehre Stille  
In Bedumnens mütterliche Huth.  
Unter seiner Allmacht Sonnen-Schilde  
Athmet froh das ganze Erdenrund;  
Lieblich schmücken Götter die Gefilde,  
Götter schweben über Küst' und Sund.

Bedumna<sup>2</sup> hører ganske sikkert hjemme på den anden side af Ejderen; men *Blakylle* og *Nöcken* står som repræsentanter for noget, Jens Møller ikke kender: lavere mytologi<sup>3</sup>. Nøkken er det velkendte væsen fra folketroen (jf. Ordbog over det danske Sprog XV. 288 f.), og *Blakylle* er identisk med, hvad Stenersen i *Krages Ode paa Simson Fougner* kalder „Blaakulds Pak“ (jf. Da.Stud. 1940. 26). Det er, som om Jens Møller, der jo dog er et præstebarn fra Sjælland, aldrig er kommet så nær ind på den folkelige overtro, at han har lært den primitive vætteopfattelse at kende. Dette er Münchhausens force: hans guder og lavere mytiske væsner er betinget af naturbesjæling.

<sup>1</sup> o: Allvater. <sup>2</sup> Ikke i Hoops' Real. Lexikon. <sup>3</sup> I prisavhandlingen (Minerva 1801. II. 61) har han dog ellers berørt den: „... Alfer, Trolde, Riser, Dverge vrimler Fabellæren af.“ Men dette røber sig som litterært tilegnet.

I et par tilfælde forkaster Jens Møller et rent islandsk navn, fordi han ikke kan gennemskue det. Grellest bliver dette ved *Jörth* 3: jörð (str. 24), hvis etymologiske sammenhæng med Erde Münchhausen synes at have forstået. Derfor ombyttes Jord med en av Odins mere bastante kvindeforbindelser:

Odin lächelt selbst am kalten Pole    Selv fra Odins kolde Pol  
Wärm' auf seine holde Jörth    nedstraaler  
herab.    Varme paa den hulde Rinda's Egn.

I det andet tilfælde er Møller bedre undskyldt, for så vidt som der kræves større indsigt. Det er *Wald-Iwidiën* i første strofe, som erstattes med *Nordens Guder*. Münchhausen har det (naturligvis gennem mellemled) fra Hrafnagaldur Óðins str. 1: Elr Ividia med den latinske oversættelse *Auget Dryas* (Sæmundar Edda I (1787). 206).

Mens *Jörth* forblev uigennemskuet, beholdes *Hertha*<sup>1</sup>, som jo ganske vidst har Suhm (Om Odin. 241 ff.) og en ældre tradition (Nerthusforvekslingen!) for sig, og ligeledes den av Gräter (NBI. 334, Br. I. 75) skabte *Laga* (eddaernes Saga): *Lagas Urnen* (str. 42). Bedre går det *Enherion* (str. 46, ad modum Elysion), som erstattes med det unægtelig mere nordiske *Einherjers Land*. I en del tilfælde ved han rent mekanisk, havd der skal indsættes i en given sammenhæng. Dette gælder *Bifrost* (Regenbogen, str. 30), *Thrudvangers Hoie* (Volken-Dom(e), str. 27) og den ejendommelige erstatning av Mannus og Widekind (str. 47) med tilsvarende nordiske helte: *Rolf og Hermann, Orvarod og Brenner*<sup>2</sup>.

Fra Münchhausen overtages nogle filologisk set gale navneformer (Dellinger str. 28, Skada str. 44) og betoninger<sup>3</sup> (Ginnun'gagaps str. 4, Spa'disen str. 33, 'Nio'run (ad modum Niobe) str. 40). Dertil kommer endelig en som metafor opfattet oversættelse av et oldnordisk navn: Asgards Glanz-Gefilde(n) str. 26, oversat: Asgaards glansomgivne Egne. Bag dette underlige udtryk ligger sikkert *Glæsisvellir*; ingen av de herrer har anet, at pluralisformen *vellir* dækkede over en blot og bar betydningsnuance.

Denne udførlige gennemgang er foretaget for at vise, hvor stor eller ringe adkomst Jens Møller havde til at betragte sig som mytologisk-

<sup>1</sup> Jf. fodnoten (Minerva 1806 II. 214) til *Herthe*: „Den gamle Naturguddom: Jorden.“ <sup>2</sup> Münchhausen: *Brennen* (akkusativ). <sup>3</sup> Her må det dog huskes, at Jens Møller ikke var nogen mester i aksentuering, jf. ovenfor under Schilleroversættelsen.

æstetisk autoritet, umiddelbart før han skrev digtet *Skirners Reise* (Minerva 1806. II. 212 ff.), som gav anledning til Grundtvigs hvasse kritik (III. 270 ff.).

*Skirners Reise* betegner formelt et nybrud for Jens Møllers vedkommende. Det er første gang, han med legende lethed behersker verset; men forbilledet er også umiskendeligt: Baggesens *Poesiens Oprindelse*. Men mens Baggesens digt først og fremmest virker frivolt, er Jens Møllers for en del banalt. Således påtaler Grundtvig (p. 288) med rette bemærkningen om opdagelsen av Freis tungsind: „Sligt Mødre først dog altid see.“

Som sædvanlig er Jens Møller gået ind under Gräters autoritet (oversættelsen av *Skirnismál* NBI. 234 ff.), men har atter fundet anledning til et par lærde noter efter det sædvanlige citatprincip: een kilde (NBI.) og dennes henvisninger. Begyndelsen er stærkt udbygget, til et Odinseventyr à la Baggesen, som fylder 7 av digtets 18 sider. På de resterende 11 sider genfortælles digtet meget frit; ændringerne har Grundtvig gjort rede for p. 279 uden dog at give den psykologiske begrundelse for den manglende slutning (Freis længsel): Jens Møller er simpelthen løbet tom.

Den fri behandling av myten har sikkert sit forbillede i *Prams Stærkodder*. Men også Ewalds *Balders Død* har spillet ind. Thors formaning til Balder i dette drama har været i hans tanker, da han skrev (p. 221):

Og stærkere hans Hierte banker,  
Jo meer han frygter for den Stund,  
Da han skal høre Nornens Stemme:  
„Glem Gerda, eller, Balder liig,  
Døe for din Elskov!“

Der er ingen tvivl om, at Jens Møller har følt sig som disse to digteres arvtager. Beviset herfor finder vi i slutningen av første strofe av *Skandinaviens Guder*, som er uden sidestykke hos Münchhausen:

Skal den Krands, som Pram og Ewald bunde,  
Eene grøn til Efterverd'nen naae?

Det, Jens Møller selv har set som sit personlige fremskridt, er omplantningen av Gräter; og derfor holder han sig til ham alene og udfylder for resten, sådan som han kunde tænkes at ville gøre det. For Freis vedkommende har han foretaget en udnævnelse i forhold til Gräter. Hos denne nævnes Frei (Br. 1.65 f.) blandt „Gottheiten vom

zweiten Range“. Jens Møller titulerer ham (p. 221) „Niords Afkom, Van og Overgud“; han har tidligere (p. 217) i en fodnote præciseret, at „Skjændt Niord og Frey bleve optagne blandt Guderne, vare de dog ikke Aser, men Vaner“.

Nymfegrebet har han ikke kunnet undvære, men heller ikke fundet hjælp til hos Gråter. Allerede i *Skandinaviens Guder* har han savnet en ækvivalent til undinerne, Münchhausens *Wellen-Mädchen* (BA. 20, 24). Der har han hjulpet sig med henholdsvis *Elve-Gienter* og *Søgienter* (Minerva 1805. IV. 58,61); i *Skirners Reise* har han (p. 229) *Sø- og Skov- og Klippe-Gienter* med en forklarende fodnote.

Åndshistorisk set er Grundtvigs opgør med Jens Møller et opgør mellem to slags poetik. Jens Møllers poetik, som i dette tilfælde er udtrykt i to prosasider efter digtet, har ikke undergået principielle forandringer fra prisavhandlingerne. Overfor de gamle digte kan man forholde sig på 3 forskellige måder: være *fidus interpres*, bygge på enkelte episoder eller „udfylde den gamle Skyggeridsning til et Heelt, som maaskee torde være mere efter Nutidens Smag“. Da det sidste standpunkt, som han hylder i dette digt, ikke bringer den forventede succès, vender han senere (bl. a. i sin litteraturkritik) tilbage til det første, som vi kender fra Schiller-oversættelserne.

Grundtvig føler sig på sin side frit stillet overfor „Smagen, denne hinkende Vrager og Maaler i Skønhedens nyere Rige“ (Minerva 1806. III. 277). På et enkelt punkt gendrives Møllers poetik skarpt. Denne har i forbindelse med Baggesens *Poesiens Oprindelse* sagt, at den komiske digtart „indrømmer al mulig poetisk Licents, for at tilveiebringe Contrasten, Comus' Yndlingssøn“. Grundtvig, der kort efter (Nordens Mytologi. 55, jf. Ordb. III. 787: Distance) tillod sig at indlemme et Wessel-citat i en eddamyte, omstøder (p. 274) Møllers tesis, „thi kun i Synspunkten, hvorfra Æmnet betragtes, er den negative Poesi forskiellig fra den positive“, hvorfor Grundtvig uden at frakende Baggesens digt „enkelte sande comiske Træk“ ikke tror, „at Baggesen i nysnævnte Fortælling har truffet den Synspunkt, hvorfra Mythen om Poesiens Oprindelse komisk burde sees“.

Men endnu mere energisk vender Grundtvig sig (p. 276) mod *Skirners Reise* som enkelt prøve og type, en kritik, der bør sammenholdes med det senere spørgsmål (p. 290): „om den Tilværelse, Digteren skaaber, bør være indkneben mellem samme Skranker, som den os omringende Virkelighed?“ For Grundtvig er forbilledet Oehlenschlägers

*Vaulundurs Saga*, som er udarbejdet med virkelig alvor og „tilsætter af samme Malm, hvad Tidens Haand udslettende, og lader den dybe Sands, der skiuler sig bag Digtet, træde tydeligere frem“.

For Grundtvig kommer som for Gräter det mytologiske på højde med eller endda foran det æstetiske, således at et æstetisk acceptabelt resultat er betinget af en indtrængende mytologisk forståelse ikke af den enkelte guddoms attributter, men af selve mytologiens væsen. I dette tilfælde er det en profanering, at Jens Møller ikke forstår, at det, at Frei mister sit sværd, er katastrofalt, fordi det leder op til Ragnarok. Thi mens Jens Møller udelukkende havde studeret sekundære kilder, havde Grundtvig allerede i 1806 et værdifuldt førstehåndsmateriale at gå ud fra, idet han allerede på dette tidspunkt (jf. fortegnelse over egne bøger Grundtvig-arkiv fasc. 501, kgl. bibl.; det vigtigste nu gengivet i min bog *Grundtvig som filolog* (Teologiske Studier Nr. 8, 1946). 29 f.) ejede de vigtigste førstehåndskilder til den nordisk-mytologiske digtning og øvrige gamle litteratur. Filologisk beherskede han den (til dels frasat skjaldedigtningen); og litterært betød den meget for ham.

At Grundtvig (p. 272) bebrejdede Jens Møller, at han i stedet for Sandvigs oversættelse, som er så verbalt pålidelig som muligt, havde brugt Gräters, var berettiget. Dels blev tilegnelsen jo oversættelse med et ekstra (ufornødent) mellemlid, dels var det nationalt set selvudslettende. Der er ingen tvivl om, at Gräter selv lagde mere i det end rimeligt, jf. udtalelser i brev til Nyerup 18/9 1807 (citeret i: Schwarz op. cit. 98): „in seinem Aufsatz gegen Herrn Møller scheint er es übel zu deuten, dass dieser sich auf mich als einen Deutschen beruft.“

Av Jens Møllers brev til Gräter 18/2 1808 (Kirkehist. Saml. 5. Rk. III. 552 ff.) ved vi, at han havde påbegyndt, men atter opgivet et svar til Grundtvig. Trods Grundtvigs „inhumane Angreb“ vil Møller aldrig „blive Nordia utro“, men har på grund af andre litterære, bl. a. historiske sysler foreløbig måttet holde sig fra det nordiske stof. I september 1808 udnævnes Jens Møller til teologisk professor; og dette betyder, at han for en tid må lægge alle ikke teologiske studier på hylden.

Da han i 1811 atter træder frem i lyset, som æstetisk recensent ved P. E. Müllers *Dansk Litteratur-Tidende*, knytter han tråden til sin fortid ved at anmelde Grundtvigs ikke-skønlitterære mytologiske værker (*Dansk Litteratur-Tidende* 1811. 1—14, 25—32). I modsætning til hans tidligere arbejder vedrørende nordisk mytologi er førstehands-

viden denne gang tydelig<sup>1</sup>. Inden vi ser på anmeldelsen i øvrigt, som Grundtvig i vrede påtalte (Da.Litt.Tid. 1811. 63 f.), er det værd at understrege, at Jens Møller (p. 3) fralægger sig al polemisk hensigt:

Misbilliger man end den Haardhed, hvormed han affærdiger Andre, der ikke ville see som han; tvivler man end, om den Synspunkt er rigtig, som han troer at være den eneste; maa man dog agte denne Attraa efter at skue dybt, og erindre at Varmen, der fremskynder Mandens Idræt, tillige letteligen kan hindre det roligere Blik paa hvad, der synes at krydse hans Bane.

Afhandlingerne have dels en polemisk Tendens og ere forsaavidt Rec. uvedkommende, dels indeholde de enkelte mythologiske Bemærkninger, som i Udsigten over Eddalæren ere blevne forarbejdede til et Heelt.

Foruden den nævnte misbilligende antikritik synes Grundtvig i et tabt brev mellem 1. og 28. december 1812<sup>2</sup> at have rettet et nyt nærgående angreb på Jens Møller. I sit brev 28/12 1812 foreholder P. E. Müller Grundtvig de grove beskyldninger („De kalder ham en Løgner — beskylder ham for Hovmod som er en Last, siger at han ei handler som det sømmer sig en ærekiær Mand og en Kristen“) og fremhæver Jens Møllers intellektuelle redelighed, uden kendskab til hvilken Müller aldrig vilde have bedt ham om at recensere, hvorefter han tilføjer:

At han eengang efter flere Aars Forløb lader nogle Ord falde til sin Retfærdiggjørelse i den gamle Strid, bør ei forundre Dem, thi Deres Angreb paa ham var vist ikke lemfældigt, og fordi en Mand betragter eller behandler en nordisk Mythe fra en særegen, var det endog en mindre heldig Synspunkt, fortiener han dog ikke nogen haanende Medfart.

For øvrigt er der hos Grundtvig i denne periode en vis aversion mod Jens Møller i det hele. Udgangspunktet er den gamle polemik, men dens forudsætninger er for Grundtvigs vedkommende ikke til stede mere (Breve I. 138 f.):

Jeg seer af en Note i Bibliotheket<sup>3</sup>, at De endnu ikke har glemt hvad

<sup>1</sup> At recensionen er av J. M. og ikke av redaktøren selv, kan vi, trods den manglende underskrift (P. E. Müller havde fra 1809 ret til at trykke uunderskrevne recensioner, jf. Erslew II. 352), se dels av, at den ikke nævnes av Erslew blandt Müllers bidrag, dels av Müllers nedenfor omtalte brev til Grundtvig 28/12 1812. <sup>2</sup> Datoerne på to på hinanden følgende breve fra P. E. Müller til Grundtvig, optrykt *Breve fra og til N. F. S. Grundtvig*. I. 94 f., 114 f. <sup>3</sup> Det av Jens Møller siden 1811 redigerede *Theologisk Bibliothek* III. 349 ff. (svar på Grundtvigs angreb på universitetets undervisning i hebraisk). — For øvrigt havde Gr. netop i de samme dage sendt Jens Møller to bidrag til hans tidsskrift, hvorav det ene optoges V. 39 ff., mens det andet, *Til Udgiveren af Theologisk Bibliothek*, stadig henligger utrykt i NKS 3000, 4°, fordi Jens Møller ikke ønskede polemikken om universitetsundervisningen i hebraisk fortsat (jf. Breve I. 134 ff.).

jeg for endeel Aar siden skrev mod et Vers af Dem i Minerva, ja det synes mig, at jeg altid staar for Dem i den Skikkelse. Tingen selv anseer jeg for ubetydelig. De vil neppe selv nægte at Deres Produkt var maadeligt og jeg var dengang en storagtig Stakket, ikke Ukristen, men opblæst og ærgjerrig. Men Gud skee Lov, jeg er siden [den] Tid blevet anderledes, og lader det sig ikke mærke paa min Skrift at jeg taler for Alvor, og mindst det, hvorved jeg kan vente Hylding eller Haandklap . . . De kan tro mig, det er ingen Skiemt at gjøre sig Verden til Fiende og selv at fortørne dem, Man ønskede at leve i venlig Forstaaelse med det gjør vist ingen alvorlig Mand uden han er nødt dertil for sin egen Roligheds og Saligheds Skyld. . . .

Jens Møller meddeler i sit svar (Grundtvigs Breve I. 159 f.), at også han er kommet på afstand av sin litterære fortid:

Hvad nu Forholdet imellem os to angaaer, da feiler De storligen, naar De mener, at De stedse syæver for mig i Skikkelsen af min litterære Antagonist. Nei ingenlunde. Saa inhumant Deres Angreb paa min lille Fortælling var, glemte jeg snart Harmen derover. Alle Digterprætensioner har jeg for længe siden opgivet, og jeg tilstaaer, at Princippet, jeg fulgte i at bearbejde Sk.s Reise saaledes, ikke duede stort, og kunde fortjene offentlig Paaanke — kun ei en saadan, som Deres var. Alligevel har denne Deres første ukjærlige Tiltale aldrig havt mindste Indflydelse paa min Dom om Deres Charakter eller Deres senere Foretagender:

Jens Møllers recension bygger på et udførligt, ganske fornuftigt referat, mest muligt med forfatterens egne ord. Særlig anerkendende udtaler han sig (p. 11) om Grundtvigs egne digte over centrale myter:

Det hele er oplivet dels ved metriske Oversættelser, dels ved poetiske Bearbejdelser af enkelte mythiske Skildringer, hvoriblandt især udmærker sig den saare heldige Bearbejdelse af Skirners Færd. Som en Prøve af den Nydelse Læseren her kan finde, hidsættes Beskrivelsen over Egen<sup>1</sup> Ygdrasil.

Den egentlige recension (pp. 25 ff.) modgår selve kernen i Grundtvigs mytologi ved at nægte Vøluspás ælde og derav følgende særlig store kildeværdi. Vøluspás tilblivelsestid og mytologiske placering er stadig omstridt (jf. Jón Helgason: *Norrøn litteraturhist.* 53)<sup>2</sup>; og vel har Grundtvig ret i at tilkende den og en gruppe av de andre edda-digte prioritet for Snorres Edda; men hans argument (p. 64), at Vøluspá er av så høj kvalitet, at dets digter var blevet husket, om han havde levet i historisk tid, sætter sagen på hovedet. Vi kender jo dog ikke

<sup>1</sup> Fejl (hos Jens Møller) for *Asken*. <sup>2</sup> I Grundtvig-arkiv fasc. 260 findes en *Dialog mellem „Eivind og Hakon“*, bl. a. om *Vøluspá's Alder*, som efter papirkvalitet (ekstra stort gult fra M. Schouten & Comp.) og skrift må dateres til 1808—10.

forfatteren til *Sólarljóð* (jf. Fr. Paasche: *Norsk litteraturhist.* I. 399, Jón Helgason op. cit. 88), som Jens Møller (ganske vist med urette) sidestiller det med.

Mod Grundtvigs intuition sætter Jens Møller den komparative forskningsmetode (p. 27):

. . . den sikreste Leder bliver her Religionshistorien og dens Filosofi, som lærer hvordan Mytherne hos andre Folkeslag paa et lignende Kulturtrin ere blevne dannede, og hvorledes deres afvejlende Form af den menneskelige Aands successive Udvikling kan forklares. F. har ikke taget Hensyn hertil, han fremsætter endog Nordens Gudelære som en Kontrast mod andre Folkeslægters.

Flere enkeltheder har Jens Møller et videnskabeligt rigtigere syn på end Grundtvig, særlig overfor spørgsmålet ægte : uægte. Han har straks øje for de farlige argumenter for Alfader-troen. Næstsidste strofe i *Völuspá* har Grundtvig selv senere erklæret for uægte. Strofen fra *Hyndluljóð* antager Møller at være digtet av en kristen; og *Hrafnagaldur Óðins* har Grundtvig benyttet i uoverensstemmelse med Edda 1787 — rent bortset fra, at de lærde — efter mange spekulationer — fra og med Bugge (*Sæmundar Edda*. XLVI ff.) definitivt har fastslået, at det er blevet til væsentlig senere end reformationen. — Nornernes øverste ledelse, som Grundtvig først og fremmest bygger på indledningsstrofen til *Hrafnagaldur Óðins*, er ikke epokegørende fra komparativmytologisk synspunkt: det er en regel i de forskellige mytologier, at guderne er på een gang almægtige og underkastet skæbnen.

Overfor Grundtvigs ud fra et helhedssyn kombinerede nordiske mytologi opstiller Jens Møller et mere „naturligt“ og samtidig mere traditionelt (altså i princippet komparativmytologisk) system : guldalder — sølvalder — jernalder, mordet på Gulveig som følgerne av penge-nes komme i verden o.s.v. Dertil kommer tvivl om det berettigede i som Grundtvig mest muligt at unddrage de enkelte guder individualitet (atter det komparativmytologiske synspunkt).

Bortset fra en lidt pedantisk indvending mod navnet *Eddalære*<sup>1</sup> (p. 3 f.) må Jens Møller absolut siges at holde sig til det centrale. Og hans udgangsreplik er ikke bare urban i tonen; den fastslår det positive, „at denne Bog ligesaavel fra den kritiske, som fra den æsthetiske Standpunkt, kan ansees som en Vinding for vor Litteratur“.

<sup>1</sup> Finn Magnussen kaldte jo sit hovedværk med dette navn, hvad der sikkert har været medvirkende til, at Grundtvig strøg det i 1832.

Man kan ikke fortænke Jens Møller i hans resultater, selv om vi nok snarest vil bedømme Grundtvigs første mytologiske hovedværk som en i meget banebrydende bog (først og fremmest fremhævelsen af eddakvadenes fortrin som kilder), men samtidig videnskabeligt farlig, fordi Grundtvig med sin intuition bygger bro over hullerne i vor mytologiske viden og ud fra en mægtig fantasi (og enkelte vovede sproglige slutninger) skaber et helhedsbillede, hvis enkeltheder ikke kan verificeres.

Endnu et farligt opgør forestod Grundtvig og Jens Møller, hvortil anledningen blev Grundtvigs navnkundige *Verdens Krønike* 1812, som anmeldtes af Jens Møller i en række numre af *Da.Litt.Tid.* 1813 (se registret). Det skal med det samme siges, at Jens Møller gik til værks med den største redelighed og begyndte (p. 393 f.) med at tillægge Grundtvig de reneste motiver, først og fremmest at „udbrede og befæste Troen paa Forsynet og paa Christendommens Guddommelighed, anvise sine Samtidige Veien til Salighed og henvende deres Hu fra det Forgjængelige til det Høiere og ene Nødvendige: . . . kort sagt, forherlige Gud, og omvende sine Medmennesker“. I det hele taget er det Jens Møllers redelige hensigt „at tage Alt, hvad der er tvetydigt, i den bedste Mening“, idet han om Grundtvig, der ikke kender til opportunisme og hverken skåner ven eller fjende, tror, „at han manges Gang meente det mildere med sine Medmennesker, end hans haarde og uoverveiede Ord ladè formode“.

Men efter at have gjort disse gentleman-indrømmelser stiller Jens Møller sig på linje med Molbech og gennemgår metodisk værkets indhold på godt og ondt, idet han dels påviser positive fejl, dels de mest åbenbare skæve domme. Fremdeles påtaler han (pp. 416 ff.) det aldeles undladte kildestudium og belyser (pp. 425 ff.) bogens skæbnesvangre hovedsynspunkt, „Troen“, der anvendes som målestok for både personer og begivenheder, men henstår som et rent undefineret begreb, der anvendes på helt forskellige religiøse tilstande, endog hos de gamle hellenere og muhammedanerne, ja, „han behøver jo blot at paakalde den for at faae de disparateste Phænomener forklarede, og de vanskeligste Gaader løste“.

Recensionens disposition, der er såre karakteristisk for Jens Møller som skoleret æstetiker, udmunder (pp. 458 ff.) i en række ganske fine betragtninger over bogens sprog og stil, som Jens Møller i det hele hilser med tilfredshed og sætter over hans nærmeste forbillede Tyge

Roths. Især tjener følgende ærlige vurdering (p. 459) Jens Møller til stor ære:

Naar Rec. overveier denne Hr. Gs. sjeldne Færdighed i at bøie Moders-maalet efter hans eiendommelige Tankegang, hvor beklagede han da ikke, ligesom under Læsningen af alle grundtvigske Poesier, at dette herlige Hoved ei vilde være ganske det, som Skaberen har bestemt det til; at en Mand, der kunde blive genialsk Digter og interessant Historie-skriver, forskjertser en stor Deel af sin Hæder ved et polemisk, liden-skabeligt Sindelaug og en uoplyst Vedhængenhed ved forældede For-mularer.

Grundtvig svarede først Jens Møller i *Kiøbenhavns Skilderie*, senere i *Imod den lille Anklager* (pp. 140 ff.), hvori han udelukkende vendte sig mod hans detailkritik og dels imødegik enkeltheder, dels søgte at fastslå, at hvad han selv i sit ønske om at give overblik var kommet til var „mærkeligt“, men hvad Jens Møller ankede over var „Smaaating“ (hvad det også i nogle tilfælde var). Jens Møllers overordnede syns-punkter blev ikke berørt.

1808 er og bliver mærkeåret i Jens Møllers liv. Fra at skulle til-passe sig efter autoriteterne er han nu selv blevet en slags autoritet, som kan tillade sig at forfølge sine personlige mål. Dertil kommer, at han med sin store flid — al overfladiskhed til trods — i de forløbne år har opnået en jævnt god orientering indenfor de litterære områder, som har hans interesse — også det nordiske, som vi har set. Resultatet herav bliver en forandring i metode som følge af, at han nu behersker den videnskabelige teknik. Derimod er hans indstilling over-for problemerne i det hele uforandret.

I Slagelse havde han gjort sig bekendt med Schleglernes æstetik og måtte give dem „Ret i næsten Alt, naar de bekjæmpede den gamle Skole der af Rahbek var bleven mig anbefalet som Smagens Norm“ (selvbiogr. 271). I øvrigt var han betaget af Shakespeare, Byron og Goethe samt (fortsat) Schiller og Oehlenschläger. Dette lyder som romantik, men er det i virkeligheden kun delvis. Jens Møller var ikke tilhænger af standpunktet *enten — eller*; for ham hed det *både — og*. Psykologisk må hans stillingtagen dels forklares som frugten af et akademisk standpunkt, dels ud fra ulyst til polemik. Bjørn Korne-rups opgørelse (Da.biogr.Leks. XVI. 414) af hans teologiske stand-punkt kan også for os, der ikke beskæftiger os med hans teologi, give et nyttigt fingerpeg til forståelsen af hans personlighed i det hele taget:

Hans dogmatiske Helhedsstandpunkt var dog ikke klart udformet eller fast, og personlig stræbte han i Kirkekampaarene 1825 ff. at mægle mellem de stridende Parter, hvad der ikke altid fandt forventet Paa-skønnelse paa nogen af Siderne.

Jens Møllers digtning efter 1808 indskrænker sig, for så vidt den ikke er faglig bestemt (se nedenfor), til lejlighedssange. Blandt disse skal her kun fremhæves en enkelt, *Til Saga (Da Ove Malling blev Kongelig Dansk Historiograph)* (Kbhvnske lærde Efterretninger 1809. 704), særlig interessant ved, at den er gennemsyret av patriotisme i det attende århundredes forstand. Dens to sidste strofer skal citeres, fordi vi der finder henholdsvis udtryk for begge de konkurrerende mytologier (taget i videste forstand) og et (tilfældigt?) overgangsled mellem det attende århundredes arbejde om Frode fredegod (O. F. Müller, Ewald, jf. Blanck: Den nordiska renässancen. 136 ff.) i forbindelse med sammes landsfaderlige skjoldungeperspektiv (N. K. Bredal, Ewald, jf. Bull: Fra Holberg til Nordal Brün. 130 ff., Toldberg op. cit. 64 ff., 74 f.) og Grundtvigs kombination av Frode fredegod og kong Frederik 6. (Pøetiske Skrifter VI. 1 ff.). Stroferne lyder:

Fryd dig, Saga! at Han karsk tilbage  
Vender, meer end Tithon, evig ung:  
Skjenk Ham længe Iduns Frugt at smage!  
Seent din Griffel falde Kæmpen tung!

Da vi skal ham see vort Old at male  
Med Din Snorros Kraft, med Suhmisk Flid;  
Danmarks Tak til Fredrik at udtale  
For den svundne fredegode Tid.

Lige så lidt som teologien er det her stedet at behandle Jens Møllers historieskrivning i egentligste forstand, dog med det forbehold, at en enkelt side derav kan tjene som baggrund for hans litteraturkritik. Ellers vil vi nøjes med fra hans *Mindeskrift over Daniel Ranzau* (1818), som ikke havde indbragt ham den ventede pris, „fordi det ikke var veltalende nok“ (1, jf. selvbiogr. 273), at citere en periode (p. 89), der netop viser, i hvor høj grad han i stil og især i allusioner kan gå i antikke baner. Det hedder her om Ranzau:

Var han hidindtil bleven kaldet Danmarks Miltiades formedelst Seieren ved Axtorn, dette Hallands Marathon: da troede man nu i den lykkelige Gjenkomne at see Xenophon anden Gang vende tilbage med sine ti Tusinde.

Derimod har hans indstilling overfor videnskabelige problemer, specielt lærdomshistorie og indledning til videnskaben (encyklopædi og

hodegetik), betydelig interesse. I Slagelse lagde han (jf. selvbiogr. 251) bl. a. under indflydelse av Herder planer til „en Culturhistorie, som især skulde bygges paa og beskjæftige sig med alle europæiske Folks National-Litteratur“, et forehavende, som dog måtte opgives (p. 270). Des større grund er der til at glæde sig over, at vi har et godt materiale til at bedømme hans lærdomssyn og metodik. Dokumenterne hertil er foruden tiltrædelsesforelæsnngen *Om de humanistiske Studiers Værd og Vigtighed for Theologien* (trykt i det av ham selv redigerede *Theologisk Bibliothek I* (1811). 1 ff.), dels *Om Videnskabelighed og Moralitet, begge betragtede i Forhold til Universitetet* (Theol. Bibl. IX (1816). 71 ff.), dels en prøve på den hodegetiske (metodologiske) del av forelæsnngerne: *Hvorledes kunde de akademiske Aar benyttes til den moralske Charakteers Forædling og Befæstelse?* (Theol. Bibl. XIII. 203 ff.).

Tiltrædelsesforelæsnngen er både ved sin titel og sit indhold symp-tomatisk for Jens Møller, for hvem det at vedligeholde en virkelig klassisk dannelse er lige så vigtigt som at opnå teologisk viden. Filo-logisk har det klassiske studium den værdi at hjælpe til en senere mere indtrængende forståelse av hermeneutik og beslægtede viden-skaber; men langt vigtigere er selve det åndelige udbytte, man kan have av at tilegne sig den gamle litteratur.

Blandt de filologisk-æstetiske hjemmelsmænd for forelæsnngen er Jacob Baden vigtig, og yderst ude føles det som en videreførelse av dennes tanker, når Møller (pp. 41 ff.) fremhæver præstens funktion som taler. Han ser rent klassisk på det og fremhæver som forbillede oldtidshumanisterne ved siden av Jesus. Målet er „Bibelsk Veltalen-hed“<sup>1</sup>.

Forelæsnngernes dobbelte formål er (IX. 100 med spærrede typer) at vække „Religiøsitet“ og „Grundighed forenet med en vis Univer-salitet i Studeringer“. Jens Møller advarer kategorisk mod at blive, hvad man nu kalder „fagidiot“, og henleder i stedet opmærksomheden på det gamle polyhistorideal, som vel i sit fulde omfang er uforeneligt med grundig indsigt i et enkelt fag, men som i ens eget fags grænse-områder har stor betydning. Det væsentlige ved disse forelæsnnger er, at de ligger uden for de anordnede kursus og er beregnet på stu-derende av alle fakulteter, ganske særlig av yngste årgang, hvis valg av det rette studium de skal understøtte. De skal indgive disse unge mennesker, som er så lykkelige, at de (IX. 97) „udrustet med de for-

<sup>1</sup> Udhævet av Jens Møller.

nødne Kundskaber og med Sands for det Høie, Sande og Gode, kan besøge en med duelige Lærere i alle Videnskabsfag beklædet Høiskole“ (her mærkes Jens Møllers institutionelle indstilling, idet han synes at forudsætte, at han og hans kolleger eo ipso i kraft av deres embede gør fyldest), samme forståelse som Jens Møller selv av betydningen av en vid faglig horisont (IX. 105):

Dog bringer ogsaa den blotte Polyhistorie de Facultetslærde store Fordele. Den besjeler dem med en umættelig Videlyst, ansporer dem til at erhverve sig den størstmulige Deel af de dem aabnede Kundskabskatte, og lader dem ret levende føle hvor meget der er som de endnu ikke vide. Denne Erkjendelse er aldeles skikket til at indgyde dem Beskedenhed, og saaledes behøver man ikke af Polyhistorien, saalænge den er forenet med partiel Grundighed, at befrygte den Indbildskhed, som ellers gjerne følger med overfladelige Kundskaber. Endvidere lærer man derved at lade alle Videnskaber og deres Dyrkere vederfares Ret, undgaaer Pedanterie og anden Eensidighed, vænner sig til at søge Stof for sin Tænkning og Materialier til sin Videnskab alle vegne.

De hodegetiske forelæsninger er en praktisk pædagogs værk og tager først og fremmest sigte på de studerendes åndelige og borgerlige vel. Han tilråder dem (XIII. 228 ff.) at føre dagbog (evt. på et fremmed sprog, som han selv havde gjort i sin ungdom (jf. selvbiogr. 256)), da det er en støtte i moralsk henseende, hvad man bedst ser av Franklins og Frederik Sneedorffs optegnelser, som kan tjene andre til et godt eksempel. Overhovedet betones det ene menneskes forbilledlige indflydelse på det andet (XIII. 236 ff.); i mangel av en fader, som er særlig tjenlig, ikke mindst hvis han er lærd, eller en (faderlig) ven kan en historisk personlighed bruges. Endelig kan natur og kunst påvirke gavnligt. Mest overbevisende taler Jens Møller naturens sag. Man mærker her, at på den ene side har det nye århundrede tag i ham med Oehlenschlägers *Jesu Christi gjentagne Liv i den åarlige Natur*, hvis idé direkte accepteres (XIII. 262, 264 f.), men alligevel mest det patriotiske attende århundrede, når han (XIII. 261) særlig anbefaler de steder i Nordsjælland, hvortil knytter sig „Minder om de henfarne Dage“:

Det er ved at kjende Danmarks deilige Land, ved at studere dets vise Indretninger, ved at mindes dets stolte Bedrifter vi skulle gennemtrænges af Kjerlighed til vort Fædreland<sup>1</sup> — en Dyd, om man saa vil (naar den nemlig viser sig virksom), men sikkert en Begjæring for alt høiere Jordliv; ...

<sup>1</sup> Udhævet av Jens Møller.

Tungest blandt de påvirkende forfattere vejer den tyske populærfilosof Christian Garve (død 1798), en nu glempt personlighed, som nød betydelig anseelse blandt sine samtidige, endog Kant og Goethe (jf. *Allgem. deutsche Biogr.* VIII (1878). 385 ff.), og også læstes i Danmark<sup>1</sup>. Ham havde Jens Møller fået Øje på allerede i sin første pris-avhandling, hvor han (p. 83 f.) citerede en passage av hans tidsskrift-avhandling *Einige Gedanken über das Interessirende*. Citatet forekom ham så rammende, at han 1812 optrykte det i sin nedennævnte store avhandling om den nordiske mytologi og kunsten (*Det skand. Litt.-selskabs Skr.* VIII. 246 f.). Men i sin etisk-erkendelsesteoretiske undersøgelse er det andre værker av Garve, han benytter. Disse har han fundet i *Versuche über verschiedene Gegenstände aus der Moral, der Litteratur und dem gesellschaftlichen Leben* (1796 ff.).

Til Jens Møllers formål, at bibringe studenterne filosofisk ballast og menneskekundskab, var to av Garves værker særlig egnet, *Ueber Gesellschaft und Einsamkeit* (= bd. III og IV av nævnte udg.) og *Einige Beobachtungen über die Kunst zu denken* (II. 247—430), hvis danske oversættelse (1802) Jens Møller henviser til. Begge skrifter bærer præg av Garves snusfornuft (Poul Møller karakteriserer i en aforisme (*Skrifter i Udv.* II (1930). 386) Garve og Jens Møllers andet faktotum Treschow som eksempler på „prosaisk Atomisme“), især det sidstnævnte desuden av hans svage helbred. For Jens Møller betyder det første mest. Her findes nemlig en udtømmende afvejelse av fordelene og skyggesiderne både ved samvær med andre og ved isolation. Det er ganske i Jens Møllers ånd, at Garve påviser betydningen av samvær med andre, især ældre med kundskaber og livserfaring. Det andet skrifts betydning (det som Poul Møller parodierede) ligger dels i påvisningen av hjælpemidler til meditation avbalanceret av de hindringer, meditationen må overvinde, dels i redegørelsen for de forskellige meditationsarter.

Som Jens Møller støtter sig til Garve i psykologien og etikken, holder han sig i statsfilosofien mest til Niels Treschow, den anden person, hvis „prosaiske Atomisme“ Poul Møller taler om; og det drejer sig her om hans da nysudkomne *Moral for Folk og Stat* (I—II, 1811). Hvad Jens Møller har lært av Treschow, som han i Rahbeks ånd (Theol.

<sup>1</sup> Et par av hans skrifter oversattes av Jacob Thomsen og L. C. Sander; han var repræsenteret i Foersom: *Læsebog for Dottreskoler. Anden Deel, for Mellem-Klasser* (1814) og blev, som jeg har vist *Da.Stud.* 1944. 65 ff., forbilledet for Poul Møllers licentiat.

Bibl. IX. 78) kalder „Skandinaviens Plato“, er betragtningen av samfundets moral lige så fuldt som den enkeltes som en „Sædelighed“, der er dikteret av „Kundskab, Oplysning, Videnskab, endnu mere Visdom selv“ (Treschow op. cit. I. 166). Foruden de partier, Jens Møller direkte citerer, skal følgende nævnes (I. 188), fordi det i virkeligheden rummer kvintessensen både av, hvad Jens Møller selv giver i sine forelæsninger, og av hvad han ønsker, hans unge tilhørere skal tilegne sig fra Treschow:

Men Lærdom og Kundskaber kan man atter bruge enten til de nyttige Kunsters Forbedring og Udvidelse, eller til den Kunst saaledes at omgaaes andre Mennesker, at vi derved kan lede dem til hvilketsomhelst Maal vi selv ønske, eller endelig kan Lærdom tiene som Bygningstømmer og Redskab til det Vidoms Tempel, man agter at opføre.

Treschows værk udmunder i et kapitel om „Religiositet“ (II. 195 ff.), som Jens Møller i høj grad skatter til (Theol. Bibl. IX. 101 f.). Religionsbetragtningen er rationalistisk; men man mærker, at religionen vel ikke som åbenbaring, men som resultat av refleksion virkelig er det yderste mål for Treschows undersøgelse. Denne rent akademiske betragtning av religionen som den videnskabelige erkendelses slutmål uden nogen form for mysticisme, hvor religiøsiteten principielt skal kunne forenes med „Borgerens Bestemmelse og udvortes Virksomhed i det menneskelige Selskab“ (Treschow op. cit. II. 212); er da Jens Møllers vigtigste arv fra Treschow.

Her er vi ved skæringspunktet mellem Jens Møllers arv fra det 18. århundrede og de ny strømninger, repræsenteret ved henvisninger til Fichte og brødrene Ørsted samt (som tidligere nævnt) Oehlenschläger. Interessantest er i denne sammenhæng en universitetstale av H. C. Ørsted, *Videnskabsdyrkningen betragtet som Religionsudøvelse* (Athene 1815. 97 ff.), der ikke er båret av kulturoptimisme som Treschows værk, men har sin styrke i understregningen av, at videnskabelighed og religion ikke er to ting, som har grund til at bekæmpe hinanden, men tværtimod ret forstået er eet.

Av Fichte (Ueber das Wesen des Gelehrten. 111 ff., jf. Theol. Bibl. XIII. 212) har Jens Møller lært at skatte den akademiske frihed. Men det gælder Fichte som H. C. Ørsted: deres ideer indgår som et anneks til hele den filosofiske forestillingskreds, Jens Møller har tilegnet sig i sin egen studietid; og Møllers hensyntagen til Ørsteds synspunkter er næppe upåvirket av, at han er universitetskollega. Som Jens Møllers

sidste ord, der mindre er præget av romantikkens end den forrige periodes livsanskuelse, kan følgende (Theol. Bibl. XIII. 212 f.) tages:

Det glade, muntre og spøgende Samliv med ligestemte og ligealdrende Ungersvende er baade vel skikket til at afslibe alle Eensidighedens, Forkeerthedens og Pedanteriets skarpe Kanter, og kan tillige blive en Planteskole, hvori de ædleste Drifter, Venskabets og Fædrelands-kjerlighedens, indpodes og udvikles.

En tilbagevendende til Jens Møllers ungdomsstudier betegner *Om den nordiske Mythologies Brugbarhed for de skønne tegnende Kunster* i det av ham selv redigerede *Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter* (VIII (1812). 225 ff.), som han opfattede som et ønskeligt supplement til prisopgaven 1800. Her er han atter i sit og Gräters yndlingselement i sin stræben efter at afveje mytologiens og æstetikkens krav; og av-handlingen præges av målbevidst balance mellem Gräter og Lessing.

Som udgangspunkt tjener Gräters planlagte udgave av kobberstik bygget over den nordiske mytologi (jf. I. Schwarz op. cit. 24). Nyerup har fået meddelt planen til dette nordiske kunstkompedium, som det er Jens Møller kært at kunne bringe (pp. 293 ff.), idet den viser fuld samstemmighed med Gräters ældre forkyndelse på dette punkt: *Ueber den Geist der Nordischen Dichtkunst und Mythologie* (Br. I. 55 ff., II. 78 ff., III. 1 ff., VII. 21 ff.), ganske særlig andet brev (II. 78 ff.), som giver en tilsvarende plan for den sammenhængende digteriske behandling.

Dertil kommer *Ideen über die Brauchbarkeit der Nordischen Mythologie für die redenden und zeichnenden Künste* (Br. VII. 86 ff.). Nu er denne avhandling imidlertid affattet 1792; og først og fremmest ved Oehlen-schlägers digtning har i de tyve år fra 1792 til 1812 mytologiens stil-ling undergået en så væsentlig forandring, at man i de dannede sam-fundslag anno 1812 tør regne med, at den nordiske mytologi er relativt kendt. Mens Gräter hævder, at den nordiske mytologi indtil videre kun kan være mål (Zweck), men ikke middel, kan Jens Møller både anerkende den som mål (Øiemed) og som middel. Jens Møllers ord herom (p. 284) har betydelig rækkevidde åndshistorisk set:

Jeg har allerede ovenfor yttret, at den nordiske Mythologie nu er saa be-kjendt iblandt os, at Kunstneren intet vover ved at benytte den ei alene som *Øiemed*, men stundum ogsaa som *Middel*: som *Øiemed*, idet selve Personerne og Optrinene fra Hedenoldet afbildes; og som *Middel*, idet Sym-boler og Attributer laanes af bekendte nordiske Guddomme og Myther.

Men for den æstetisk skolede Jens Møller er det om at gøre at fast-lægge den rette brug av den nordiske mytologi, i hvilken anledning

han som ovenfor antydet tyr til Lessing, der i *Laokoon* har givet en anvendelig norm. Det er oldgranskernes sag at opklare de dunkle punkter i den nordiske mytologi. For kunstneren er det ikke avgørende, fordi det skønne for ham må gå forud for det sande, ligeså lidt som han i sin kunst vilde kunne tage hensyn til de vanskabte ægyptiske guder. Winkelmanns kunstideal er en *conditio sine qua non*. Men respekteres det, kan man i Herders ånd vælge sujetterne i en hvilken som helst nationalmytologi (p. 260 f.):

Ogsaa jeg er for min Part saa overtydet om, hvor nødvendigen den græske Aand og Stil, hiin ædle Eenfoldighed i Opfindelse og Udtryk, til alle Tider bør blive den skønne Kunsts Forbillede, at jeg aldrig vilde anbefale Kunstneren noget Stof, der ei kunde oplives af denne. Men saa vist som græsk Aand kan boe i Nyeuropæeren, saa vist kan den ogsaa af Kunstnere, der eie den, udtales i andre end græske Æmner.

Dette er konsekvensen af Herders slutbemærkning til den (især p. 241) benyttede afhandling (Ob die Griechen künftigen Jahrhunderts alles weggenommen haben?):

Der Ideen bildende Geist ist nicht ausgestorben und kann nicht aussterben; in den griechischen Kunstwerken ist ein ewiger Same zu seiner Neubelebung.

Både Herders syn på den græske kunst som forbillede for anden, herunder også kristelig kunst og hans nationalitetside, som dog ikke er udtrykt i den lige omtalte, direkte citerede afhandling, har Jens Møller fundet bekræftet i Chateaubriands *Génie du Christianisme*, selv om han (p. 237) ser et ikke ufarligt, katolsk standpunkt i religionens stærke indvirkning på fantasien og (p. 244, overfor tankegangen i kapitlet *Des églises gothiques*) tager det beskedne forbehold, at han ikke vil sætte kravet om kunstværkets nationalitet først.

Til de fremmede tænkere kommer et næsten helt nyt dansk værk, Laurids Engelstofts *Tanker om Nationalopdragelsen betragtet som det virksomste middel til at fremme Almeenaand og Fædrelandskærlighed*, hvis forhold til vort samtidige drama er klarlagt af Alf Henriques (Da.Stud. 1936. 49 ff.). Som titlen viser, er det forfatterens mål at opdrage de unge til målbevidste statsborgere, der ledet af sans for helheden, som tænkes symboliseret i store fædrelandsfester, skal delagtiggøres i „den patriotiske Opdragelses Understøttelse ved sanselige Hielpemidler“ (avsnitsoverskrift op. cit. 205). Dette er skæringspunktet mellem den lidet kirkevenlige Engelstofts og den teologiske pro-

fessor Møllers interesse for sagen: det forædlende pædagogisk tilrettelagt (jf. Møllers citat p. 299 f.).

Jens Møllers sans for det pædagogiske kommer dog tydeligst frem i et citat (p. 267) fra en anden flittigt benyttet bog, Gierlews *Breve over Italien og Sicilien*, hvori fastslås, at en billedlig fremstilling („Et eneste Hoved af Raphael“) „characteriserer ofte mere en bekjendt Philosoph end mange af de Nyeres lange Beskrivelser“, men også i fodnoten (p. 283) om, at „Wiedewelt har udarbejdet adskillige idealske Büster af gamle danske Heroer saasom Gorm den Gamle“.

Som tro Gräter-discipel ønsker Jens Møller da, at Thorvaldsen („Nordens nu levende Phidias“, p. 268) må vælge sujetter fra Ewalds, Prams eller Oehlenschlägers nordiske digtning, ligesom Poulsen, Abildgaard og Wiedewelt har fremstillet nordisk stof. Anakronismer kan kunstnerne fuldt så vel som digterne tage sig let (p. 272 f.): ingen vilde undvære urtegårdsmanden i Oehlenschlägers *Stærkodder*.

Tilbage står nogle bemærkninger om Jens Møllers mytologiske standpunkt i avhandlingen, der må betragtes som hans sidste ord i denne sag. Han stiller sig (p. 259) som en interesseret tilskuer til den videre undersøgelse av den nordiske mytologis placering i komparativ henseende, men tager som euhemerist (aserne og asynjerne (p. 264) forklaret som „udmærkede Mennesker, udmærkede ved Aands eller Legemsegenskaber, ved deres høie Kald, eller store Bedrifter“) påny afstand fra Grundtvigs resultater i *Nordens Mytologi*. Han mener stadig (p. 277 f.), at Grundtvig har forstirret sig på Vøluspås ælde, og vil lige modsat ham fremfor alt have fastslået, til dels nyskabe gudernes attributter (pp. 262 ff., 285 ff.). Her er vi ved kernen: Den nordiske mytologi er for Jens Møller ikke i første række en erkendelsessag, men en gruppe velavrundede sujetter til optagelse i kunsten og litteraturen, oprindelig blot for avvekslings skyld, efterhånden (delvis under påvirkning av Engelstoff) også med henblik på nationalopdragelse. Jens Møller nåede således aldrig ud over Gräters standpunkt.

Inden vi går over til Jens Møllers litteraturkritik, må en enkelt faktor, der er karakteristisk for hans samlede forfatterskab, udredes. Vi har tidligere vedtaget i det væsentlige at se bort fra hans historiske (væsentlig personalthistoriske) forfatterskab<sup>1</sup>, således som det især fremtræder i tidsskrifterne *Historisk Calender* (1815—17) og *Mnemosyne*

<sup>1</sup> Underkendes må ikke hans historiografiske undersøgelser i *Skandinavisk Museum* V—VI (1809—10).

(1830—33), og skal derfor nøjes med at fastslå som karakteristisk træk, at Jens Møller ingen skarp grænse holder mellem fact og fiction, et standpunkt, han har fra Gräter. Grellest træder det frem i første bind av *Mnemosyne*, hvor Møller i fortalen meddeler, at han har samlet biografisk materiale til henved 100 danske personligheder fra de sidste tre århundreder, „men endeel heraf maae uden Tvivl, for at formindske Værkets Omfang, udeblive“. Jens Møller finder dog udvej herfor, idet han sætter de fleste av disse „en liden Bautasteen“<sup>1</sup>. Til gengæld er mindedigterne, der for største delen er avfattet i disticha, forsynet med noter, der enten rummer kvintessensen av vedkommendes biografi eller karakteristik eller ræsonnement over realia. Typisk er mindedigtet over Johannes Andreas Cramer, skildret (I. 63) som „En Chrysostomus, stor i Lærdom, større i Livet, Mild mod Svaghed, men stræng mod den trodsende Last“, hvortil knyttes to meget lange fodnoter, den ene om Struensee i virkeligheden og i Michael Beers drama, den anden om Johannes Chrysostomus. Begge er psykologisk yderst interessante, den første som en prøve på Møllers litteraturkritik med kravet om historisk korrekthed i digtningen, den anden som en prøvesten på hans associationsbaner som forsker og digter, idet de to er identificerede, fordi Cramer var „en heldig Efterligner og Oversætter af Chrysostomus“.

I *Historisk Calender* indledes de enkelte bind med dialoger (tredje bind digtet *Til Saga*) i grätersk ånd. Den første dialog, *Saga<sup>2</sup> og Clio* (1815), er på den ene side et opgør mellem det græske og det nordiske stof, på den anden mellem den episke historieskrivning (Herodot, men rigtignok også; som Møller må indrømme, han to yndlinge Snorre og abbed Karl Jónsson, forfatteren til første del av Sverris saga) og den pragmatisk-kritiske; som Møller første gang havde taget stilling til i sit prisskrift fra 1808. Den følgende dialog, *Sorø's Igjenfødselse. Eller: om Slægtskabet imellem Poesie, Philosophie og Historie. En Samtale holdt i Elysium A. 1813 imellem P. F. Suhm, L. Holberg og T. Rothe*, som følges av et noteapparat (57 noter til 54 sider tekst!), har ifølge den indledende note (Hist. Cal. II. 57) til opgave at „fremstille til Overveielse og kjerkommen Erindring det Fornemste, som indtil de nyeste

<sup>1</sup> Betegnelsen for disse mindedigte fra Blichers *Bautastene* (1823). <sup>2</sup> Jens Møller gør sig skyldig i den traditionelle forveksling av Sága og saga (Hist. Cal. I. 9 f.): „først i senere Tider, da den eventyrlige Aand ogsaa naaede min afsides Ø, forekom Sandheden det forvænte Folk altfor eenfoldig; og da først vanhelligedes stundom mit Navn, idet man kaldte Digt og eventyrligt Tant Saga.“

Tider af danske Skribenter er bleven bemærket, meest leilighedsviis, om den historiske Kunst, dens Omfang og Hjælpemidler (hvilke Yttringer jeg i mit Priisskrift om den pragmatiske Historie kun løseligen kunde berøre), og at ledsage disse Bemærkninger med min egen Dom“. Mens Holberg og Rothe er forsøgt givet med deres særpræg og især den første med veneration, virker Suhm i overensstemmelse med de sidst citerede ord som Møllers talerør, således at vi ved at sammenstykke suhmske udtalelser (op. cit. 40, 45, 46, 48, 51, 53, 53 f.) kan få et helhedsbillede av Jens Møllers opfattelse:

... hvad Alle søge i Historien, er hverken Moral eller speculativ Philosophie, men en troværdig og underholdende Fortælling om Fortidens Begivenheder. At fremstille disse med Sanddruhed og i naturligt Sammenhæng, bør altsaa være enhver Historieskrivers høieste Formaal; ... thi den som forsættligen digter noget, er det end nok saa lidet, og dette lidet blandet med sande Begivenheder, forskjertser Historieskriverens ærværdige Navn<sup>1</sup> ... Saaledes befindes da ogsaa her Frihed og Vilkaarlighed at være Digtningens Særkjende, imedens Historieskriveren erkjendes paa den tvangfulde Ærbødighed, han viser Sandheden og Intet uden Sandheden (d. e. hvad han troer at være sandt). ... Det<sup>2</sup> er netop min Mening, og, som det synes, tillige Qvintillians. Kun maa den Skjønsmhed, som Historieskriveren behøver, og som han kan lære af de kunstforstandige Digtere (saaledes som f. Ex. Herodot lærte den af Homer) vise sig ei alene i at ordne Materialerne og anviser enhver Deel sit rette Sted, men tillige i at vælge de mærkværdigste Tildragelser. ... denne herlige Gave saaledes som Historieskriveren behøver den, er sammensat af tvende Stykker, en Sjeleevne og en Kunstfølelse; nemlig Skarpsindighed, som vi før have seet maa skjærpes ved Philosophiens Studium, og Smag, som her bør komme i Betragtning, og som jo uddannes og forædles ved fortroligt Bekjendtskab med de skønne Kunster, især Digtekunsten. Saaledes række da de tvende himmelbaarne Søstre, Philosophien og Poesien, her hverandre Haanden, for i Fælledskab at lede Historieskriveren til sit Maal. ... Jeg kan i det mindste ikke tænke mig nogen fuldendt historisk Skildring, uden at Forfatterens Aand aabenbarer sig deri, hvoraf dog ingenlunde følger, at Historieskriveren maa blive Sandheden utro, men kun at han skal vise os Charakteren eller Tidsalderen saaledes, som den afspeiler sig i hans Sjel: han skal ikke male sig selv istedetfor den fremmede Person, som sidder for ham; men han skal heller ikke undertrykke sin Pensels eiendommelige Kraft og Sving. ... Men eftersom nu Digterne især besidde den Kunst at individualisere og idealisere, er det intet Under, om de i Almindelighed udkaste langt livligere, ja manges Gang tillige mere lignende, Skildringer af de forbigangne Tider end den blot critiserende, blot documenterende Historieskriver.

<sup>1</sup> Jf. allerede Sagas replik Hist. Cal. I. 5 f. <sup>2</sup> Svar på følgende, Rothe tilfalte replik: Altsaa bliver det nok fornemmelig tvende Kunster, Historieskriveren kan lære af Digteren, nemlig at ordne sit Stof med Skjønsmhed og at skildre saavel Personer som Tider med Livlighed.

Foruden som organ for Jens Møller tjener den sidste „suhmske“ udtalelse en bedømmelse av Suhms eget forfatterskab, som Møller lægger i munden på Rothe (p. 54):

Mig synes at Du selv kan tjene til Beviis derpaa; thi visselig stod Nordens Hedenold langt klarere og livagtligere for mit Blik, efterat jeg havde læst dine deilige nordiske Fortællinger, end da jeg havde arbejdet mig igjennem de flere tykke, lærdomsfulde Qvarter af din Danmarks Historie.

Dette udførlige citatmateriale tjener til yderligere dokumentation av den traditionelle karakteristik (jf. Bjørn Kornerup i Da.biogr. Leks.): Jens Møllers videnskab forfølger et pædagogisk formål, og skal derfor populariseres. Det skal tilføjes, at Jens Møller ikke i inderste forstand er i modstrid med sit senere angrebepunkt mod Beer: Beer laver om på historien ved at gøre Struensee til helt, og stille en i Møllers øjne fortjenstfuld mand som Guldberg i et skævt lys, hvorimod Møller blot bruger sine historiske skikkelser som vehikler for de tanker, der skal udredes og er tilfreds (op. cit. 59), „naar Læseren finder det rimeligt, at Mændene enten have betragtet eller fra deres nærværende Standpunkt kunne betragte Tingene saaledes, som jeg lader dem betragte samme“.

Ud over den særlige stillingtagen til det historiske, i fremtrædende grad lærdomshistoriske (jf. oversigtsartiklerne over litteraturen 1801—13 i Hist.Cal.), er det filologiske element stærkest fremtrædende i hans litteraturkritik<sup>1</sup>, der har sin force i bedømmelsen av oversættelser. Der er tale om skarp og ubetinget saglig kritik i gennemgangen av en række oversættelsesforsøg til Æneiden (Dansk Litteratur-Tidende 1813. 533 ff., 549 ff.). I modsætning til Rahbek, som i en artikel (Minerva 1804. III. 169 ff.) foranlediget av Hyphoffs forsøg i samme tidskrift og Adlerbeths svenske oversættelse havde undladt at tage stilling til metrum, om end en dansk heksameteroversættelse halvt om halvt efterlyses, er Jens Møller kategorisk i sit krav. Rahbek har ret i, at oversættelsen skal bære tydeligt præg av Virgil helt ud i de sti-

<sup>1</sup> Om dennes vidtspændende karakter (især i Dansk Litteratur-Tidende 1811—18), se Erslews Forfatter-Lexicon II. 394 f., V. 492. Ud fra indre kriterier (referatmetoden, med enkelte selvstændige anmærkninger) kan han sandsynlighedsbestemmes som forfatteren til kritikkerne av P. E. Müllers *Om det islandske Sprogs Vigtighed og Ueber den Ursprung und Verfall der isländischen Historiographie* (D.L.T. 1815. 33 ff., 465 ff., 481 ff.), derimod knap så sikkert kritikken av *Om Asalærens Ægthed* (D.L.T. 1814. 321 ff.), hvor der gores skarp indsigelse mod væsentlige punkter (især pp. 330 ff.), eller av *Sagabibliothek* (D.L.T. 1818. 513 ff.).

listiske ejendommeligheder; og derfor er det forfejlet, at de danske oversættere har slået av på de metriske krav og leveret jamber eller endog prosa.

Ganske naturligt indtager en gruppe Schiller-oversættelser en fremtrædende plads blandt de kritiserede værker, idet Jens Møller kunde tage udgangspunkt i personlige forsøg. Johan Storm Munchs oversættelse av *Don Karlos* (D.L.T. 1813. 309 ff.) behager ham i det hele bortset fra „Anstød mod Metrum“ og enkelte germanismer, hvorimod han på en høflig måde og med anerkendelse av visse fortjenstfulde partier (D.L.T. 1814. 417 ff.) påtaler Rahbeks sjuskeri i hans Schiller-oversættelser til og med *Die Jungfrau von Orleans*, men karakteristisk nok for at tage brodden av sine egne hårde ord slutter (p. 458) med at spå ham en god fremtid som skribent, „maatte han kun faae *otium* og dernæst fatte retfærdig Tillid til sin egen Kraft“. Wallensteinoversættelsen (D.L.T. 1816. 403 ff.) indfirir dog ikke disse forventninger. „Thi Rec. bør ikke fordølge, at Hr. Professor Rahbek heller ikke denne Gang har taget sig den fornødne Tid til at give sit Værk den finere Politur, som han var istand til, og som man af Schillers Oversættere med Rette forlanger.“ Gennemgangen går i dette tilfælde ganske særlig i småting og opholder sig endog ved det dårlige papir, bogen ligesom andre rahbekske publikationer er trykt på.

Langt gladere er Jens Møller (D.L.T. 1816. 394 ff.) for Liebenbergs oversættelse av *Turandot*, hvis yderste ophavsmand jo er Gozzi; „thi det er unægteligen den skønneste og meest polerede Copie, som vi endnu have modtaget af noget schillersk Skuespil: den kommer Originalen saa nær som muligt, da endog dennes finere Skatteringer deri ere heldigen udtrykte“. Nu er det uimodsigeligt, at versføringen i denne oversættelse er elegant og udført med sådan omhu i alle enkeltheder, at, som Møller viser (p. 395), en enkelt tilsyneladende metrisk fejl, en daktylisk linje med optakt i stedet for jamberne, er direkte overført.

Netop denne sidste anmeldelse er karakteristisk for Jens Møller. Der er intet tilløb til helhedskarakteristik; det er kun blevet til nogle randanmærkninger til metrum og ordvalg samt den for Møllers anmeldelser særlig typiske avsluttende anførelse av trykfejl (p. 401):

Af Trykfeil har jeg kun bemærket een, som forvirrer, Side 40 „ei det bruges vil,“ læs: bruge; og samme Side kunde istedetfor det halvtyske Kikindiewelt været anbragt det ægte danske Grønskolling.

At Schillerbearbejdelserne ligger i centrum av Møllers interessefelt,

er blevet avgørende også for anmeldelsen av P. Wulff: *Rimede Smaating og Efterligninger* (D.L.T. 1814. 486 ff.), hvis hovedfortjeneste formuleres således (p. 487): „At han ogsaa har stræbt at danne sig efter de bedste Mønstre, kan sluttes af den Forkjerlighed, han røber for Schiller.“ Ikke des mindre er disse oversættelser ikke dadelfri, og Møller holder forfatteren en ældre „speiltro“ oversættelse av *Das Lied von der Glocke* (J. N. Schows i Sandsigeren 1811. 337 ff.) for øje. De unødige avvigelser fra originalen hos Wulff påtales i konklusionen til denne del av anmeldelsen (p. 491).

Derudover kan denne recension tjene som eksempel på Møllers behandling av andenrangs værker. Forfatteren, „Hr. Captainen“, har været med i kamphandlerne mod englænderne og fortjener allerede derfor agtelse. Han har end yderligere indlagt sig fortjeneste ved at besyngte „tre ligesaa elskværdige som tappre Søofficerer“. I øvrigt er Jens Møller beskeden i sine krav til denne digter (p. 491): „At Forfatteren i sine originale Poesier har, som andre Dilettanter, benyttet sit Talent til dermed at kryddre det selskabelige Liv, er meget naturligt. Dertil hører da og en Mængde Logogrypher og Gaader, som Rec. har fundet vakkre, undertiden endog sindrige.“ Jens Møller slutter anmeldelsen med at citere to av disse logogrifdigte samt mindediget over Georg Grodtschilling (med begyndelseslinjerne: Med Varsels Skrig hin Havets hvide Maage | Indsvinger sig i Norges Marmorhavn).

Uden at fortabe os i anmeldelserne av den italienske oversættelse av Oehlenschlägers *Correggio* (D.L.T. 1815. 545 ff.), som Jens Møller var meget optaget av (jf. brevvekslingen med Ingemann Da.Stud. 1937. 139., 142), og den tyske oversættelse av Ingemanns *Blanca* (D.L.T. 1815. 641 ff.) skal vi se på Jens Møllers opfattelse av disse, de to danske forfattere, som interesserer ham mest, Oehlenschläger som den, der almindeligt ansås for tidens ypperste skjald, og Ingemann, hans kære forhenværende elev (jf. deres av Kjeld Galster fremlagte brevveksling Da.Stud. 1937. 136 ff.).

Hovedgruppen av Oehlenschlägeranmeldelser (D.L.T. 1814. 1—22, 33—54, 65—80) sammenbindes ved en ubetinget positiv indstilling til alle de behandlede, indbyrdes højst forskellige tekster (også *Ludlams Hule*); og her, hvor det drejer sig om Danmarks første digter, er der tilstræbt en indtrængende deskriptiv analyse. Uden rigtig at forstå den nedadgående kurve i Oehlenschlägers digtning i denne periode antyder han (pp. 7 ff.), at *Hugo von Rheinberg* er et ringere værk end

*Stærkodder*, skønt det til Jens Møllers forundring havde gjort sig bedre på teatret end det nordiske drama. Vurderingen kommer han til efter en betragtning av de klassiske oehlenschlägerske tragedier med hver sit fortrin: *Hakon Jarl* kendetegnet ved store karakterer og begivenheder, *Axel og Valborg* (med *Correggio* omtrent ved siden) ved blid vemodig indvirkning, *Baldur hin Gode* ved „at fremmane de gamle Guder og lade dem til Menneskeslægtens Bestyrtelse tale og handle i deres eiendommelige Sprog og Aand“, *Palnatoke* og *Stærkodder* ved at komme den græske tragedie nærmest i virkning. Ved *Hugo von Rheinberg* kan intet sådant påberåbes; derfor er det indtil videre hans ringeste drama, men (hedder det p. 33) „Dog er det langt fra Recs. Tanker, om Nogen heraf vilde udlede et ugunstigt *omen* for Fremtiden“. Og værket er da heller ikke så ringe, „at nogen Kunstdommer efter et Par hundrede Aars Forløb skal fristes til at frakjende Adam Oehlenschläger sidstnævnte Tragoedie, saaledes som man har gjort ved nogle shakespearske Stykker“ (1). For øvrigt er det (p. 35 f.) Møllers opfattelse, at en digter er på sikrere grund, når han bruger historiske sujetter.

Svagest virker professorrecensentens dømmekraft overfor *Ludlams Hule* (pp. 66 ff.), som han priser fremfor det østerlandske *Faruk*, der måtte „*mutatis mutandis*, paa en Skueplads i Isphahan gjøre en ubeskrivelig Virkning“. Kvalifikationerne ved *Ludlams Hule* er, at det „dreier sig . . . heelt igjennem om europæisk og christelig Overtroe“ og milieuet næsten føles som dansk, thi „Moder Ludlam (Gjenfærdet) spørger fast ligesaa dristigt i Axelstad som paa Harrysborough“. Dertil kommer, at personer selv handler mere end i *Faruk*, og at der er „bedre sørget for at holde Tilskueren i muntert Lune“. Endelig fremhæves (virkelig med rette) sangene; og „Tommeliden“ citeres in extenso.

Det vilde næppe være særlig givende at forfølge Jens Møllers øvrige Oehlenschlägeranmeldelser. Vi skal derfor nøjes med at fastslå, hvad de betyder for vor forståelse av Jens Møller som kritiker: Han savner helt evnen til at finde det karakteristiske i det værk, han skal recensere, og lever væsentlig på litteraturhistoriske analogier (jf. indblandingen av Shakespeare ovenfor). Han har derimod en vis forståelse av stilproblemer, ikke blot oversætterteknik, men overvurderer sine resultater på dette felt, hvad slutningen på den store Oehlenschläger-anmeldelse (D.L.T. 1814. 79 f.) viser, hvor Jens Møller ud fra til dels tvivlsomme eksempler (Nu ligger (istedet for: ligge) alle Mennesker og sover (ikke sove) i deres Seng) vil uddrage en hiatbekæmpelsesregel:

Det er aabenbart, at Digteren her med Forsæt har valgt den nu i Skrift sjældnere Consonantendelse for at undgaae den Mislyd, som tvende Vocalers Sammenstød i disse Constructioner vilde foraarsage. Han har saaledes ved sin Praxis beriget Theorien for den danske Rhythmik med en Regel, hvilken Rec. saa vidt han veed, her for første Gang fremsætter til vore Kunstdommeres nærmere Betænkning, saaledes lydende: „Ligesom man i Almindelighed i Værker, der ere bestemte til Declamation, bør (efter de Gamles Anvisning og Mønster), saavidt muligt, undgaae tvende Vocalers Sammenstød i tvende til hinanden grændsende (og i Mening sammenhørende) Ord: saaledes bør man i Særdeleshed benytte den dobbelte Pluralisform, som de danske Verber have, til at undgaae ovennævnte Mislyd.“

Som allerede sagt er det vigtigste om Jens Møllers forhold til Inge-mann<sup>1</sup> klarlagt av Kjeld Galster (Da.Stud. 1937. 136 ff.). Til redegørelsen for kritikken og dens virkninger (p. 136 f.) er blot at føje, at Jens Møller lægger stor vægt på lige fra første færd at få denne sin yndling litteraturhistorisk placeret, således i anmeldelsen av Inge-manns debutbog påvisningen (D.L.T. 1811. 538 f.) av påvirkningen fra Wieland og Oehlenschläger. Interessen for denne litteraturhistoriske sammenhæng er særlig fremtrængende ved *De sorte Riddere* (anmeldt D.L.T. 1815. 321—334, 337—348), som ses i forlængelse av Prams *Stærkodder* og Oehlenschlägers *Thors Reise* og samtidig undersøges filologisk i forhold til den benyttede tyske kilde.

Det blev da også føleligt for Ingemann, da Mølbech efter 1818 overtog recensionerne i D.L.T., og han påskønner i høj grad, når Jens Møller en enkelt gang igen kommer til at recensere ham (D.L.T. 1823. 81 ff., 1831. 241 ff., sidstnævnte sted efter at have overtaget redaktørstolen, jf. Da.Stud. 1937. 144, 149 f.).

Overfor Baggesen forholder Jens Møller, forsoningens mand, sig i fejdeårene uvis. Dette fremgår direkte av anmeldelsen av *Poetiske Epistler* (D.L.T. 1815. 689 ff., 737 ff.), som begynder med at fastslå hans „Ulyst til at tage Deel i den Strid, som for et Aars Tid siden førtes i vor skønne Literatur“. For Jens Møller er fejden beklagelig og Baggesen bortset fra sin deltagelse i den en stor digter (p. 690):

Har altsaa Digteren hist og her stødt paa Symptomer, som syntes at tilkjendegive en aftagende Yndest hos den danske Læseverden, da var det visselig ikke Ligegyldighed for Digteren Baggesen, men maaskee vel Uvillie over hans nyeste Polemik, især for saavidt den var stilet

<sup>1</sup> Udenfor anmeldelserne behandler Jens Møller ham som klassiker ved i sit tidligere nævnte digt *Til Saga* at citere to linjer av prologen til *Masaniello* med henvisning (Hist.Cal. 1817. 6 f.).

imod Folkets anden Yndling, Digteren Oehlenschläger; og det vil den forklarede Baggesen aldrig blive fortrydelig over . . .

Et led i mæglingstendensen, der opfylder mere end halvdelen av avhandlingen, er en opfordring til Baggesen (p. 695) om at gå over i komedien, hvor han ved den træning, han kan vente at få i sin forestående oversættelse av Holbergs komedier til tysk<sup>1</sup>, vil kunne habilitere sig som en værdig efterfølger i dette digterfag. Den egentlige kritik, der på grund av digtenes lettilgængelige indhold virkelig har præg av vurdering, slår (p. 738) ned på det egocentriske, som dog i betragtning av brevstilen anses for nogenlunde tilladeligt, og diskuterer, hvor smagssikker Baggesen er. Lidt ret har recensenten med visse av de påtalte smagløsheder (p. 745 nederst), men avslører samtidig sin egen mangel på humor.

Mens de momenter hos Baggesen, der hørte hjemme i det attende århundrede, i det hele gik fri for tiltale, slipper T. C. Bruuns *Sildinger* (D.L.T. 1811. 497 ff.) knap så billigt. Det anerkendes, at Bruun på de prekære områder (det seksuelle og det blasfemiske) har avet sig noget i sammenligning med ældre samlinger, om end der stadig er noget at påtale. Dertil kommer, at Bruun i sine alvorlige digte ofte er tilbøjelig til (p. 503) „at vælge de meest prosaiske Verdensbegivenheder<sup>2</sup> til Stof for sin Phantasie“, og at dette i *Ballet* krydses på en lidet smagfuld måde av den prekære tendens. Så langt taler Jens Møller (foruden sædelighedens) det nittende århundredes sag; men står han overfor en vel udviklet genre som heroiden, får den hans fulde bifald og bringer ham til at nævne C. A. Lund. Der er ingen klar standpunkttagen, fordi Møllers standpunkt er både — og; ja, anmeldelsen (som ganske vist indgår i en serie) slutter uden nogen som helst konklusion.

At Jens Møller også i stræben står romantikken fjernt, ser vi i anmeldelsen av Staffeldts *Nye Digte*<sup>3</sup> (1808, D. L. T. 1811. 369 ff., 390 ff.). Her må nemlig teologen i ham gøre indsigelse (p. 374):

<sup>1</sup> Dette forehavende blev ikke til noget, hvis det overhovedet har været planlagt, og nævnes ikke blandt „Paatænkte tyske Oversættelser“ (Ehrencron-Müller. XI. 369 f.). <sup>2</sup> Udhævelsen Møllers. Således også i det følgende. <sup>3</sup> Mange av anmeldelserne (ikke denne, som han selv henviser til andetsteds) kan som nævnt kun tilskrives Møller ud fra indre kriterier. Efter disse skulde han ikke have recenseret (Thieles) *Rosenblade* (D.L.T. 1818. 609 ff.), som imidlertid for Staffeldtforskningen har interesse ved (p. 614) at vise, at det optagne digt (Til et vissent Løv, som faldt i Digterens Barm) er en oversættelse fra den engelske forfatter John Carr, hvad senere forskere har overset.

... saa farligt torde det være for visse let fængelige Naturer; hvis Dagens Mening om Catholicismens poetiske Fortrin blev gjort gjeldende. Det er derfor ikke nok, som Forf. troer, at der ingen Vægt lægges paa Catholicismens Dogmer og Ritus, dens jordiske Side; den protestantiske Digter maa ei heller lade sig mærke med, at han trænger til Catholicismens Aand, for at hæve sig til en poetisk Anskuelse af Religionen og det Hellige.

Teologi og filosofi (der næppe kan siges fri for at være teologisk farvet) er da udgangspunktet for bedømmelsen av digtenes gehalt. Dertil kommer, at Jens Møller overhovedet ikke har begrebet Staffeldts problemer, hverken det psykologiske eller det sproglige. Det førstnævnte kunde han have fundet ind til ved en indtrængende analyse av *Den unge Digers Klage*. Men ulykken er, at Jens Møller ikke anlægger digterens målestok (jf. Staffeldts *Til en ung Digter*), men embedsmandens, in casu den velmenende universitetspædagogs, der tværtimod at give impulser tilræder forfatteren (p. 396) „at dæmpe en altfor stærkt luende Phantasie“, bl. a. ved i fremtiden at udarbejde større værker. Og som det attende århundredes barn finder Jens Møller blandt de foreliggende digte størst behag i elegierne, således *Vahls Død*, som han sammenligner med Oehlenschlägers digt.

Heller ikke Staffeldts andet problem, det sproglige, er gået op for Jens Møller. I stedet for at anerkende hans efter omstændighederne imponerende sprogbeherskelse retter han i endnu større omfang end ved andre forfattere stil. Derimod har han virkelig ved siden av pedanteriet en heldig konklusion (p. 384) ud fra Staffeldts bemærkning i den avsluttende note (Nye Digte. 408) om sonetternes egnethed til „Sprogstudier“:

Rec. kunde næsten fristes til at fraraade alle Digtere at skrive Sonetter i nordiske Tungemaal; i det mindste har han endnu aldrig læst nogen dansk eller tydsk Sonnet, som hos ham tilveiebragte den Illusion, der næsten lykkes alle de sydlige Digtere, at give disse Smaadigte Udseende af Begeistringens øyeblikkelige Fostre, udaandede uden Besvær og ængstelig Søgen; selv de berømteste tydske Sonetter antyde strax ligesom vor Digers deres sande Herkomst: at de ere Sprogstudier.

I bedømmelsen av J. L. Heibergs debutarbejde (D.L.T. 1814. 337 ff., 353 ff., 375 ff.) er det Jens Møller en støtte (p. 353) „i den unge Digter<sup>1</sup> at kjende en talentfuld Søn af en talentfuld Fader, der sandsynligen i Tiden vil oprette det Tab, som vor skjønne Litteratur

<sup>1</sup> Hvis fortale har gjort Jens Møller betænkelig.

leed ved Faderens altfor tidlige Bortgang“. I erkendelse av sin styrke i det filologiske benytter han det heldige tilfælde, at der året før Heibergs Molièreefterligning er kommet en oversættelse av Molières udvalgte skuespil, deriblandt *Don Juan*, ved Rahbek. Dertil kommer, at P. A. Heiberg (recension p. 338) i en efterskrift til sine egne skuespil, hvorav Rahbek har lånt et motto, som de tre eneste helt store komedieforfattere har nævnt Plautus, Molière og Holberg, en udtalelse, Møller forstår at slå mønt av. Han slår frejdigt sønnen op (p. 339) som „en ung, meget lovende, Digter“; og *Pottemager Walter* beviser (p. 355) hans „herlige poetiske Anlæg“. Først mod slutningen av den begejstrede fremstilling bliver der plads til beskedne indvendinger (p. 364 f.), bl. a. at „der er i Stykket altfor mange blot skizzerede og for faa heelt udmalede Charakterer“, som tilmed for en del er „til ingen Nytte sortmalede, uædle“. Og endelig „synes Digteren, som begyndende Comikere pleie, altfor meget at have anvendt den physiske Kraft til Mellemgulvets Rystelse: der prygles altfor meget i Stykket ligesom og i Holbergs, især de tidligere“. Men alt dette er småting og har „ei stort at betyde, dog fordrer Retfærdigheden, at de ikke fordølgés“. Man har en følelse av, at Møller i debutanten har erkendt en coming man, som han nødig vilde dumme sig ved at give en angribelig anmeldelse, hvortil måske ud fra kendskabet til faderen kommer et ønske om at undgå udæskning. — Da han i 1833 ikke orker at læse Heibergs sidste „Skuespil“ (vel *De Danske i Paris*) til ende, prøver han (i brev av 30/4 1833, Nyere Breve. D. XII) at pudse Peder Hiort på anmeldelsen.

Jens Møllers recensjonsvirksomhed er ikke kommet med i Rubows *Dansk litterær Kritik*, hvor der dog måske burde være ofret den en halv snes linjer. Den virker som en fortsættelse av Rahbeks<sup>1</sup>, blot lidt hemmet av, at Jens Møller på grund av embedspligter trods sin ihærdige og meget spredte læsning ikke har fået et helt sikkert overblik over litteraturen. Mest fremtrædende er den manglende evne til vurdering og den pædagogisk-pedantiske behandling av enkeltheder, der kun kan karakteriseres som en lærers rettelser og randbemærkninger

<sup>1</sup> Jf. allerede i prisopgaven, hvor han (Minerva 1801. II. 88) foreslår, at man i oldnordiske navne skal råde bod på poetisk ildelydende navne „ved en liden Ændring, efter Forgiengernes Anviisning“. De tre sidste ord kunde kaldes hans poetik.

i skolestile<sup>1</sup>, ligesom det er et gennemgående træk, at han citerer lange partier for at slippe for at give en karakteristik. Ønsket om at stå sig godt med de recenserede forfattere<sup>2</sup> træder måske tydeligst frem i et brev til Peder Hiort 30/11 1832 (i NKS 2411, 4°), hvor Jens Møller efter at have bedt om en anmeldelse af Henrik Hertz' „Skuespil“ (skal vel være: Lystspil) og Hauchs *Maastrichts Beleiring* udtaler:

Jeg forudsætter, at De om begge vil af Overbevisning kunne sige saa meget Gunstigt, at det ikke vil være Dem ubehageligt at tilføie, hvad der hist og her maatte have stødt Dem.

Jens Møller kan da kun kaldes æstetiker, når dette ord tages i betydningen „ekspONENT for en bestemt æstetisk norm“. Ud fra dette synspunkt danner hans mytologiske og hans æstetiske forfatterskab en enhed, som er bestemt ved hans udgangspunkt i det attende århundrede og en målbevidst tendens til uden at forspilde de enkelte digteres velvilje at tage brodden af al nyere ideologi (først og fremmest romantikken) og bøje den ind under den Lessing-Sulzer-Rahbekske norm.

<sup>1</sup> Værst går det som ovenfor antydet ud over Staffeldt (D.L.T. 1811. 374, 380, 382), som han midt i anden sammenhæng belærer: „*ritus*; Forf. bruger den uheldige Form Riter“, ligesom han (trods sine egne i det mindste tidligere minimale eller manglende kundskaber i oldnordisk) underviser ham i bøjningen af propriæt Bragi. <sup>2</sup> Også hensynet til publikum har spillet en rolle, jf. bemærkning i brev til Peder Hiort 30/4 1833 (Nyere Brevs. D. XII): „Publicum siger altid om en æsthetisk Recension: Jo længere jo bedre! Og en fornuftig Redacteur er af samme Me[ning] som Publicum.“

## HVORDAN BØR RUNEINDSKRIFTER TRANSSKRIBERES?

AF

HARRY ANDERSEN

I Danske Studier 1944 har Karl Martin Nielsen skrevet om Transskription af Runeindskrifter. Hans Bemærkninger skyldes i al Væsentlighed den Kritik, som jeg i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1943, har fremsat mod DR's Normaltransskription<sup>1</sup>, og de er et Forsvar for denne. Jeg synes at Karl Martin Nielsens Forsvar er svagt, og hans Bemærkninger har bestyrket mig i min Kritiks Berettigelse. Lad os gaa løs paa Spørgsmaalet med det samme.

Hvem skal bruge DR's Normaltransskription? K. M. N. skriver: „Hvis transskriptionen derimod kun tilsigter at gøre indskrifterne lettere tilgængelige for den, der vil undersøge deres indhold, ordforraad og lign., spiller det ingen rolle, om den gengiver den enkelte indskrifts specielle Lydformer, det er tilstrækkeligt, at indskrifterne fremtræder i vikingetidens sprogform, ja, det er vel snarest en fordel, at samme ord altid skrives paa samme maade“ (p. 49). Den der interesserer sig for Indskrifternes Indhold kan klare sig med Oversættelse og kan være ligeglad med, om der staar piakn eller pikn, stain eller stin, is eller ias etc. i en Indskrift. Syntaktikeren kan i Almindelighed klare sig med en Normal-Transskription; men den der interesserer sig for Ordforraadet vil nok vide Besked med hvordan Ordene staves. K. M. N. skriver videre: „De normaliserede transskriptioner i DR tilsigter at lette filologer og historikere benyttelsen af indskrifterne (det er nærliggende at sammenligne dem med de normaliserede sagatekster). For den, der ikke er nøje fortrolig med den runiske ortografi, er læsningen af de translitterede tekster besværlig, og selv om man gennem adskil-

Der er brugt følgende Forkortelser: DR = Danmarks Runeindskrifter, GG = Johannes Brøndum-Nielsen „Gammeldansk Grammatik“.

<sup>1</sup> p. 112 ff.

lige aar har beskæftiget sig med dem, læser man dog betydeligt hurtigere og nemmere en transskriberet tekst, hvad jeg har erfaret ved brugen af Sveriges runinskrifter, hvor kun de senere dele har transskriptioner. Desuden er transskriptionerne i DR af betydning for benyttelsen af ordbogen, idet i mange tilfælde kun specialisten ved, hvor et ord skal findes; det gælder ikke mindst de mange personnavne" (p. 53).

Det er ikke nødvendigt at diskutere at det er lettere at læse en transskriberet Tekst end en translitteret. Filologen, altsaa den der interesserer sig for Indskrifternes Indhold og Sprog, Sproghistorien, Lyd-historikeren vil jo alligevel gaa til Grundteksten. Han ved at Normal-transskriptionerne ikke gengiver Indskrifterne, men giver et „idealiseret“ Billede, idet det 10. og 11. Aarhundredes Sprog er lagt til Grund<sup>1</sup>. Nogen større Lettelse for Filologen kan dette ikke være. Normalisering-en kan nok sammenlignes med den af oldnordiske Tekster (Eddadigté, Sagaer), men det er jo et Spørgsmaal om denne Normalisering ikke bør ændres eller opgives til Fordel for unormaliseret Gengivelse. De gammel-danske, gammelnorske og gammelsvenske Tekster læser vi ikke i normaliseret Form. Vi er vant til den oldnordiske Normalisering, men den har sikkert sine Skavanker og Skyggesider. At den virker pædagogisk godt er ikke ensbetydende med dens Fortræffelighed. Historikeren og den alment interesserede behøver vi ikke at tænke saa kærligt paa, de klarer sig nok med Oversættelser, som Filologen ogsaa vil tillade sig at drage i Tvivl, hvor han mener sig berettiget til det<sup>2</sup>. Man kunde saa føre et Forsvar for den anvendte Normal-Transskription ved at henvise til Ordbogen. Men der vil intet som helst være i Vejen for at lave en Ordbog uden Anvendelse af en saadan Normal-Transskription; man kunde udmærket bruge de nydanske Former for langt de fleste Ords Vedkommende, og for de andre maatte man klare sig saa godt man kunde med forskellige Krydshenvisninger og med de runiske Former, som jo alligevel bruges i de Tilfælde hvor det ikke — paa det nuværende Trin — har været muligt at tolke et Ord (f. Eks. ailti paa Glavendrup- og Tryggevældestenen). De urnordiske Former

<sup>1</sup> DR Sp. 595 og 625. <sup>2</sup> Tænk f. Eks. paa Oversættelsen af L. Jellingsten: Kong Gorm — gjorde 'disse Kumler' efter Thyre sin Kone — Danmarks Bod. Jf. Orlufs Kritik i Danske Studier 1942 p. 15 ff. og se videre Karl Martin Nielsens Afhandling „Omramning eller fri apposition i runeindskrifter“ (Arkiv f. nord. filologi LX (1945) p. 73 ff. Jeg henviser desuden til Karl Martin Nielsens Afhandling „Var thegnerne og drengene kongelige hirdmænd?“ (Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1945 p. 111 ff.) om Betydningen af *Thegn*, *Dreng* og *Epitetet god*.

gengives runisk og ligeledes de middelalderlige; den middelalderlige Form bruges som Opslagsord, hvor Vikingetidens Form ikke kan bestemmes (f. Eks. *hæræ*)<sup>1</sup>. Begyndelsen af *b* vilde komme til at se saaledes ud:

*Ballung*

*Barn*

*-barn*

*Barni*

*bede*

*Ben*

*-ben*

*benedicere* lat.

*Benedictus* lat.

*Bera*

*-biarn* (hvis ikke under *-biærn*)

*Biarngrin* (hvis ikke under *Biærngin*)

*binde*

*Birla*

? *Bivundi* etc. etc.

K. M. N. omtaler Transskriptionen til Oldnordisk (Oldislandsk) i ældre Tid, som Otto von Friesen har holdt fast ved i „Upplands runstenar“ og i Afsnittet om de svenske Runeindskrifter i „Nordisk Kultur“ VI (1933) og skriver herom: „Indskrifterne fremtræder derved i en sprogform, som er velkendt for enhver, der beskæftiger sig med oldsproget, hvilket ubetinget maa siges at være praktisk“ (p. 49). Jeg maa tilstaa at jeg finder denne Maade at transskribere paa overordentlig misvisende. De svenske Runeindskrifter bør gengives i runesvensk Sprog som de danske i runedansk (olddansk) Sprog; eller ogsaa bør man afstaa fra at transskribere. Med andre Ord: det gælder om at faa en saa nøjagtig Gengivelse som det nu en Gang er menneskeligt muligt. Det var det Wimmer forsøgte. Og jeg vil fortsat hævde at Wimmers Transskriptioner — selv med deres Inkonsekvenser og Fejl (den for stærke Hældning til Oldnordisk) — er betydelig bedre end DR's Normal-Transskriptioner. Det er en Forbedring af Wimmer som maa være Maalet, og en ypperlig Hjælp hertil er netop DR.

En Hovedbegrundelse for Normal-Transskriptionen finder K. M. N.

<sup>1</sup> DR Sp. 625.

i Dateringsforholdet, han skriver: „Skønt han<sup>1)</sup> maa være klar over, at Wimmers transskriptioner hænger sammen med hans dateringsprincip, idet han lægger det til grund for sin kritik, synes han ikke helt at have tænkt igennem, hvordan man skal foretage saadanne transskriptioner, som han foreslaar, uden at den enkelte indskrifts alder er bestemt i forhold til de øvrige. At lydudviklinger ikke kan dateres hverken paa aar eller tiaar, men kun med en margen af et halvt aarhundrede eller mere, er almindeligt anerkendt; men idet indskrifterne dateres med en lignende margen, bliver der et ret stort spillerum og en betydelig usikkerhed naar det gælder at afgøre, hvorvidt en lydudvikling er indtraadt i en indskrift eller ej“ (p. 53). Tegnsystemets Pattigdom gør at man maa løbe en Risiko ved Transskriptionen. Man maa derfor reservere sig ved i en Række Tilfælde at operere med en dobbelt Gengivelse, f. Eks. *ias*=*æs* eller *iæs*, *sialfan*=*sialban* eller *sialtban* (jf. K.M. N. p. 54 f.). En forbedret Wimmer betyder netop en større Hensyntagen til de kronologiske Forhold. Men der findes ikke nogen anden Fremgangsmaade end den at gruppere Materialet, opstille geografiske og kronologiske (og runografiske) Grupper og sammenligne den enkelte Indskrifts Ortografi med en Gruppens for at komme til en klarere Indsigt. De nye Dateringsforhold i DR kan da ikke betyde, at man er pisket til at transskribere efter Jelling-Gruppens Sprogtrin. Forbedrede Dateringer kan ikke anvendes til Forsvar for DR's Normal-Transskription, der er skabt af K. M. N.

K. M. N. nævner nogle Eksempler, bl. a. Nasaliteten (p. 50 f og 54). Det kan ikke nægtes at vi her har noget meget indviklet. Her bør man gengive Nasaliteten<sup>2)</sup> — hvor vi ikke har aabenlys Fejl som St. Jellings *sar* for *sar* og *þaurui* for *þaurui*<sup>3)</sup> — men man bør reservere sig, at den kun er ortografisk; DR's Normal-Transskription sløjer den. K. M. N. nævner den yngre *i*-Omlyd (p. 54) og omtaler, at jeg har sagt at Wimmers Transskriptioner af *aftir* og *sunir* med *i*-Omlyd *æftir* og *syinir* utvivlsomt er forkerte.<sup>4)</sup> Men K. M. N. glemmer rigtig nok at tilføje, at det var i 1934! Siden da er der løbet meget Vand i Stranden; der er meget der tyder paa, at der slet ikke er noget der hedder yngre *i*-Omlyd — hvad der var Forudsætningen for mit For-

<sup>1)</sup> D. v. s. Harry Andersen. <sup>2)</sup> Se DR's Oversigtsartikel Nasalitetsbetegnelse Sp. 859 ff. (redigeret af Karl Martin Nielsen). <sup>3)</sup> Om dette Navn (Formen *þaurui*) se Förf. „Sprog og Kultur“ XIV (1945) p. 49 ff. <sup>4)</sup> „Studia Germanica“ tillägnade E. A. Kock“ (1934) p. 1 f.

slag — idet de Axel Kockske Perioder nu endelig synes at være ved at falde. Jeg henviser til Bengt Hesselmanns Undersøgelse<sup>1</sup>.

Videre nævner K. M. N. Eksemplet *risþi stin* (Gørlev-Stenen), som man betragter som det ældste Eksempel paa udtrykt Monoftongering; han gør opmærksom paa at alle de øvrige Indskrifter fra Helnæs-Gørlev-Gruppen har diftongisk Stavemaade (p. 56), men han glemmer at tilføje, at det samme gælder Indskrifterne fra Før-Jelling-Gruppen; det er først i Jelling-Gruppen den monoftongiske Skrivemaade vinder Indpas<sup>2</sup>. Gørlev-Stenens Eksempelpar staar isoleret<sup>3</sup>. Vi maa regne med, at dette Lydfænomen først skal betegnes i Indskrifter fra Jelling-Gruppen.

K. M. N. skriver yderligere: „Det, der har lydhistorisk interesse, er at uddrage indskrifternes vidnesbyrd om indtraadte lydudviklinger, derimod ikke at projicere de saaledes vundne resultater (evt. i forbindelse med resultater hentede andet steds fra) ned paa hele indskriftsmaterialet“ (p. 56). Jeg vil her over for hævde at det netop er denne Projicering man skal foretage; uden den er det overhovedet ikke muligt at transskribere Runeindskrifterne. Jeg skal drøfte et Par Eksempler nærmere.

Glavendrup-Stenens *uia* transskriberes *wea*, mens Navneleddet *ui-* transskriberes *wi-* (f. Eks. 96 Aalum 3 *uikutr* = *Wigotr*)<sup>4</sup>. Det kan ikke afgøres om *uia* betyder *wēa* eller *wīa*, Brøndum-Nielsen har i „Gammeldansk Grammatik“ runda. *wē* (*uia* ɔ: *wēa* (?))<sup>5</sup>. Da Dansk foretrækker *i*-Formen (vestnord. *vē*) er der altsaa stor Sandsynlighed for en Læsemaade *wīa*. Transskriptionen *Wigotr* er vundet ved Projicering, det samme gælder *wīa*.

L. Jellingsten har kunu som læses *kunu*, Glavendrupstenen har *kuna*, der læses *kona*, Snoldelevstenens *sunar* læses *sonar*<sup>6</sup>. Her regnes med *a*-Omlyd af *u* til *o* (svarende til vestnord. *kona* og *sonar*). Det er tvivlsomt om vi overhovedet her har at gøre med *a*-Omlyd i disse omstridte Former<sup>7</sup>. Projiceringen her svarer ikke helt til den som K. M. N. tænker paa, for Tegnene *i* og *u* røber i sig selv ikke noget.

Nu et andet Eksempel. Sjørupstenen har *aki*: *filaga*, Hällestad 1

<sup>1</sup> Bengt Hesselmann „Omljud och brytning i de nordiska språken“ (1945).

<sup>2</sup> Se DR's Oversigtsartikel Monoftongering Sp. 852 ff. <sup>3</sup> Se herom min Afhandling om Gørlevstenen (Aarbøger for nord. Oldkyndighed 1945 p. 138 ff.). <sup>4</sup> Efter Forslag af mig (Namn och Bygd XXIV (1936) p. 89. <sup>5</sup> GG I p. 156. <sup>6</sup> Efter Forslag af mig (Acta Philologica Scandinavica VI p. 297 ff.). <sup>7</sup> Se Hesselmann „Omljud och brytning“ (1945) p. 21.

har aigi. DR transskriberer saa vel aki som aigi med *ægi*. Glossaret har *ægi* (*ækki*?) eller *egi*. Modsætningen paa Sjørupstenen mellem k og g taler for en Form *ækki* (vestnord. *ekki*). Ved en Transskription maa man i nogen Grad være berettiget til at drage visse Slutninger ud fra en Indskrifts Runografi som Helhed. Vi har her et Eksempel, hvor det ikke er ligegyldigt for Ordhistorikeren, om Indskriften har aigi = *ēgi* eller aki = *ægi* eller *ækki*. Normal-Transskriptionen tilslører Mulighederne, men Glossaret viser dem.

Lydaabningen *ē* > *æ* er slet ikke udtrykt i DR's Normal-Transskription; oprindeligt langt *e* betegnes med *e*<sup>1</sup>. Men i Artiklen Lydaabning opereres dog med *ē* > *æ*<sup>2</sup>, og der nævnes *sār* (St. Jelling), *sār* (Hällestad 1), *lat* (293 St. Herrestad) og *suāþiaupu* (216 Tirsted); det tilføjes at *sār* og *lat* kan vise *ē* > *ě* > *æ*. Formen paa St. Jelling maa betyde *sār* og vise Lydaabning *ē* > *æ*. Her er a-Runen brugt og ikke i (der i ældre Tid betyder *i* og *e*); men dette er ikke respekteret i DR's Transskription, der har *ser* (*let* og *Sweþiaupu*). Normal-Transskriptionen har ført til dette mærkelige Forhold: Glavendrupstenens Former *is* og *ipā* læses med Lydaabning *æs* og *æþa* (svarende til *uar* = *wær*), mens St. Jellingstens *sār* med *a* læses uden Lydaabning *ser*. Og selv om K. M. N. har Ret i, at vi skulde have en Svagtryksform *sār* er Lydaabningen jo alligevel udtrykt ved a-Runen. Vi har ikke Eksempler paa at a-Runen skulde betyde *e*<sup>3</sup>. Lydaabningen af *ē* til *æ* er ældre end Monoftongeringen af *æi* til *ē*, da *ē* (< *æi*) er blevet staaende<sup>4</sup>. DR's Transskriptioner har borttryllet Diftongerne; de figurerer i Ordbogen og i Artiklen om Monoftongering. Jeg mener at vi trygt kan vende tilbage til Wimmers gamle Diftonger. Med andre Ord: vi maa i Virkeligheden operere med en Række Transskriptionstyper bestemt af de forskellige Grupper, og for saa vidt maa vi indføre Normal-Transskriptioner, men de bliver anderledes differentierende end i DR.

K. M. N. skriver i umiddelbar Tilknytning til det sidst citerede: „Men det vil i virkeligheden ikke sige andet, end at runeindskrifterne benyttes og behandles paa samme maade som andre kilder. Ud fra et haandskrift af Jyske lov kan man konstatere, at visse mere almene udviklinger har fundet sted paa haandskriftets tid, og at det desuden viser en række dialektale udviklinger, selv om betegnelsen af dem ikke

<sup>1</sup> Sp. 625.    <sup>2</sup> Sp. 846.    <sup>3</sup> DR Sp. 937 ff.    <sup>4</sup> Se nærmere Aarbøger f. nord. Oldkyndighed 1945 p. 142.

er gennemført. Men man benytter ikke denne viden til (i forbindelse med oplysninger fra samtidige jyske haandskrifter og nutidige dialekter) at transskribere haandskriftets sprog til gammeljysk, med andre ord at rekonstruere skriverens sprog“ (p. 56). Jeg har altid regnet med — som en Selvfølge — at Runeindskrifterne var Tekster, der skulde behandles som andre sproghistoriske Tekster, blot at de er meget drilagtige og genstridige. Men der er en stor Forskel; vi skal ikke transskribere et gammeldansk Haandskrift, vi tager det som det er og prøver at bestemme dets Tids- og Stedsforhold, individuelle Træk, Afvigelser fra en ellers fulgt Norm. Vi mener ud fra visse Afvigelser at kunne faa Oplysninger om visse Sider af Skriverens Sprog, og vi ser Modsætningen mellem forskellige Former af samme Ord. En runeskreven Tekst kan kun tolkes ved Sammenligning med andre, ældre og yngre og ved Baglæns-Slutninger fra Gammeldansk, altsaa ved Projicering, for at bruge det af K. M. N. lancerede Ord. Hvad K. M. N. her skriver kan i hvert Fald ikke være et Forsvar for en Normal-Transskription som den i DR brugte. Det giver K. M. N. det i og for sig heller ikke ud for, da han skriver om Runeindskrifter som Grundlag for lydhistorisk Forskning.

Endelig nævner K. M. N. Lis Jacobsens Forslag der gaar ud paa at Runeindskrifterne ikke skal transskriberes til et Talesprog men til et Skriftsprog; man skal søge at bestemme hvilke Skrifttegn Risteren i hvert enkelt Tilfælde vilde have benyttet, hvis han havde brugt vort Alfabet. Nasalitet betegnes, Diftong betegnes med Diftong, a gengives med æ (hvor vi har Lydaabning af e til æ), og omvendt skal e anvendes til Betegnelse for Ordlydsvokalen, hvor vi har i-Runen. „Paa denne maade kommer de lydudviklinger til udtryk i transskriptionerne, som er betegnet i indskrifternes ortografi. Man faar derigennem et billede af runedanskens struktur, af indskrifternes forskellige stadier, saaledes som de afspejler sig i ortografien, der er underkastet de samme vilkaar som enhver anden ortografi“ (p. 56). Mener K. M. N. med „vort alfabet“ det nuværende eller tænker han paa de gammeldanske Bogstavtegn?

Man kan selvfølgelig godt lave en saadan Transskription og sætte den ortografiske Type ved Siden af den fonetiske. Men hvad med Digrafen au i Ord som tanmaurk, saulua o. a.? Wimmer gengiver som bekendt Diagrafen au med å, DR's Transskription har o, og jeg foretrækker ø svarende til Oldnordisk. Hvad vilde en Rister have

gjort, hvis havde haft vort Alfabet; han kunde ikke bruge *o* (der svarer til Runen *u*). Skal *au* gengives med *au*? Den stemte bilabiale Spirant *b* ristes med *f*. Hvilket Bogstav skal bruges her; *v* betegner Labiodentalen. Ordet *aftir* skal altsaa gengives *æftir* og *iftir* *eftir*, liki (St. Rygbjerg, i DR 40 Randbøl) skal gengives *lengi*. En Form som liki = *længi* giver et indirekte Vidnesbyrd om Lydaabningen af *e* til *æ*; Brugén af *i* for *a* betyder, at Lydaabningen er gennemført, saa *i* tillige er blevet Symbol for Lyden *æ*. Herved faar vi det ejendommelige Forhold, at de gamle Indskrifter har *uar* = *wær*, *uarpi* = *wærði* (Glávendrup), mens yngre har *uir* og *uirpi*; i de yngre Indskrifter betyder *i*-Runen *æ*, og Formerne *uir*, *uar* og *uirpi*, *uarpi* udtrykker det samme paa forskellig Maade. En Rister kunde i yngre Tid vælge mellem *i* eller *a*; i Almindelighed blev *i* foretrukket. 283 Hunnestad 2 har *aftir* og 277 S. Villie *iftir*; begge Indskrifterne er fra Skaane (Malmøhus Len) og fra Jelling-Perioden. Her afspejles for saa vidt ikke to Stadier men to ortografiske Typer, der kan staa Side om Side i samme Periode. Skal det lange *æ* gengives med *e*? Hällestad 1 har (nist)[*ir*], som i DR gengives *næstir*. 96 Aalum 3 har *silu*, som i DR gengives *sælu*; skal vi her operere med *nestir* og *selu* (91 Grensten har *salu*). I ældre Middeldansk udtrykkes langt *æ* ikke med *e*. I nuværende Dansk har vi kun faa Undtagelseseksempler: *her*; *der*, *hver*, *Legeme*, *tjene*, *fjerde* og *Eventyr* (: *Æventyr*). I det 16. Aarhundrede kan langt *æ* udtrykkes med *e*; *bere*, *were*, *glede* etc. (her kan i nogle Tilfælde være udtrykt en Lydlukning). Transskriptionsformer som *nestir* og *selu* ser besynderlige ud; de faar ikke nogen Støtte fra Gammeldansk.

K. M. N. slutter sin Afhandling med disse Ord: „Normaliseringen kan have sine praktiske fordele; men jeg ser ikke rettere, end at den nævnte transskriptionsmaade maa være den bedste i teoretisk henseende; den giver ikke noget resultat, men et arbejdsgrundlag, ved den transponeres alle tegn til det samme tegnsystem, som er anvendt i vore øvrige kilder. Og det maa jo egentlig være formaalet med at give transskription af runeindskrifterne særlige alfabet“ (p. 56 f.). Som det vil fremgaa af ovenstaaende Bemærkninger er jeg ikke enig her i. Formaålet med at give en Transskription af en Runeindskrift — og det er altsaa et Spørgsmaal om man helt skulde have afstaaet herfra i DR, saaledes som det var den oprindelige Plan — maa dog være saa godt som muligt at transponere om i grov Lydskrift, med andre Ord at bruge de Tegn som vi bl. a. kender fra Oldnordisk og Gammeldansk.

Ved Siden heraf kan man godt til Sammenligning sætte en ortografisk Gengivelse svarende til Lis Jacobsens Forslag, som K. M. N. er saa henrykt for; men her kan Digrafen *au* (der gengiver en Lyd der svarer til oldnord. *ø*) og den bilabiale Spirant *b* ikke gengives, da der mangler Bogstavtegn for tilsvarende Lyd i Gammeldansk<sup>1</sup>. Lis Jacobsens Forslag vil uvægerligt føre til nogle mærkværdige Former, og det er et Spørgsmaal, om vi ikke skal opgive dette Eksperiment og holde os til Translitterationen og en forbedret Wimmer Gengivelse.

I Tilknytning til dette skal jeg sige lidt om Anvendelsen af Tegn. K. M. N. har brugt den gammeldanske Ortografi (Lovteksternes Ortografi) „med visse modifikationer begrundet i runisk stavemaade“<sup>2</sup>. Men hvad vil det sige, at nogle Modifikationer er begrundet i den runiske Stavemaade? Der anvendes *f* for stemt og ustemt Spirant (sml. oldnordisk *f*), *þ* for stemt og ustemt Spirant (*ð* og *þ*). Som i Oldnordisk bruges *g* for Spirant. Svarende til den gammeldanske Ortografi skulde vi have haft *u* eller *v* for *f*, *th* for *ð* og *þ*. Jeg vil bl. a. foreslaa følgende Tegn: *ḥ* og *ḥ̇* (stemt og ustemt bilabial Spirant, sml. den gamle *b*-Rune), *ð* og *þ* (svarende til den almindelige Normalisering af Oldnordisk), *g* eller *gh* (for den stemte Spirant), *ø* (for den Lyd der svarer til oldnordisk *ø* (< *a* ved *u*- og *w*-Omlyd); dobbelt Konsonant betegnes (altsaa *sinn* (Mask. Akk. Sg.); *sīn* (Fem. Nom. Sg.)), lang Vokal betegnes (som i Oldnordisk), i Tvivlstilfælde sættes *˘* over Tegnet, Nasalitet betegnes (dog med Forbehold).

Dette Tegnsystem, der skyldes en Sammenstyknig og som ikke svarer til Gammeldanskens Ortografi men nærmest svarer til den oldnordiske, skal tjene det Formaal at gengive Indskrifternes Sprog saa nøjagtigt som det er muligt. Som i Nutiden ser vi Tale og Skrift brydes i den skriftlige Gengivelse, gammelt og nyt kan staa Side om Side, Dialektformer kan stikke frem — tænk paa Glavendrup-Stenens *aft* = *øft* over for den traditionsbestemte Form *aft* = *æft*. Nogle Ristere har været mere „fremskridtsvenlige“ end andre, nogle har ristet mere fonetisk end andre; det er Forskerens Opgave at undersøge alle disse Forhold og veje for og imod, naar han vil transskribere.

Normaltransskriptionerne virker ikke saa grelt i DR, fordi Indskriftterne i normaliseret Form ikke er anbragt direkte efter den translitterede Tekst, hvor de naturligt hører hjemme, men i et Tillæg. Dette skyldes — som jeg tidligere har gjort opmærksom paa — at de

<sup>1</sup> Omlydsvokalen *ø* optræder i Gammeldansk som *o*, *u* og *ø*. <sup>2</sup> DR Sp. 625.

efter den oprindelige Plan slet ikke skulde have været med (se K. M. N. p. 52 f.). DR har ikke den Opstilling, der synes at være den rimeligste, den som vi har hos Wimmer: 1. Translitteration. 2. Transskription. 3. Oversættelse. For saa vidt kan det siges at være en Fordel for det nye Runeværk, at Normaltransskriptionerne staar ret skjult.

Til Slut dette: naar jeg i sin Tid i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1943 ivrede saa stærkt mod Normaliseringen og stadig gør det, skyldes det ikke mindst de Erfaringer jeg har høstet ved min Undervisning i dansk Sproghistorie paa Universitetet (herunder Gennemgang af Runeskriftens Oprindelse og Historie og Gennemgang af en Række danske Runeindskrifter). Normaltransskriptionen i DR vejleder ikke Eleverne, tværtimod vildleder den; pædagogisk er den lidet heldig. Hertil vil Karl Martin Nielsen maaske sige, at jeg har øvet Propaganda. Men jeg begynder ikke med at kritisere Normaltransskriptionen; jeg gør Eleverne opmærksom paa, at den Gengivelse de finder i DR ikke svarer til den de møder hos Wimmer, fordi to forskellige Principper er lagt til Grund. Jeg lader dem selv prøve paa at hitte ud af Normaliseringen; det kan nævnes at Tegnet *þ* for *ð* og *þ* driller meget, det er ikke sjældent at harpa opfattes som *harþa* for *harða* (oldnordisk Adverbium *harða* til Adjektivet *harður*). Jeg synes fortsat, at Karl Martin Nielsen ikke har haft nogen heldig Haand, da han udarbejdede sit System til det nye Runeværk. Udarbejdelsen af Ordbogen, den nye Kronologi og Korrektionerne af Wimmer kan ikke bruges som Forsvar for DR's Normaltransskription.

Jeg kan ikke se hvem det er der har Brug for Karl Martin Nielsens Normaltransskription. Hvorfor skal Indskrifter fra ca. 750—800 og fra ca. 1100—1150 med haard Haand gøres ens, naar de vitterlig er forskellige.

En saa adækvat Gengivelse som muligt vil derimod — selv med de Ufuldkommenheder den nødvendigvis maa være behæftet med — vise noget om det runedanske Sprogs Struktur i de forskellige Perioder op til de gammeldanske Haaandskrifters Tid.

Glavendrupstenens uia vil jeg nu læse *Wæ-* og opfatte som første Led i et Personnavn. — Om de nye Synspunkter paa Omlyd og Brydning se 2. Udg. af min „Oldnordisk Grammatik“ (1946) §§ 18—35 (om *Kone* og *Søn* §§ 19, 2 og 95, I, 4). — Translitterationen *iæ* for *ia* (f. Eks. *-biærn* for *-biarn*) har sin Forudsætning i John Svenssons Brydnings-teori, se „Diftongering med palatalt förslag i de nordiska spåken“ (1944).

## 900ÅRIG LYRSKOV-OVERLEVERING

AF

GUDMUND SCHÜTTE

---

Den utrættelige Sagnsamler Andreas Lorenzen fra Damholm, Sydslesvigs Evald Tang Kristensen, har i „Grænselandet“ 10. Februar 1944 offentliggjort en Artikel „Lyrskov Hede“, der er lysgivende på flere Punkter. Den gør Ende på en av Konservator Lund rejst Tvivl mod Lyrskovslagets Stedfæstelse på Lyrskov Hede tæt nord for Slesvig By. Og den stadfæster en av mig i „Sønderjylland kalder“, 2. Udg. S. 40, fremsat Gisning om, at et fra Sagaer kendt Sagnmotiv har forplantet sig i den stedlige Overlevering lige til 19de Århundrede. Der viser sig ovenikøbet en Forplantelse av hele to karakteristiske Motiver.

---

Jeg giver først de islandske Texter (samt Saxe).

### A. Varselmotivet.

Thjodrek Munks „Historia de antiquitate Regum Norvagensium“ (c. 1180) siger S. 89 ed. Storm, at Hellig Olav viser sig og byder Magnus følge hans Fane; intet om Lur eller Klokke. „Ágrip“ (c. 1190? if. Ax. Olrik) kender Drømmesynet og Sejersløftet, intet om Lur eller Klokke. — Saxe (c. 1170—1205) lader en Skikkelse (imago) forudsige Magnus et Ørnevarsel. Jfr. „Knytlinga“ c. 117, hvor Helgenen Knud Lavard forud for Slaget på Grade Hede viser sig for Sønnen Valdemar og forudsiger et Ravnevarsel; ved Lyrskovslaget har Sagaen intet om Varsel, men taler kun om Kong Olavs Jærtegn.

1. Fagrskinna (c. 1220), ed. Finnur Jónsson S. 210. Hellig Olav viser sig og siger til Kong Magnus:

„þa er þu hæyrir, at æc læt blasa luðri minum, scaltu fara til bardaga. . . . litlu siðar hæyrðu þeir aller upp i loptet, sem klukku ringði, oc þottozk aller Norðmenn kenna liððet, at Gloð ringði norðr i Niðarose“.

2. Snorri Sturluson, „Heimskringla“ (c. 1230), ed. Finnur Jónsson 1911, S. 437. Hær skildrer Snorre først Kong Magnus den Godes Uro ved at stå overfor Vendernes vældige Overmagt. Det hedder om ham:

„Svaf hann lítit um nóttina ok sǫng bænir sínar“.

Så følger Kap. 27, „Jartegn Óláfs konungs“.

„Eptir um daginn var Mikjálmessu-aptann. En er komit var at degi, þá sofnaði konungr ok dreymdi, at hann sá inn helga Ólaf konung, föður sinn, ok mælti við hann: „Ertu nú mjök hugsjúkr ok óttafullr, er Vindr fara móti þér með her mikinn; ekki skaltu hræðask heiðinn her, þótt þeir sé margir saman. Ek mun fylgja þér i orrostu þessi; ráðið þér þá til bardaga við Vindr, er þér heirið lúðr minn“. En er konungr vaknaði, þá segir hann draum sinn. Tók þá at lýsa af degi; þá heyrði alt fólk i lopt upp klukkuhljóð, ok kendu Magnús konungs menn, þeir er verit höfðu i Niðarósi, at svá þótti, sem „Glöð“ væri hringt; þá klukku hafði Óláfr konungr gefit til Klemenskirkju i kaupangi.

K. 28. „þá stóð upp Magnús konungr ok kallaði, at blása skyldi herblástr“.

3. Hrokkinskinna (c. 1325), udg. i „Fornmanna sögur“ VI, S. 62 („Magnúsar Góða Saga“), siger, at Magnus før Slaget gæster en Bonde.

„Svaf lítit um nóttina; han saung bænir sínar, ok sofnaði móti deginum; hann þóttist þá sjá hinn heilaga Ólaf konung, föður sinn, á hvítum hesti, ok mælti hann: „Statt þú upp skjótt, ok fylk liði; gnogan her hefir þú at berjast við heiðingja; ek mun koma at berjast með þér, [þá er þú heyrir lúðr minn]““.

Videre fortælles, at dærmed sigtes til Klokken Glöð i Nidarós. Bagefter indflikkes yderst akavet en Dublet av Varseldrømmen. Hær er det en Bonde, der drømmer. Atter rider Hellig Olav en hvid Hest. Lurmotivet er udeladt; det kunde jo ikke godt komme drattende hær igen.

4. Flateyjarbók (c. 1375), ed. Unger, III, 278, har samme Fortælling om den hvide Hest. Hellig Olavs Ord gives således:

„þa er þu heyrir hringt Glöð norðr i þrandheime, þa mun eigi leingr þurfa ath bida min, þuiat hun skal vera ludr minn i dag“.

## B. Oxemotivet.

Hrokkinskinna (Magnúsar Góða Saga), l. c. S. 69.

„Var þat eigi undarligt, þviat með guðligri forsjá varð Vindum at því mikit ólíð, er þeir höfðu ætlat sér til mikils styrks ok stoðar, (at) þeir höfðu skipat miklum fjölda yxna í framanverðar fylkingar sínar, ok bundit á bak þeim spjót stór ok styrk, en fjalar fyrir augu; en er herrinn kom saman, ok bardaginn hófst, lagði lið Maghúsar konungs allt annan veg at, enn þeir höfðu ætlat; stóðu nautin þá á bak þeim, er þeir tóku at flýja, urðu þeir í kvínni, ok hlupu á spjótin, þviat yxnirnir stóðu við fast, svá at flóttinn gekk ekki framm leingi; fellsu þá sumir fyrir sjálfra sín vápnum ok vígvélum, en sumir fyrir Magnúsi konungi ok hans mönnum, er þá neyttu hæfiligra höggstaða á þeim. — Ok enn helðr er þessi orrosta ágæt af jarteignum hins heilaga Óláfs konungs“. (Av sidste Sætnings Flertal „jarteignum“ synes at fremgå, at også Oxe-Krigslistens uheldige Udfald regnes med til Hellig Olavs Jærtegn; dærmed stemmer Indledningsordene: „med guðligri forsjá“).

1. „Flateyjarbók“, ed. Unger, III, 280.

„þath er sagth ath Vindum yrde nær at mestu oliðe er þeir höfðu sier til lids ætlað. þeir höfðu skipað öxnum morgum j frumanverðum fylkingum en bundin spjót aa bak þeim enn fialir fyrir augum þeim. Nauten snerost við littad og þegar aptr aa mote þeim og varð so ath þeir vrdu netiader vndir nautaflockinum og j mille hers Magnus konungs og feingu þar af hinn mesta mannskada“.

2. Ágrip 59.

„Mötölc þeir um morgonen a heiði þi er hlvrícogf heiðr heit, er ligr uip Scotborgar a . . . fec fveinn af morgu því mikinn scapa er hann hafði apr til lígrf ætlat. þviat hann hafði voxnom scipat i ædd a lípi fino oc bundit lpiot a bac en fialar fvr avgo. En nauten snørufc fvrst a fra oc uęic fva til at fveinn var netiapr meðal nautaflocenf oc flocf Magnus' oc fec in mefta fveinn manfcaþa“.

Sáviðt de gamle islandske Kilder. Vi kommer dærefter til Nutids-Overleveringen.

## A. Varselmotivet.

1. „Et Sagn fortaltes af en Mand fra Skovby, der er 76 År, det er bleven fortalt Slægt efter Slægt, som følger“.

„Der stod en Gang et stort Slag her, og da Landets Soldater ikke kunde staa sig over for den Fjende, der var trængt ind i Landet, veg de. Der blev da blæst paa Horn og nu stod Soldaterne. De Toner, der lød, dem kendte Landets Soldater ikke, og Fjenden heller ikke. De

Hornsignaler blev ikke blæste paa Jorden, de kunde heller ikke se, hvem det var, der blæste dem. Paa en Gang veg Fjenden og Landets Soldater fulgte dem ud af Landet. Da var det, at der faldt blanke Horn ned paa Heden, og de Horn kaldte de „Lure“. Efter dem kalder de saa den Hede og den Skov, hvor de Horn var faldet ned, „Lurskov-Hede“.

2. „En Meddeler, der døde 1941 84 Aar gammel, fortæller efter sin Mormoder“.

„Dæ war jæn Gång æn Kong han wå drown i æ kri få å mœr de Fræmme da wa drown in i æ Lån. Dæn først Gång æ Kong mœr de Fræmme å slås mæ dæm, blœw æ Kong slåwn a dem, å han drow hjem ægen. Læng waer dæ int, så kom æ Kong ægen, mæn han kom bag frá å dæ fræmme Krisfolk, mæn innen hån gæk etter di Fræmme wil han først hå lid Ro, å æ Kong lå sæ te å sow å dæn stoer He wo de wå nåj hæn; mæn æ Kong fæk it mœjer Ro, hån hœr te dær wå jæn dæ tuer å æ Hworn. Æ Kong språng op, da hån hœr dæ å spuer æ Wagt, „wæn wå de, dær tuer å æ Hworn,“ mæn di soj, „wi har int hœr te dær æ blœwn tuer å æ Hworn.“ De ku æ Kong int forstå, få han hâj hœr de hel tyde, mæn de mât jow pas wa æ Wagt soj, å så låj æ Kong sæ ner å æ He ægen, mæn han fæk int sin Ywn lât, så hœr æ Kong te dæ blœw tuer å æ Hworn ægen, hån språng op å råwt „no hœr æ e Hworn ægen,“ mæn ænner ænner haj hœr nowet. „De ka æ it forstå,“ soj æ Kong, „æ hœr æt hel tyde.“ Da han soj de hœr hån æt tue ægen, få hvirre Gång, å æ Kong hœr te dæ int kâm frá æ Joer, dæ wå jæn tuer å æ Hworn åp frá æ Hemmel.

Da æ Kong haj hœr tæ de wå sâ'n, soj hån te si Folk, nå ska wi slås mæ di Fræmme, å så gæk hån i æ Spæs få si Folk ætter di Fræmme Krisfolk. Då de hær så te æ Kong wå i æ Spæs, blœw de rejt å løf, mæn kom æt til Støk, så stoj de, å law æ Kong sin Folk så de wæn de om å løf tæ bag, mæn så tuer æ Hworn ægen å æ Kong si Folk de wæn om å gæk ætte dæ Fræmme ægjæn. Nå gæk æ Kong sin Folk rægte å de Fræmme å mænne, blœw slånn ijæl å dær wå int mænne å dæm dæ nåj hjæm te dort ejt Lån.

Då æ Kong haj jawev de Fræmme uv å æ Lån, soj hån te sin Folk „I skå no åg te bag hæn å æ He, dær skå i sammel ål dæ dø op å så ska I begråw dæm.“ Dæ gœv æ Kong sin Folk, dæ bår så dæ dø sammel å loj dæm, dæn jæn å æ Si we dæn ænnen. Dæ bår Joer sammel øwer dæm. Å da de wå færre, å da wa mænne sâ'n Pold, å dæ er dæ ænnu dæn Daw æ Daw å Lurskåw He.“

## B. Oxemotivet.

1. En 57årig Meddelerske fortæller efter sin Mand, der var født i Egebæk Sogn:

„I Nærheden af Arnskov er der en Ejendom, der kaldes „Kamp“, og ikke ret langt herfra to Ejendomme, som hedder „Hemannsort“. Herved er der nogle smaa Vandløb, som er Afløb for Arnskovsø. Herude omkring og ved Isted er der mange Kæmpehøje, hvortil hver Soldat, der efter Slaget kom forbi ved dem, skulde fylde sin Hjelm med Jord og tømme Hjelman paa den Kæmpehøj, Soldaten gik forbi ved. — Ved Hemannsort er der en Mark, der kaldes „Ovenskoppel“ eller vel rettere „Ossenskoppel“ = Oksekoppel, fortaltes der. En Gang, der var Vender her i Krig, røvede de alle de Okser, de kunde faa fat paa, de drev dem sammen paa en Mark paa Lyrskovhede. Til Oksernes Hoveder bandt Venderne Vaaben, der var saa skarpe som en Kniv og saa spidse som en Syl. De saadan væbnede Okser drev Venderne over mod de danske Soldater, der, da de saa det, veg tilbage, dog snart havde de danske Soldater forvundet den Skræk, de saadan væbnede Okser indjog dem, de gik frem mod disse Okser, drev dem over mod Venderne, som nu flygtede over efter Isted“.

2. Müllenhoff, „Sagen, Märchen und Lieder der Herzogthümer Schleswig, Holstein u. Lauenburg“, V. En Mand fra Kurborg ved Danevirke fortæller:

„In olde Tiden weer hyr by den Wall de Scheed mang de Sassen unne Jüten. De Sassen waenden datomael den Süderweg unn de Jüten den Norderweg. De Jüten harren den ollen Wall buet, de nu dat Dannewerk heet.

Nu harren se mael en groten Kryg mang enanner, und de Jüten trökken hyr noch en Graven vær den Wall, dat he noch säkerer warren schull; den heet man den Kograven. Da harren se luder rode Ossen achter anbunden unn up jewelk Hoern en Waslicht set unn witte Döker üm den Kopp; se dachen de Sassen damet bang to maken. Awer de Sasz güng doch da hendær, neem den Kograven in unn kreeg de jütschen Ossen gefangen. Naest leeg he lang vær den waren Wall. Toletz fünn he doch en Städ, wo he dörch kunn. De Wall güng da dörch en Torfmoor unn weer man van Torf upsmäten. Da steek de Sasz Frier in unn brenn den Wall dael bet up den Grund. De Städ is noch to seen unn heet de Sydergrund.

As de Sassen de Jüten nu so neeg kemen, dat düsse sik nich barga-

kunnen, müssen se de grote Krygskasz in den Sydergrund versenken. De Lüde in Jütland weetet ook noch recht goet de Städe, wo se ligt. Dat is oek noch nich so lang häer, da weer hyr en jýttsche Ossendrywer, de na Hamborg güng; de sä, wenn he werrer torüg keem, wull he de Krygskasz uetgrawen unn mitnämen, de syne Væröllern hyr vergrawen harren. Je is awer nahär in Hamborg doet bläwen.

As de Sasz nu dorchdräng', unn se up dat Lüerschauer Moor keemen, da höllen se en grote Slagt, unn de Jüten verlören da tachentigdusend Mann. Darna keeren de Sassen werrer ümm. Da sammelden sick de Jüten werrer unn leten sick hören: Noch is he nich den Kropperbusch vorby! Se jagen de Sassen na, unn up de Heide by Kropp höllen se de tweede Slagt. Da verlören de Sassen veertigdusend Mann. Davon kumt noch hüdigen Dages dat Sprikwoerd: Noch is he nich den Kropperbusch vorby! Da verlören de Sassen oek ären Feldherren. Da weer en Mann so stark, dat he mit synen bloten Finger in de Steen schrywen kunn. Da ligt noch en Steen nich wyt van Auschlag, den he in de Slagt da hen smäten hett. Da kan man noch alle fyf Finger van syn Hand in seen“.

At dette Sagn sigter til Lyrskovslaget, fremgår av et Stykke hos den sønderjyske Præst Niels Helvad (Nicolaus Helvaderus) i hans „Kurtze und einfältige Beschreibung der . . . Stadt Schleßwig“, 1603 (Nytryk 1673, S. 30): „Die Slaven VINULI, haben damals einen grossen Einfall gethan in Süder Jütland, so da ist das Hertzogthumb Schleßwig, welches ihnen nicht wol gerathen ist. Dann da sie mit Verheerung und Verwüstung [von] Land und Leute biß gen Ripen fort gerücket waren, sind sie von Magnus König zu Dennemarcken, da er aus Normandi wieder zu Schleßwig kam, in dem ebenen Felde für Hadeby, so jetzt die Kropperheide genennet wird, nicht weit von Schleßwig in wiederkehrende erschlagen worden, bey funffzehn Tausend Mann. Und meynen etliche, daß gemein Sprichwort sey davon her gekommen: Du bist noch nicht über die Kropper Heide etc.“ På Sammenhæng med Adam av Bremen tyder hær Enkeltheder som Ribe, Hadeby, Tallet 15000 og den Oplysning, at Kampen foregår under Vendernes Hjemtog. Men Mundheldet om Kropper Heide peger avgjort på Kurborgsagnet. Helvad har vidst, at dette Mundheld hang sammen med en Venderkamp.

3. Müllenhoff, l. c., XVI, „Mündlich nach verschiedenen Mittheilungen“.

„Die swarte Margret hat . . . das Dannewerk bauen lassen, um damit Dänemark vor den Deutschen zu verschliessen. Als sie noch nicht fertig war, ward sie vom Feind angegriffen. Da stellte sie eine Reihe Kühe an dem äusseren Graben auf, der davon der Kograb heisst, und die Feinde verschossen alle ihre Munition, weil sie die Kühe für behelmte Soldaten hielten. Unterdess ward sie fertig“.

4. Sønderjyden Pastor Christian Claus Lorenzen giver i sine „Rejseskildringer fra Sønderjylland“, 1877, S. 243, Sagnet i denne Form:

„Sorte Margrete, hedder det, lod Dannevirke bygge for at afholde Tyskerne fra at gjøre Indfald i Danmark; men førend hun fik Værket færdig, blev hun angrebet af Fjenden. Da opstillede hun en Række Køer ved den yderste Grav, bandt et Tørklæde om Hovedet paa hver af dem, og fæstede atter dertil et Lys. Fjenderne, der antog Køerne for Soldater med Hjelme paa, bortskød deres Munition til ingen Nytte, medens de danske Soldater snart bleve færdige med Volden bagved; til Erindring herom erholdt Graven Navnet „Kograv“.“

Texten hær går tydelig tilbage til den av Müllenhoff meddelte. Hvorvidt Indskuddet om de påfæstede Tørklæder og Lys muligvis findes i en senere Udgave av Müllenhoffs Værk, har jeg ikke fået eftersporet.

Indenfor de hær meddelte islandske Texter indtager Snorres „Heimskringla“ sikkert et oprindeligt Stade, men den kender kun Lurmotiv. Yngre Texter kender samtidig både Lurmotiv og Oxemotiv. Vi seer, hvordan Motiverne yngler og nye Træk smugles ind. „Magnus den Godes Saga“ har Lurmotivet med Vendinger, der direkte peger tilbage på Snorre, især: „sang sine Bønner“. Men der indføres selvstændig en Bonde, hos hvem Magnus får Varseldrømmen, og Hellig Olav siges at ride en hvid Hest. Strax dærefter kommer en Dublet, hvor Varseldrømmen drømmes av en Bonde, og hvor Hellig Olav atter rider sin hvide Hest. Det er åbenbart en Videreudvikling, en Knop-skydning av ét og samme Motiv.

„Flatøbogen“s Fremstilling av Oxemotivet går direkte igen hos „Ágrip“. Jfr. følgende Textsammenligning.

Flatøbogen.

hofdu sier til liðs ætlað

hofdu scipad öxnum

Ágrip.

hafpi apr til figrf ætlat

hafpi voxnum scipat

|                                 |                                 |
|---------------------------------|---------------------------------|
| bundin spíot aa bak             | bundit spíot a bac              |
| enn fíalir fyrir augum          | en fíalar fvr avgu              |
| Nauten snerost                  | nauten snørufe                  |
| vrdu netiader                   | var netiapr                     |
| vndir nautaflockinum            | meþal nautaflocfenf             |
| og feingu hinn mesta mannskada. | oc.fec in mefta . . . manfcapa. |

Hær er der ikke Tale om folkelig Sagnoverlevering fra Hjemmelsmand til Hjemmelsmand. Den ene Text er tydelig et literært Ekko av den anden. Nu er der det påfaldende, at „Ágrip“ gælder for at være adskilligt ældre end „Flatøbogen“, men dog er „Ágrips“ Text hær avgjort den sekundære, med sin forvanskende Fremstilling av Sven Estridsøn som Magnus'es Modstander og Ophavsmanden til Oxe-krigslisten. Vi veed jo fra „Knytlinga“ og fra Thorleik Fagres Kvad, at Sven faktisk kæmpede med på Magnus'es Side. Altså er der kun een Mulighed: begge Texter må gå tilbage til en fælles Urtext; denne er i „Flatøbogen“ fortsat uændret, men „Ágrip“s Forfatter har vilkårlig indsat Sven Estridsøn istedenfor Venderne, fordi han ikke kunde få Svens Lyrskovkamp for Magnus til at rime med samme Svens foregående og følgende Oprør mod Magnus. Forvanskningen falder iøvrigt i Tråd med en i de yngre Kilder tydelig fremtrædende norsk-norsk Tendens til at stille Danskerne i slet Lys<sup>1</sup>.

Et Overgangsled mellem de islandske Sagaer og de danske Sagn danner Saxes Fremstilling S. 543 (P. E. M.). Hær er Hellig Olav avløst av en navnløs Skikkelse (imago), der forkynner Magnus, at han vil modtage et Varsel gennem en Ørn. Dette må atter sammenholdes med „Knytlinga Saga“s Skildring c. 117 av Kong Valdemars Drøm før Slaget på Gråde Hede: „Han syntes at se sin Fader, den hellige Knud Lavard, som talte således til ham: „Hær ligger du, min Søn“, sagde han, „og er meget ængstelig for, hvad Udfald dit Skifte med Kong Sven vil få; vær kun ved godt Mod! . . . når du vågner, vil du se en Ravn flyve“. Hær har vi Kongens hellige Fader som Varselgiver ligesom i Lyrskovsagnet; en sådan Skikkelse har vel også oprindelig været tilstede i det av Saxe meddelte Sagn, men er bleven udvisket

<sup>1</sup> Jeg har selv oplevet et ret lignende Tilfælde av Textforfalskning. Aug. Sach har i „Das Herzogtum Schleswig“, III, 1, brugt et Stykke av min Artikel „Var Anglerne Tyskere?“ („Sønderj. Aarbøger“ 1900), idet han vender mine Sætninger på Hovedet og i temmelig høj Grad forvrænger deres Mening. Se min Påvisning deraf i „Flensborg Avis“ 1910, 16. December).

i den foreliggende Version. Avsvækkelsen av Persontegningen stemmer iøvrigt med, hvad vi træffer hos de følgende Overleveringer.

De meddelte sønderjyske Sagn gør et tilforladeligt Indtryk. Det rører sig bl. a. negativt i Fattigdom på historiske Navne og Fraværelse av alt, hvad der kunde tyde på lærd Tilflik. Fra Snorre savnes: *Magnus den Gode, Hellig Olav, Hertug Otta, hans Hustru Ulfhild, Kirkeklokken Glad i Nidaros Klemenskirke, Nordmænd, Islændinge, Hedeby, Skodborg Å, Saxland, Brunsvik*; fra andre Kilder: *Sven Estridsøn, Venderhøvdingen Ratibor, Ribe. Sejerherren* er slet og ret „æ Kong“ (i en Spådom, som nedenfor skal citeres, hedder han: „den hvide Konge fra Norden“); Ratibors hævnerrige Sønner er hos Kurborringen blevne til en jættestærk „Feltherre“; Nordmænd og Islændinge er gået op i „Landets Soldater“; Fjenden er „Fjenden“ slet og ret eller „di fræmme Krisfolk“. Når Kurborringen indfører „Saxer“ istedenfor Vender, er det samme normale episke Forskydning som i Saxes Uffesagn, hvor Saxerne har opslugt de oprindelige Myrtinger og Svaber; Forskydningen gøres særlig nærliggende derved, at Holstens Vender efter 1043 slugtes av den saxiske Nationalitet. Undtagelsesvis optræder Venderne med Navns Nævnelse ved Oxemotivet Nr. 1; om det er ægte eller Indskud fra lærd Læsning, skal jeg lade usagt.

Jeg tilføjer: Stedsagnene er udpræget maskuline eller ialfald ikke-feminine; de omhandler: Konge, varselgivende Skikkelse, Saxer-feltherre, Ørn, Oxer, Hest (i et Sagn, se nedenfor); ikke en eneste Kvinde forekommer, når bortsees fra et Danevirkesagn, hvor Magnus er bleven til Margrete. Hæved adskiller Lyrskovsagnene sig fra de udpræget feminine Danevirkesagn om Thyre Danebod og Slesvigsagn om Margrete Sprænghest. (Tilbageslutning: der er altså ingen Grund til at antage, at Danevirkesagnene skulde have droppet en oprindelig tilstedeværende, fremragende „Gorm Danmarkspryd“ til Fordel for en historisk ligeegyldig „Thyre Ingenting“).

Medens det historiske Navnestof ebber ud, viser Lyrskovsagnene dærimod en sand Mani for at stedfæste Fortællingens Enkelt-heder ved naiv Stednavnetydning. Den varslende *Lur*, hvis oldnordiske Navn mærkeligt nok huskes i A 1 (i A 2 er den bleven til et slet og ret „Horn“), bruges til Forklaring på Valpladsens Navn, som dærfra fra Lyrskov ændres til Lurskov. Hos Saxe er Luren jo avløst av en *Ørn*, — ganske sikkert, fordi der kæmpedes i Arns Herred

ved Arnskov og Arnbæk („Ørneherred“, „Ørneskov“ og „Ørnebæk“). — Ved Oxemotivet Nr. 1 slås der ned på Stednavnet „Kamp“, der tydes som „Strid“, medens det i Virkeligheden enten er = „Kampsten“ eller = lat. *campus*, „Mark“; samme Folkeetymologi har vi, når Uffes Kamp på Ejderholmen ifølge „Rydårbogen“ henlægges til Kunungs-Kamp. *Hemannsort* i Oxetexten skal vel tydes som „Heermannsort“, „Hærmændenes Sted“; ifølge et Sagn fra Havetoft i Angel ligger Kong Frode jo jordet i „Hærmændhøj“. Listen med Oxerne tænkes udført ved „*Ovsenkoppel*“; naturligvis er dette Koppel blot en Mark, hvor Ejeren har anbragt sine Oxe. Samme List bringes av Kurborringen og av Margretesagnets Hjemmelsmand i Forbindelse med Fæstningsgraven *Kurgraven*, der omtydes til „Kograven“.

Så meget om Navneforholdene.

Jeg vender mig nu til Sagnetenes Indhold.

Lurmotivet er et legendarisk Træk av sjælden Skønhed, der hæver de angelboske Sagnengklange højt op over det Præg av ked-sommelig Vandremotiv-Kopiering, hvorav så mange danske Sagn skæmmes:

Forinden jeg kendte de angelboske Sagn, vilde jeg have svoret på, at Lursagnet var typisk nordnordisk, en trondheimsk Stedlegende med Tilknnytning til Olavsrelikvier og Klemenskirkenes Klokke Glad. Men nu dukker Sagnet pludselig op på Lyrskovslagets Valplads. Det seer ud som et Jærtegn. Hvordan er det 20de Århundredes Angelboer kommen på Talefod med Snorre Sturluson? Grundtvigs Snorreoversættelse av 1818 er dog vel næppe nået til Skovby eller Lyrskov, og forresten er det sagtens et stort Spørgsmål, om en Skovbying eller Lyrskoving vilde have været istand til at læse Skriftdansk. Og selvom han kunde det, vilde han utvivlsomt have refereret sin lærde Læsning helt anderledes, end Figura udviser.

Det seer i høj Grad ud til, at der virkelig på Lyrskov Hede er foregået noget historisk, der lignede et Jærtegn. Anderledes evner jeg ikke at forestille mig Lur- og Kløkkemotivets Opdukken på så vidt adskilte Steder som Island og Lyrskovegnen.

Den katolske Kirke har gammel Erfaring i at fortælle eller iværksætte Opmuntrings-Mirakler for kæmpende Hære. Det ældste er fra Kejser Constantins Krig mod Licinius År 323, da Korstegnet viser sig, led-

saget av Løsenet: „In hoc signo vinces“. Nøjagtig tilsvarende er Dannebrogsgfanens Tilsynekomst under Volmerslaget 1219; den turde have været en hellig Johanniterfane, sendt av Paven for at udfoldes i det historiske Øjeblik.

Miraklet med „Glad“ forestiller jeg mig nu, som følger.

Inden Opbruddet til Kampfronten har Kong Magnus selvfølgelig holdt højtidelig Andagt i Slesvig Domkirke. Han har da truffet Avtale med Klerkene om en særlig virkningsfuld Klokkeringning ved Kampdagens Gry, og han turde have instrueret dem om at vælge det særlige Klokkesignal, som brugtes ved Ringning med Hellig Olavs Klokke „Glad“ i Nidaros; dette Signal kendtes naturligvis kun av Nordmænd. (Det negative Spejlbillede herav har vi i Sagnet fra Skovby, hvori det hedder, at den himmelske Varsellyd var ukendt for Landsfolket på Stedet såvelsom for Fjenden).

Om Natten før Slaget lå Magnus længe søvnløs og „sang sine Bønner“, siger Snorre. Bønnerne var uden Tvivl først og fremmest rettede til Kongens Fader, Hellig Olav, hvem han bad følge sig i Slaget. Omsider sovned Kongen; at han da har drømt om Hellig Olav, er næsten en Selvfølge. Legendarisk er blot, at Ordene om Kampfølge overføres til Olav; endvidere Løftet om Lurvarslet.

Så vågner Magnus og fortæller sin Drøm. I samme Nu lyder (det med Klerkene avtalte) Klokkesignal, og de Nordmænd, der har været i Nidaros, genkender det strax som stammende fra Klokken „Glad“. Magnus råber: „Det er den hellige Konges Lur, der kalder til Kamp!“ At han har sagt noget sådant, fremgår av Skovby-Sagnet, der fastholder Ordet „Lur“, skønt det ikke er det i Dialekten brugelige Ord for „Horn“. Ordets Forekomst fastslås yderligere derved, at Valpladsen Lyrskov omtydes til „Lurskov“.

Det er Kaptajn Boeck, der i „Flensborg Avis“ 1. 7. 1944 først har udtalt den Formodning, at den opmuntrende Klokkelyd kom fra Slesvig Domkirke og hørtes ud til Lyrskov. Man vil se, at denne Formodning giver „Miraklet“ en helt naturlig, historisk Forklaring. Mirakuløst er kun, at den norske Klokke „Glad“ skulde have lydt, og at Nordmændene skulde have været istand til at skelne dens Toner fra andre Klokkers. Det kan de sagtens i Øjeblikkets Spænding have indbildt sig; dertil kommer så min egen Formodning, at der har været ringet i en av Nordmændene kendt særlig Rytme, ligesom engelsk Kringkastnings Pausesignal. Jeg mener altså, at den norsk-islandske

og sønderjyske Overlevering sammenlagt får samme Værdi som et historisk Vidnesbyrd<sup>1</sup>.

Oxemotivet kunde ved første Øjekast nok se ud som et om-løbende Vandremotiv. Vi har det i 4 islandske Varianter, 1 angelbosk, 2 fra Danevirkeegnen.

Den Slags ejendommelige Motiver spredtes ofte vidt omkring. Den „vandrende Skov“ har vi på Sjælland i Saxes Sagn om Kong Sigar, i Sønderjylland i et angelsk Sagn om Dronning Margrete (Sv. Grundtvig, „Gamle danske Minder“, III, 202), og i Skotland hos Shakespeares *Macbeth*. Landnamsmandens List, — at købe så meget Land, som en Oxehud kan omspænde, og siden at skære Huden ud i Strimler til at omspænde et stort Areal med —, optræder ved Karthagerinden Didos Historie, ved Jydernes Landnam i Kent, og hos Hertug Hans den Yngre på Als.

Men gennemgår vi de sidstnævnte Exempler, vil vi se, at selve Handlingen flytter rundt i Øst og Vest. Ved Lyrskovslagets Oxemotiv holder den sig dærimod hårdnakket i een og samme Egn: Lyrskov-Danevirke. Dærfør kan hær ikke tales om noget virkeligt Vandremotiv. Jeg kender heller ikke noget tilsvarende udenfor Sønderjylland. Jeg mindes blot fra Livius eller andre Oldhistorikere en Tildragelse, hvor det lykkes Romerne at skræmme de puniske Elefanter, så de gør omkring og tramper selve Punerne ned. Men hær savnes det avgørende Træk, at de pågældende Dyr er extra udstyrede med Spyd eller andre spidse Genstande, og at de tillige ved Fjæl eller Tørklæder er gjort ikke-seende.

Vi kommer næppe udenom, at Oxemotivet er et typisk sønderjysk Stedmotiv, selvom det fra Lyrskovkampen en enkelt Gang er overført på Dronning Sorte Margretes Kamp ved Danevirke.

Når Dronning Margrete Sprænghest således er bragt i Forbindelse med Venderne Indfald, rummes dæri sikkert et Minde om, at hun

<sup>1</sup> Som Analogi for den formodede Brug av et rytmisk Signal kan anføres følgende Træk fra Okkupationstiden i Århus. En Tømrer, der vel arbejdede på tysk Kommando, fandt på at banke Søm ind efter Takten i det engelske Pausesignal: dam — dam — dadam. Det lykkedes ham også at forarge en tjenstivrig Tysker; som man veed, søgte Tyskerne altid efter Grund til Fornærmelse. Exemplet viser, at den blotte Rythme uden ledsagende Musik tydelig kan tilkendegive sin Indebyrd.

av Byrd var vendisk. Iøvrigt turde Margrete ved Navneforskydning være trådt istedenfor Magnus.

Et kronologisk Mellemlid mellem den islandske og den moderne sønderjyske Overlevering er den sønderjyske Kronist Niels Helvad, der 1603 omtaler det i Kurborgsagnet forekommende stedlige Mundheld „Du bist noch nicht über die Kropper Heide“. Dette er jo nøje knyttet til en Fortælling, hvori Oxemotivet spiller en Rolle, og at Helvad ikke nævner Oxemotivet, kan ikke kaldes avgørende, da hans Meddelelse ikke er noget udførligt Sagnreferat, men kun en Henviisning i Forbigående.

M. H. t. Handlingen ved Oxemotivet præges Sagnet av en stærk Bytten-Gårde mellem Enkelthederne, men ikke udover, hvad der er gængs i Folkeoverlevering.

Vi får følgende Fordeling.

1 & 2. Magnúsar Góða Saga og Flateyjarbók.

Forsvarerne er: Magnus, Nordmænd, Danske. } (Således også hos  
Angriberne: Vender. } Snorre).

Listen bruges av de angribende Vender; den mislykkes.

Valplads: Lyrskov Hede.

3. Ágrip.

Forsvarerne er: Magnus, Nordmænd.

Angriberne: oprørske Danske under Sven Estridsøn.

Listen bruges av de angribende Danske; den mislykkes.

Valplads: Lyrskov Hede.

4. Lyrskovsagnet.

Forsvarerne er: de Danske.

Angriberne: Vender.

Listen bruges av de angribende Vender; den mislykkes.

Valplads: Lyrskov Hede, Ovenskoppel.

5. Kurborgsagnet.

Forsvarerne er: Jyder (hos Helvad: Magnus).

Angriberne: Saxer, dvs. saxoniserede Vender (hos Helvad: Vender).

Listen bruges av de forsvarende Jyder; den mislykkes.

Valpladser: 1. Grænsevolden med Kograven; 2. Lyrskov Hede;

3. Krop Hede.

## 6. Margretesagnet.

Forsvarerne er: Margrete, de Danske (Margrete istedetfor \*Magnus).

Angriberne: Tyskere (= Saxer).

Listen bruges av Margrete (som var vendiskfødt); den lykkes.

Valplads: Danevirke, Kograven.

Vi får altså Listmotivet således spaltet:

1, 2, 3, 4, Angrebslist; 5, 6, Forsvarslist.

1, 2, 4, 6 b, vendisk List; 3, 5, 6 a dansk List.

1, 2, 3, 4, 5, mislykket List; 6, vellykket List.

Der er næppe Årsag til at opholde sig ved Forskydningerne, der alle ligger indenfor folkelig Sagnvæxts Muligheder.

At Krigslisten med Oxerne var vendisk, står fast gennem Fler-tallet av Kildeudsagnene; det falder mig i Forbigående ind, at de meklenborgske Venders Våbenmærke var et Tyrehoved (sees på Frimærker), hvad der kan være et Tilfælde, men også kan indeholde en Tanke.

Med Hensyn til Kampens strategiske Enkeltheder er det vistnok Kurborgsagnet, der står nærmest ved Historien.

Den pålideligste historiske Fremstilling har vi jo hos Adam av Bremen, der havde hjemme i Valpladsens Nabolag og skrev ikkun få År efter de skildrede Tildragelser. Ifølge ham trængte Venderne for at hævne Ratibors Død<sup>1</sup> nordpå til Ribe, men blev siden på Tilbagevejen angrebne og slagne av Magnus på Landsletterne („campestribus“) ved Hedeby.

Dette Forløb misforstodes i den samlede islandske Overlevering, der på Grund av sin Fjærnhed fra Skuepladsen ikke kunde holde Rede på de geografiske Forhold; til de geografisk fortægnede Fremstillinger hører også vore hær omhandlede Kilder, „Magnus den Godes Saga“, „Flatøbogen“ og „Ágrip“; „Magn. d. G.s Saga“ siger udtrykkeligt „ved Skodborg Á søndenfor Hedeby“, hvilket støttes ved et Skjaldekvad av Thjodolf Arnorsøn. De to Kamphandlinger bliver altså rodet sammen, idet Valpladsen angives som „Lyrskov Hede ved Skodborg Á“. Hær svarer Skodborg Á til Egnen ved Ribe hos Adam, og Lyrskov Hede svarer til Landsletterne ved Hedeby.

<sup>1</sup> Kanske genspejles Ratibor i en vendisk jættestærk Kæmpe Regbus, der optræder i „Magn. God. Saga“ S. 65 (atter = Saxernes jættestærke Feltherre i Kurborgsagnet)?

Dærimod er det oprindelige Forløb av Kamphandlerne ret nøje fastholdt i Kurborgsagnet, skønt det er 800 År yngre end Tildragelserne; ovenikøbet får vi hær Enkeltheder, der savnes hos Adam. Først stormer Fjenden Grænsevolden; derpå tilføjer han Forsvarerne et nyt Nederlag på Lyrskov Hede, men, da han så vil vende hjem, sætter de efter ham og slår ham fuldstændig på Kropper Busch syd for Hedeby. Altså først et sejrrikt Fremstød nordpå, og bagefter et Nederlag på Tilbagevejen. Hær er det blot urigtigt, at Lyrskov opfattes som det yderste Nordpunkt for den fjendtlige Fremtrængen; den nåede jo i Virkeligheden til Ribe-Egnen og Skodborg Å. Fortællingen om, hvordan Saxerne sætter Ild på Grænsevoldens Overbygning av Tørv, seer ud til at være tagen fra Thietmars Skildring av den saxiske Kejser Otto II's Storm på Danevirke År 974. Iøvrigt er det meget muligt, at Sagnet historisk rigtigt fastholder et Minde om, at der under Forfølgelsen av de slagne Vender udkæmpedes en større Kamp ved Kropper Busch. For den sidstnævnte Mulighed taler Fremstillingen hos Helvad, der udtrykkelig henlægger Magnus'es Kamp til Krop Hede og knytter det i Kurborgsagnet omtalte Mundheld dertil.

Et yderligere Holdepunkt finder jeg i et Stedsagn, som Müllenhoff meddeler under Nr. DIX, S. 379, Fodnote. Det drejer sig om den kendte Spådom om den hvide Konge, der skal komme fra Norden, binde sin Hest ved en Hyldebusk og sejre i et stort Slag. Ved Haddeby er Sagnet knyttet til en Rosenbusk på Kirkegården, og det hedder, at Slaget skal udkæmpes på Krop Hede. — Haddeby ligger syd for Slien, ikke langt fra Krop. Det kan da godt dreje sig om en gammel stedlig Overlevering, hvori man har omformet den landskendte Vandrespådom om Kongen fra Norden, idet man har indlagt Mindet om Kongen, der kom fra Norge og sejrede over Venderne på Krop Hede.

---

Endnu må nævnes en Række Lyrskovmotive i det av Andr. Lorenzen fremdragne Stof i „Grænselandet“ 10. 2. 44 og andensteds.

---

En 82årig Mand fra N. Farensted Sogn har 1938 givet Andreas Lorenzen en større Meddelelse, hvorav særlig følgende fortjener at mærkes:

„Den danske Konge (kom) ikke fra Nord, men syd fra og førte sine Soldater mod Venderne, — de kunde ikke staa sig overfor de Danske; Venderne, de flygtede, og de vedblev med at flygte mod Nord, forfulgt af den danske Konge, indtil Venderne var drevet ud af hans Land. Venderne sejlede over Vandet, til de var, hvor de hørte hjemme“.

At Magnus kom sydfra, er sikkert fuldt historisk; han brugte naturligvis Sejlløbet Slien for at tage Venderne bagfra. Dærimod passer det næppe, at de slagne Vender flygtede nordpå. Kurborgsagnet nævner jo som sidste Valplads Krop Hede, og dærmed stemmer Helvad og Spådommen om den hvide Konge fra Norden.

Hele tre av Andr. Lorenzen optegnede Sagn forbinder Lyrskovsagnet med Spådomme av samme Art som den om den hvide Konge fra Norden.

Ifølge det ene Sagn, som endnu ikke har været fremsat på Tryk, groer der ved Isted en Hyld, som ofte har været nedskåren, men altid er genopvoxet. Engang vil Kong Magne's Mænd komme ridende; og hvis de da finder Hylden i Live, vil de frelse Danmark av Nød: — Ænseværdig er hær Navneformen Magne; hvis Kongens Navn var øst av lærde Kilder, vilde det have lydt Magnus.

En anden Overlevering, omtalt i „Grænselandet“, er meddelt Andr. Lorenzen av en 83årig Istedbo.

„Det er mange Aar siden, da en dansk Konge, Magnus den Gode, vandede sin Hest ved en Kilde nær ved Isted. Kongen var da saa uheldig at tabe den Guldnøgle, som han bar i en Snor om sin Hals. Guldnøglen faldt i Kilden og gik til Bunds der. Der blev ledt efter den Guldnøgle siden da, men ingen har haft den Lykke at finde den. Kilden er siden kaldt „Rengskjeld“: — Den Guldnøgle tabte Kongen, da han stred med sine Mænd paa Lyrskovhede; den findes en Gang, men det sker ikke, før der er en Konge i Danmark, der er ét med sit Folk, og Folket ét med sin Konge“.

„Nøglen“ er vel næppe oprindelig; den i Ringskilde tabte Genstand turde have været en Ring. Omtalen av Magnus den Gode kan være lærd Tilflik, og Sagnet kunde se ud som et gammelt hedensk Offersagn. Da Isted er Sysseletingsted, er det rimeligt, at Ringskilde har været hellig.

Sagnet om Kongens Tab av en Guldgenstand i Ringskilde slutter sig værdigt til en hel Række ejendommelige Lyrskovminder — Lurmotivet, Ørnemotivet og Oxemotivet. Og Stedfæstelsen ved Rings-

kilde minder om de folkeetymologiske Stedfæstelser ved Lurskov, Arnskov, Ovsenkoppel, Kamp og \*Heermannsort. Slutordene om Kongens og Folkets gensidige Forbundethed virker særlig smukt som Vidnesbyrd om, hvor dybt den danske Kongetroskab og Folketroskab er rodfæstet i den jævne Sydslesvigers Sind.

Den tredje Spådom turde Andr. Lorenzen av Frygt for den tyske Terror ikke meddele i 1944. Den lyder:

„En fremmed Magt har lagt Kongen og hans Folk i Lænker. Men når Nøden er stor, vil Kongen bryde de Lænker, der binder ham og hans Folk. Og da er Nøglen i Kongskilde genfundet.“

Hær kaldes Ringskilde for Kongskilde, hvad der er naturligt nok i et Sagn, der giver så stærkt Udtryk for den Sønderjyderne iboende Kongetroskab. Også hær ytrer sig en klippefast Tro på Danmarks Fremtid.

Alt ialt har vi en Overlevering, der uomstødelig er fast knyttet til Hedeby-Egnen.

Den hær givne Sammenstilling av norsk-islandske og sydslesvigske Sagn, fremkaldt ved Andreas Lorenzens Fund, lægger en Dybde i Sagnperspektivet, som hidtil ikke har været anet. Vi seer, at Nutidens stedlige Overlevering oftest har glemt de handlende Personers Navne og oftest også Angribernes Nationalitet. Det er den normale episke Udvikling. Magnus den Gode, Hellig Olav, Sven Estridsøn, Otta og Ratibors Sønner er forduftede. Tilbage står blot i et enkelt Sagn Kong Magne alias „den hvide Konge fra Norden“, der mirakuløst frelser sit Folk fra Undergang, hvad der i og for sig er en meget træffende Genspejling av Magnus den Godes vidunderlige Dåd og lader os skimte den historiske Oprindelse til et i Sønderjylland og Holsten vidt udbredt Spådomssagn. De angribende Vender er i Kurborgsagnet blevne til Saxer, hvad der er såre naturligt, eftersom deres Efterkommere kort efter Lyrskovslaget saxoniseredes. Nøjagtig ligeså gik det jo med Uffe hin Spages Modstandere, Myrginger og Svaber, der i det danske Sagn blev til Saxer, samtidig med, at Uffes egne Angler blev til Daner. Men det karakteristiske Lurmotiv og Krigslisten med de formummede Oxer blev uudryddeligt stående, idet Oxerne blot spillede Bold mellem Modstandere og Forsvarere; det er de sikreste Kriterier for, at vi har med en ægte Lyrskov-Overlevering at gøre. Og endnu den Dag idag har Jydernes episke Kampløsen holdt sig som gængs Mundheld ved den gamle Slagmark og kan læses som

Væggeindskrift i Krop Kro: „Noch is he nich den Kropper Busch vorby“, dvs. „Endnu kan han indhentes av sin Skæbne“. Så sejt leves der endnu på danske Nationalminder i disse sydlige Grænseegne.

Men fagrest lyder Spådomssagnene om Kongen, der skal være ét med sit Folk, og Kongen, der skal bryde de Lænker, som en fremmed Magt har lagt på ham og Folket.

Det er Danmarks fagreste Sagn med nationalt Sigte, fostrede av Grænselandets trofast danske Sindelag, og frelste fra Undergang av Sydslesvigs Evald Tang Kristensen, den utrættelige Folkemindesamler Andreas Lorenzen. En skønnere Arv kunde han ikke efterlade sig.

## HENRIK HARPESTRENG OG MIDDELALDERENS MEDICIN

AF

SIGVARD SKOV

---

Valdemarernes tidsalder var i mange henseender en lykkelig periode i Danmarks historie. Efter de ulykkelige splittelsens år var riget blevet samlet og stærkt. Dets styre fik fast form, og ved heldigt samvirke mellem konge og folk så nye fremragende lovarbejder dagens lys. De to store så ofte stridende magter, konge og kirke, var gået ind i et frugtbart samarbejde. Landets erhverv nød godt af en række økonomiske fremgangsår. Og endelig nåede denne lykkelige tidsalder sin fulde blomstring i et nyvågnet kulturelt og videnskabeligt liv. Denne blomstring skabtes ud af mødet mellem den gamle norrøne kultur og den nye middelalderlige, der ikke alene bragte kristendommen, men også arven fra den klassiske oldtid til Norden. Det Europa, som netop nu fra at være et blot og bart geografisk begreb var blevet til et kultursamfund<sup>1</sup>, var det, at Norden nu kom i forbindelse med. For Danmarks vedkommende var det erkebisp Eskil<sup>2</sup>, der mere end nogen anden havde formået at knytte trådene fra hjemmet til de fremmede kulturcentre, især i Frankrig. Talrige studenter søgte rundt ved europæiske højskoler den lærdom, som de hjemlige kloster- og domskoler ikke havde kunnet give dem. Frugterne heraf udeblev ikke. Videnskabernes dronning var den gang ubestridt theologien, og grebet af skolastikkens faste tro på muligheden af at forene kristen tro og filosofisk tænkning i een storslået tankebygning skrev Anders Sunesøn sit „Hexaëmeron“, der hævder sig smukt blandt parisertheologernes værker. Juraen repræsenteres af Viborgbispens Gunnars arbejde med Jyske Lov og Anders Sunesøns med den skånske<sup>3</sup>. Saxo skrev sin

<sup>1</sup> Christopher Dawson: *The making of Europe* p. 284. London 1936. <sup>2</sup> Erik Arup: *Danmarks Historie* I, p. 225. Kbhvn. 1925. <sup>3</sup> Sigvard Skov: *Anders Sunesøns parafrase; Scandia XIII*, p. 171. Lund 1941.

store Danmarkshistorie i bevidst kappestrid med den europæiske historieskrivning. Og endelig hævdes medicinen, især som den dyrkedes ved Salernoskolen, smukt af Henrik Harpestreng.

### I. Salernoskolen.

Middelalderens lægevidenskab nåede et af sine højdepunkter med Salernoskolen, „Laudibus æternum nullus negat esse Salernum“<sup>1</sup>. Man har sat denne skoles tilblivelse i forbindelse med benediktinernes moderkloster, Monte Cassino<sup>2</sup>, mens man dog fra anden side har hævdet, at skolen er vokset frem lidt efter lidt i det 5. og 6. århundrede uden støtte af noget kloster<sup>3</sup>. Men hvordan det nu end forholder sig med dens tilblivelse, så blomstrede skolen ialtfald op på grund af den heldige beliggenhed. Der var et behageligt og sundt klima, gode hygiejniske forhold, og endelig frembød egnen fortrinlige betingelser for dyrkning af en rig flora af lægeplanter. Allerede i det 8. århundrede havde denne højskole vundet stort ry, ikke mindst fordi man der ikke indskrænkede sig til lærde studier alene, men også gav sig af med den praktiske udøvelse af lægegerningen. I årene omkring 1000—1050 vakte her den antike medicin til live igen, og Salernoskolen fik i tiden indtil begyndelsen af det 14. århundrede sin blomstringsperiode. I den følgende tid måtte den træde noget tilbage for de lægevidenskabelige fakulteter ved universiteterne i Paris og Bologna, og i lange tider derefter førte den blot en vegeerende tilværelse. Den havde forlængst udspillet sin rolle, da Napoleon endelig lukkede den i 1811.

Den lære, som Salernoskolen havde taget i arv fra antikken, var de af Hippokrates og Galen udformede doktriner om de fire legemsvædsker, der svarer til de fire elementer, og ligesom disse er udstyret med visse kvaliteter eller kvalitetsblandinger. Om disse fire vædsker hed det:

Quatuor humores in humano corpore constat:

Sanguis cum cholera, phlegma, melancholia.

Terra melanch. aqua phleg. aer sanguis, choler ignis<sup>4</sup>.

det vil sige, at blodet sammenstilles med luften med kvaliteterne varm og fugtig, slim svarer til vand, koldt og fugtigt, den gule galde svarer til ilden, er varm og tør, og den sorte galde svarer til jorden, er kold og tør.

<sup>1</sup> Regimen Sanitatis Salerni, ed. J. Reichborn-Kjennerud, p. 7. Halden 1932.

<sup>2</sup> ib., p. 7; Henrik Harpestrengs Danske Lægebog udg. af Chr. Molbech p. 2. Kbhvn. 1826. <sup>3</sup> J. J. Wiberg: Salernoskolens Stortid; Bibliotek for Læger 91.

Aargang, p. 307. Kbhvn. 1899. <sup>4</sup> Regimen Sanitatis p. 42, caput LXXXV.

Herpå byggede så læren om koktioner<sup>1</sup>, at der under en sygelig febril tilstand sker en kogning af de intempererede vædske, hvis kvalitetsblandingen er kommet ud af balance. Lægemidlerne, der skulde anvendes herimod, skulde da komme naturen til hjælp ved at modvirke den vædske, der var kommet i overvægt.

Lægemidlerne falder i to grupper, de simple og de sammensatte, som hver for sig igen deles i de laxative og konstringerende, og disse er så atter indbyrdes forskellige efter komplektion og grad<sup>2</sup>. Komplektionen kan være varm, kold, tør, fugtig eller sammensat heraf, og til erkendelse heraf benyttede man frem for alt smagen, hvoraf man regnede med syv forskellige smagstyper. Af disse var fem varme, nemlig sød, salt, skarp, bitter og olieagtig, og to var kolde: sur og flov. Af disse syv var der igen de fire tørre: sur, salt, bitter, skarp, og de tre andre var fugtige<sup>3</sup>. En anden inddeling regner med 9 smagskvaliteter, tre varme: salt, bitter, skarp, tre kolde: sur, stram, fersk og tre milde: fed, flov, sød som det udtrykkes i læredigtet fra Salerno:

Hi fervore vigent tres, salsus, amarus, acutus.  
Alget acetosus, sic stipans, ponticus atque.  
Unctus et insipidus, dulcis dant temperamentum<sup>4</sup>.

Graden, af hvilke der var fire forskellige efter lægemidlets hurtigere eller langsommere virkning, lærte man at kende ved sammenligning med lægemidler, hvis grad tidligere var bestemt. Var en sygdoms art først erkendt, bestemtes lægemidlerne næsten af sig selv, således at der til en kompliceret sygdom måtte bruges et kompliceret lægemiddel, og graden på samme måde måtte være tilsvarende, hvorimod kvaliteten skulde være modsat, altså koldt lægemiddel mod hed sygdom. På denne måde mente man at kunne bringe vædskernes harmoni til veje. En terapi, der efter en dansk medicinalhistorikers opfattelse har samme grundlinier som i vore dage<sup>5</sup>. De konstringerende lægemidler var væsentlig opiatier eller indeholdende et andet narkotisk stof, og de benyttedes væsentligt i katarralske tilfælde. Man mærker i dette faste system, middelalderens trang til faste konstruktioner, der gør sig lige stærkt gældende i lægevidenskaben, i de teologiske læresystemer og i kirkebygningen. De enkelte elementer i systemet havde man i alt væsentligt overtaget fra grækerne, fra Hippokrates og Galen.

<sup>1</sup> J. J. Wiberg: Salernoskolens Feberdoktriner; Bibliotek for Læger Bd. 93, p. 367. Kbhvn. 1901. <sup>2</sup> ib., p. 538. <sup>3</sup> ib., p. 540. <sup>4</sup> Regimen Sanitatis, caput LIII, p. 32. <sup>5</sup> J. J. Wiberg i Bibl. for Læger, 93. Aargang, p. 564.

En afgjort nyvinding blev kundskaben om den arabiske lægevidenskab, der især tilføjede en række nye, vigtige lægemidler. Den, der især har gjort den arabiske medicin tilgængelig for europæerne, er Constantinus med tilnavnet Africanus efter sin hjemstavn. Han er født i Karthago o. 1085. Han satte medicinen på den næstøverste plads blandt videnskaberne — teologiens førsteplads var der endnu ingen der vovede at anfægte — han har næppe været nogen selvstændig forsker, men han beherskede sprogene græsk og arabisk, hvad han udnyttede i en lang række oversættelser til latin af medicinske hovedværker. Samtidens kendskab til grækerne var nemlig andenhånds, hvad de kendte i romersk gengivelse fx. gennem Plinius. Nu tilførte han videnskaben nye impulser ved at gøre grækernes egne værker tilgængelige. Af araberne oversatte han 10 bøger af Ali Abbas, hvad der en tid lang var en meget nyttig lærebog<sup>1</sup>, den afløstes siden af Avicennas canon fra o. 1130, i hvilket værk den arabiske lægevidenskab nåede sit højdepunkt<sup>2</sup> og som blev oversat både til hebraisk og latin. Det er denne sammensmeltning af arabisk og europæisk lægevidenskab der er Salernos store indsats og som betingede den nye blomstring på gammel grund<sup>3</sup>.

I let tilgængelig form findes den salernitanske videnskab udtrykt i det didaktiske digt som flere gange er citeret i det foregående, nemlig „Regimen Sanitatis Salerni“<sup>4</sup> med tillæget „Flos medicinæ“<sup>5</sup>. Regimen er skrevet o. 1100, men stadig forøget gennem middelalderen. Flere af lægerådene går igennem de nordiske lægebøger, uden at man derfor behøver at antage et kildeforhold, omend et sådant ikke er usandsynligt, da løsrevne strofer er fundne i en islandsk saga og i et norsk lovhåndskrift<sup>6</sup>. Det er dog muligt, at det ikke er nået Norden i Harpestrengs tid. En vidt udbredt redaktion foretoges nemlig i begyndelsen af det 13. århundrede af catalonieren Arnold de Villanova.

## II. Henrik Harpestrengs levned.

Også i Danmark ses lægevidenskaben og udøvelsen af lægegerningen

<sup>1</sup> Schnürer: Kirche und Kultur II, p. 385. Paderborn 1926. <sup>2</sup> Marius Kristensen i udgaven af Harpestreng, p. VIII. <sup>3</sup> En modsat opfattelse hævdes af Wiberg (Bibl. f. Læger, 91, p. 315). Han mener at arabernes betydning har været forsvindende. Det vil dog ikke være muligt at borteliminere betydningen af de nye droger, araberne tilførte farmakologien. <sup>4</sup> Regimen Sanitatis Salerni ed. Reichborn-Kjennerud. 1932. <sup>5</sup> Flos medicinæ ed. Reichborn-Kjennerud. Halden 1933. <sup>6</sup> Reichborn-Kjennerud i Regimen, p. 8.

for en stor del at have været i gejstlighedens hænder. Måske har man i Lund, landets åndelige centrum dyrket lægevidenskab. Ialtfald efterlod kanniken Asser sig en betydelig samling lægevidenskabelige bøger, da han døde 1131<sup>1</sup>. Angående Valdemar I's død beretter Saxo, at abbed Johannes fra Skåne blev tilkaldt, og at han gav kongen et lægemiddel, „men han var ikke nær så dygtig i lægekunsten, som han selv troede“<sup>2</sup> og kongen døde. Det må antages, at klostrene<sup>3</sup> netop på dette område har gjort en betydelig social indsats ved at pleje syge og ved at dyrke de nødvendige lægeurter.

Det berømteste navn blandt den nordiske middelalders læger er Henrik Harpestreng. Om hans liv ved man blot, at han døde som kannik i Roskilde 2 april 1244, iflg. Roskilde gavebog, der beretter: „IV Non. april. obiit magister Henricus Harpestreng, hujus ecclesie canonicus MCCXLIV, qui multiplices eleemosinas huic ecclesie contulit, tam in morte quam in vita sua“<sup>4</sup>.

Hans forfatterskab er omstridt. Fra gammel tid er hans navn knyttet til en urtebog, en stenbog, en kogebog og et par mindre arbejder, hertil har så den nyeste tids forskninger føjet to arbejder på latin, en urtebog og et værk om laxative midler.

Man har ved at undersøgelsesproget i hans danske værker forsøgt at opklare, hvor han er født, uden at man dog kan sige, at det er lykkedes. Der ligger heri også den vanskelighed, at vi ingen originale håndskrifter har bevaret, men blot yngre afskrifter. Der må derfor tages hensyn til, at lokale ejendommeligheder kan skyldes skriveren. Molbech mente, at Harpestreng var sjællænder<sup>5</sup>. Det synes ikke at være tilfældet, en nøjere undersøgelse viser afgjort mod Jylland, msk K nærmere mod Djursland og msk S mod Sønderjylland. Mar. Kristensen antager det sidste<sup>6</sup>, således at ejendommelighederne i K må skyldes skriveren, Knud Juul, der muligt har hørt til en på Djursland hjemmehørende Juul-slægt.

Sproget i urtebøgerne er i det hele klart og let forståeligt, udtrykkene klare og koncise, næsten lakoniske. Den noget upersonlige stil er blandt andet betinget af, at den ubestemte artikel ofte udelades, og den be-

<sup>1</sup> Necrologium Lundense, utg. av L. Weibull p. 75. Lund 1923. <sup>2</sup> Saxo ed. Ræder & Olrik, p. 535. Hauniae 1931. <sup>3</sup> Cfr. Øm, hvor et righoldigt materiale er fremdraget. Kr. Isager und E. Sjövall: Krankenfürsorge des dänischen Zisterzienserklosters Øm. Kopenhagen 1941. <sup>4</sup> Otto: Liber Daticus Roschildensis p. 47. Kbhvn. 1933. <sup>5</sup> Henrik Harpestreng: Danske Lægebog udg. af C. Molbech p. 6. Kbhvn. 1826. <sup>6</sup> Mar. Kristensen: Harpestreng, p. CI.

stemte så godt som ikke anvendes. Mærkelig er adskillelsen af to adjektiver, der hører til samme subject som i udtrykket „het bloth oc thiurt“. Interessen for Harpestrengs danske værker har været så godt som udelukkende filologisk bestemt. Den første udgave besørge- des af Molbech i 1826, den kom i bevidst opposition mod den ensidige fremhæven af de norrøne sprogmindestmærker — Molbech var gerne i opposition. Siden har Harpestrengs urtebøger været genstand for den særlige interesse, der tilkommer dem, som de ældste danske sprog- mindestmærker ved siden af landskabslovene.

Ligesålidt som man ved, hvor Harpestreng er født, kender man nogen forklaring på hans tilnavn. Man har forsøgt at identificere ham med en M. Henry de Dannemarche, der 1181 levede i Orleans og som kendes fra et håndskrift i Bibliothèque Nationale i Paris<sup>1</sup>, i så fald har han opnået en anelig, omend ikke usandsynlig alder, dog har man for nylig bestridt identiteten af de to nævnte<sup>2</sup>, uden at det er alt for overbevisende. Efter skrifterne at dømme må han have studeret i ud- landet, måske i selve Salerno og erhvervet sig magistergraden enten der eller i Frankrig. Ikke blot i sit hjemland, men i hele Norden er- hvervede han sig en ganske overordentlig anseelse, derom vidner det store antal håndskrifter, der er bevarede, og da han døde „besejret af døden, som han så ofte havde besejret“ sikrede man hans minde med en pompøs latinsk indskrift, hvori de anførte ord forekommer<sup>3</sup>.

Det skulde dog vise sig, at hans skrifter var ham et varigere minde; og til dem må man vende sig, om man vil vide noget om Mester Henrik.

### III. Harpestrengs skrifter.

1. Lægebog. Om Henrik Harpestreng har skrevet en egentlig læge- bog i større format vides ikke. Der er nu kun brudstykker bevarede. Den bedste tekst er den svenske „Här byrias läkedombriff aff mästher Henrik harpostrengh“<sup>4</sup>. Der gives heri regler for, hvad en syg må få at spise, såsom unge høns, kød af kalv, lam eller kid, frisk ost og frugt, endvidere brød af hvede, byg eller havre, men ikke rugbrød og heller ikke røgede og spegede sager, altså en kost der ikke er så meget for- skellig fra vore dages feberkost. Derefter gennemgås legemets syg- domme fra hoved til tå. Som eksempler kan nævnes, at det vil hjælpe

<sup>1</sup> J. W. S. Johnsen: *Henricus Dacus* p. 12. Kbhvn. 1914. <sup>2</sup> Bibliotek for Læger 1935; p. 250. <sup>3</sup> *Liber Daticus Roschildensis* ed. A. Otto p. 183—84. Kbhvn. 1933. <sup>4</sup> A. M. 45, 4°. Udg. af Klemming i *Läke- och örteböcker från Sveriges medeltid*. 1883—86.

på ørepine, om man hælder varm kvindemælk i øret, at pebermynte hjælper mod dårlig ånde, og at lakrids er godt imod hoste. For smerte i lænden har man ikke nogen medicin, da må man gribe til en åreladning i ankelen.

På dansk findes bevarede nogle småstykker<sup>1</sup> af praktisk indhold. Der er således nogle regler for åreladning. Tidstypisk er en advarsel til lægen, om ikke at årelade en træl, da hans herre så kan forlange erstatning, hvis trællen dør som følge af indgrebet. Tiden til åreladning er bedst „innen aprils manæth oc swa til august“. Forsigtighed tilrådes overfor gamle folk og overfor børn. Lægen må have „skær øghon“ for at kunne se at ramme den rigtige åre, og han må ikke være beruset! Helt moderne, som et krav om sterilitet, virker kravet om, at jernet (dvs kniven) skal være „liust oc skinnænde“. Derpå følger den lange salernitanske opremsning af hvilke årer, der skal lades i de enkelte sygdomstilfælde, hvad der i flere af de gamle håndskrifter ofte er illustreret<sup>2</sup> med en åremand, hvorpå de forskellige snitsteder er angivet, undertiden sat i forbindelse med dyrekredsens 12 tegn, en astrologisk overtro, som Harpestreng dog ikke kommer ind på. Stykket er beslægtet med Constantins *De chirurgia*, som dog ikke er den umiddelbare kilde<sup>3</sup>. Overensstemmelser findes også med *Regimen*, som også råder fra at årelade børn og gamle folk<sup>4</sup>. De redskaber, man brugte til åreladning, kender vi nu fra udgravninger af danske og svenske klostre<sup>5</sup>. I Øm er der fundet to og i Æbelholt et åreladningsjern bestående af et ca. 10 cm langt jernbånd af spiralform. Den spiralformede del har tjent til håndgreb, og den skærende kant må da have været i den modsatte tyndere ende. Antagelig har snitklingen været trekantet, som tilfældet er med de fra senere tider kendte, men denne del med æggen er nu helt rustet bort<sup>6</sup>.

Den næste af Harpestrengs praktiske regler, om brugen af bad, vidner også om fællesskab med Salernoskolen. Det hedder her: „Balnea post mensam crassant“<sup>7</sup>, hvad der ganske svarer til Harpestrengs: „Hwar man skal sic waktæ, at faræ innan bastuf æftær mat utæn thær licomæns fetlic wil fangæ“. Den, der har sår, må ikke gå i bad,

<sup>1</sup> P. Hauberg i *Danske Studier* 1919. <sup>2</sup> *Regimen* p. 51; *Flos medicinæ* p. 120.

<sup>3</sup> Mar. Kristensen: *Harpestreng* p. XI, XXI. <sup>4</sup> *Regimen* p. 50. <sup>5</sup> Møller-Christensen: *Fund af Lægeinstrumenter fra Æbelholt Kloster* p. 7. Kbhvn. 1936.

<sup>6</sup> E. Bastholm: *Sygdomme i Danmarks Middelalder* p. 117. Kbhvn. 1942.

„oc skulæ the ther rithæ hauæ ællær sar, bastuf ræthæs“, ligesom i Regimen: „Cum mala te sentis confert si balnea vites“<sup>1</sup>.

En række andre forskrifter handler om brugen af lægevidenskab i almindelighed: „Stark lækdom ma ei giwæs børn oc gamælt folk oc ei the ther krankæ æræ“, heller ikke må man „twa lækedomæ takæ en dagh“. Som det ses en række hygiejneregler og praktiske anvisninger for sygdomstilfælde.

2. Urtebog. Egentlig har Harpestreng vel blot forfattet een urtebog<sup>2</sup>, men for os foreligger to forskellige redaktioner, Stockholms-håndskriftet, der antages at stå originalen nærmest, og sorømunken, Knud Juuls afskrift, som har en noget forkortet tekst, forbedret i sproglig henseende og med klarere sætningsbygning og knappere form<sup>3</sup>. Da navnene på de citerede forfattere Galenus, Descorides og Orobasiu er skrevet forkert, har Knud Juul sikkert ikke selv haft medicinske kundskaber, hvorfor man kan se bort fra muligheden af, at han skulde være forfatteren<sup>4</sup>.

Hovedkilden for urtebøgerne er Æmilius Macers digt: *De veribus herbarum*<sup>5</sup>.

Betegnelsen Macer efter den romerske digter kendes helt fra 11. århundrede<sup>6</sup>. Forfatteren menes at være en ellers ukendt gejstlig Odo fra Meun-sur-Loire, som levede i 11. århundredes 1. halvdel. Han var uddannet i Orleans eller Fleury og har udøvet lægegerning. Hans værk om urterne består af 2269 hexametre. En hovedkilde er Plinius, men iøvrigt bygger det på en lang række latinske klassikere<sup>7</sup>. Det indeholder, som titlen siger, kun lægemidler fra planteriget. Metoden er den salernitanske, nærmest den samme som den noget yngre Constantin brugte<sup>8</sup>.

Macer har Harpestreng udnyttet, således at alle Macers urter indgår i urtebøgerne med enkelte udeladelser væsentlig af lægevidenskaben uvedkommende stof såsom etymologier og anekdoter, og dertil en del udeladelser af fosterfordrivende midler, vist af moralske grunde<sup>9</sup>.

<sup>1</sup> Regimen p. 58. <sup>2</sup> Harpestreng: Gamle danske Urtebøger udg. af Marius Kristensen. Kbhvn. 1908—20. <sup>3</sup> Marius Kristensen i Nordisk Tidsskrift 1908, p. 206. <sup>4</sup> E. Dam i Ny pharmaceutisk Tidende 1889, p. 214. <sup>5</sup> Max Manitius: Gesch. d. lat. Litt. IX, II, 2 p. 544 (Handbuch der Altertumswissenschaft begr. von I. v. Müller, herausg. von W. Otto, München 1923). <sup>6</sup> Manitius: Gesch. d. lat. Litt. IX, II, 2, p. 544. <sup>7</sup> Manitius: Gesch., p. 538—44. <sup>8</sup> Mar. Kristensen: Harpestreng, p. XII. <sup>9</sup> Mar. Kristensen i Nordisk tidsskrift 1908, p. 208.

Nogen forvirring er opstået ved en sammenblanding af 3 af Macers kapitler, som vistnok hidrører fra en ombytning af lægene i det benyttede Macerhdskr. Efter at Molbechs udgave var kommet, fremsatte den tyske medicinalhistoriker Choulant den thesis, at Platearii liber circa instans skulde være fælles kilde for Platearius og Harpestreng<sup>1</sup>, det har nu Mar. Kristensen påvist ikke var tilfældet, derimod er Constantin Africanus fælles kilde for Platearius og Harpestreng<sup>2</sup>. Af Constantin: De grandibus liber er der dog blot gjort uddrag til udfyldning af Macer. De to hovedkilder er så temmelig fri for overtro og Harpestreng følger dem også heri. Det hedder ganske vist om de tre forskellige midler middelalderen havde til sygdommens bekæmpelse:

Cristus vim verbis, vim gemmis, vim dedit herbis:  
verbis majorem, gemmis herbisque minorem<sup>3</sup>.

Og hvilken respekt Harpestreng som gejstlig end kan have haft for ordets magt, så har han dog holdt det udenfor sin videnskab i form af bøn og trylleformularer. I urtebogen dukker enkelte mineralske lægemidler op, som ikke har noget forbillede hos Macer, der er vel ialt en halv snes kapitler, som ikke har Macer, til forbillede, måske er heri indgået gl. forskrifter af den slags, der siden har levet videre som husråd, det er blot vanskeligt at påvise. Således har brugen af løg været brugt i Norden før Harpestreng. Det hedder i Sigrdrifumål:

7. Full skal signa  
ok vi fára sea  
ok verpa lauki i lög,  
þá at veitk,  
at þer verðr aldri  
meini blandinn mjöðr<sup>4</sup>,

hvor brugen af løg ganske svarer til Harpestrengs: „Hwa som fastændæ ætær klöflöc hanum skathær æi dryk af ukænd watn of man cumær i ukænd stath“<sup>5</sup>. I virkeligheden er der ingen giftreagens i løg; men måske har svovlforbindelserne i løgsaften kunnet danne mørke forbindelser med giftstofferne, så de på den måde har kunnet opdages, særlig hvis det var metalliske gifte. Enkelte af Harpestrengs lægemidler bruges stadig i den officielle medicin, det gælder således anvendelsen

<sup>1</sup> Choulant i Rusts kritischer Repertorium für die Heilkunde XX, p. 1828 (1828); refereret i Nord. Tidskr. f. Historie, Litteratur og Konst III, p. 287.

<sup>2</sup> Mar. Kristensen: Harpestreng, p. XVIII. <sup>3</sup> Nordisk tidskrift 1908, p. 204.

<sup>4</sup> De gamle Eddadigte udg. af Finnur Jónsson, p. 250. Kbhvn. 1932. <sup>5</sup> Harpestreng S, kap. 22; Marius Kristensens udgave p. 22.

af glycyrrhiza i form af hostesaft. Andre af hans lægemidler er blevet forladt af den officielle medicin, men lever videre som folkelige husråd. Det gælder anvendelsen af pæon som sympatiråd ved tandbruddet<sup>1</sup> og af kogt hyldebærsaft imod forkølelse, eller som Harpestreng siger „siuodmæ thær warthær af kald naturæ oc wat“<sup>2</sup>. Endelig skal brugen af vejbred som sårhelende middel have holdt sig i Vendsyssel til vore dage<sup>3</sup>.

For en medicinsk betragtning har urtebøgerne den mangel, at de ikke angiver mængden af lægemidlerne og undertiden angives alt for ubestemt, at et lægemiddel er gavnligt for maven uden nærmere forklaring.

3. Liber Herbarum. Johannes Steenstrup, der har skrevet den danske kvindes historie, har fremsat den formodning<sup>4</sup>, at Harpestrengs urtebøger foreligger paa dansk, fordi det især var kvinderne forbeholdt at udøve lægegerning. Det er troligt nok, for i sagalitteraturen nævnes ofte kvindelige læger; thi, som det hedder, „det var meget frydefuldt for syge mennesker at være hos kvinder med bløde hænder og med-ynk i sindet“<sup>5</sup>. Men selv om Harpestrengs værker af denne grund måtte foreligge på dansk, er det dog såre vel tænkeligt, at han som videnskabsmand på højde med sin tid skrev ialt fald en del af sine skrifter på latin. Det er nu hidtil ikke lykkedes at fremdrage nogen latinsk original til urtebøgerne. Den for nylig udgivne Liber Herbarum<sup>6</sup> hører ialtfald ikke herhen. Den afviger på sine steder endog ret betydeligt fra de tilsvarende kapitler i urtebøgerne. Det er muligt, at dette værk er affattet før urtebøgerne, da det indeholder et mindre antal planter og fortrinsvis de mere gængse, således hestebønne (faba) og kvanen (angelica), to udprægede nordiske planter, som hverken urtebøgerne eller deres kilder kender. En tydelig salernitansk påvirkning lader sig også spore i dette værk, således svarer kap. 24 om viol som middel mod hovedpine til cap. LXIV i Regimen, og kap. 25 om salvie forekommer endog et ordret citat „cur moriatur homo cum salvia cressit in orto“<sup>7</sup>. Kap. 26 om rude, der klarer øjnene, formindsker kødets lyst hos mænd og øger den hos kvinderne, svarer nøje til Regimen cap. LXL<sup>8</sup>.

<sup>1</sup> Harpestreng udg. af Marius Kristensen p. 307. <sup>2</sup> ib. K, II kap. XLVII, p. 170. <sup>3</sup> J. Lind i Farmaceutisk Tidende XXVI, p. 423. <sup>4</sup> Det danske Folks Historie II, p. 209. Kbhvn. 1927. <sup>5</sup> Droplaugarsonar saga hinn meiri 1883. <sup>6</sup> Henrik Harpestreng: Liber Herbarum ed. P. Hauberg. Kbhvn. 1936. <sup>7</sup> Liber Herbarum, p. 82. Regimen, p. 34. <sup>8</sup> Liber Herbarum, p. 84. Regimen, p. 34.

**Liber Herbarum:**

Ruta est herba bona nobilis et utilis et hanc habet virtutem quod commesta de mane calliginem et nebulam oculorum depellit. item a masculis commesta libidinem carnalem minuit et mulieribus auget.

**Regimen:**

Nobilis est ruta, quia lumina reddit acuta Auxilio rutæ vir quippe videbis acute. Ruta vitis coitum minuit, mulieribus auget. Ruta facit castum, dat lumen et ingerit astum.

Det vil ved en nøjere gennemgang måske være muligt at finde flere lighedspunkter (fx Isop kap. 27), men kildeforholdet er ikke dermed oplyst, da der findes meget stof, der ikke kan henføres til Regimen. I teksten nævnes navne på en række ansete forfattere, Avicenna, Galen, Hippokrates, men de er sikkert citeret på anden hånd, således som de også nævnes i teksten i Regimen, uden at man kan påvise bestemte citater. Der må endvidere regnes med muligheden af påvirkning af en hjemlig overlevering, jvfr. kvanen. For de enkelte urter nævnes aldrig gradsbestemmelse og kvalitetsbestemmelse ofte i strid med den gængse opfattelse. Bogen vandt vid udbredelse i Europa, udgiveren, P. Hauberg, har derfor ment, at den er blevet til i udlandet<sup>1</sup>. Bogens indhold synes ikke med sikkerhed at udpege Harpestreng som forfatter<sup>2</sup>, dog er dens nordiske oprindelse tydelig nok.

4. De simplicibus<sup>3</sup> et lærd ungdomsarbejde af Henrik Harpestreng, der her betegnes Henricus Dacus. Det er henvendt til et sagkyndigt publikum, måske er det en forelæsning. Der er ingen tvivl om Harpestrengs forfatterskab, idet værket nøje svarer til urtebogens kap. 81, som man hidtil ikke kendte noget forbillede for. Af kilder har forfatteren især benyttet Avicenna, hvad der tydeligt viser hen til Salernoskolen, til hvis 3 afsnit arbejdet hører<sup>4</sup>.

Der angives omhyggeligt, hvilken dosis der skal anvendes, og de forskellige handelsvarer af droger og deres virkning beskrives nøje. De fleste af drogerne er velkendte, en del af dem er naturligvis gået af brug nu og andre bruges ikke mere som laxative<sup>5</sup>.

5. Stenbøgerne, der går under Harpestrengs navn var også et led i tidens lægevidenskabelige system. Man troede på stenenes „dyd“, deres overnaturlige evner. En virkelig udnyttelse af mineralerne har

<sup>1</sup> P. Hauberg i Liber Herbarum, p. 12. <sup>2</sup> Et hdskr. i Uppsala fra 15. årh. begynder således: Nota medicinas et nomina herbarum secundum henricum harpestrangh. <sup>3</sup> Henricus Dacus: De simplicibus medicinis laxativis ed. J. W. S. Johnsen. Kbhvn. 1914. <sup>4</sup> ib. p. 43. Mar. Kristensen p. V regner det dog til 2. afsnit. <sup>5</sup> J. Lind i Farm. Tidende XXVI, p. 413.

næppe været kendt i Europa, trods det at allerede ægypterne iflg. papyrus Ebers anvendte mineralske pulvere i forskellige medicin-sammensætninger<sup>1</sup>.

#### IV. Harpestrengs farmaci.

Også farmaceutisk betragtet frembyder Harpestrengs urtebøger visse interessante træk. Tilberedningen af urterne er ganske enkel. Urterne stampes, det vil sige, at saften udpresses i frisk eller tørret tilstand, eller også koges urterne med vand, vin eller eddike. Kun sjældent angives, hvilken del af planten, der skal anvendes. Til udvendig brug anvendtes omslag af afkog med talg eller olje, og salver tilberedtes ved tilsætning af voks. Der forekommer enkelte uorganiske stoffer, væsentlig salte, der anvendtes opløst i eddike eller vand. Som røgningsmiddel anvendtes kviksølv. Alt i alt indeholder urtebøgerne en lang periodes vigtigste materia medica<sup>2</sup>, hvoraf mange bevarede i brug mod de samme sygdomme helt til vore dage. Hovedmængden af midlerne tilberedtes af planter, og her har Harpestreng draget nytte af den fornyelse som de arabiske droger betød. Endnu i 1840 var o. 100 af Harpestrengs planter officinelle, i 1895 derimod kun 60, og i Farmacopeen af 1933 findes kun ca. 35 af Harpestrengs planter: Absinthium, Aloe, Althæa, Amygdalus, Anisum, Chamomilla, Camphora, Cardamomum, Caryophyllum, Cinnamomum, Foeniculum, Galanga, Gentiana, Glyzyrrhiza, Hyoscyamus, Matix, Mentha, Myrrha, Melissa, Origanum, Rosa, Salvia, Sambucus, Solanum, Thymus, Verbascum, Verbena, Zingiber, Saccharum. Da identificeringen af Harpestrengs planter ikke er helt sikker på alle punkter, kan der måske blive tale om et par stykker mere, f. eks. Belladonna. Det ses heraf, at det navnlig er de fremmede produkter som Cinnamomum og Glyzyrrhiza, der har holdt sig, mens antallet af anvendte danske lægeplanter er gået meget stærkt tilbage i løbet af de sidste hundrede år. Det skyldes nu ikke så meget, at man er kommet til en anden erkendelse af planternes egenskaber, men det, at de for et stort antals vedkommende er blevet afløst af uorganiske stoffer, hvis styrkegrader langt lettere lader sig bestemme og som ad kemisk vej let lader sig fremstille i ensartet standardiseret form. Harpestreng er i og for sig inde på samme vej,

<sup>1</sup> Fr. le Sage de Fontenay i *Vor Tid* I, p. 204. <sup>2</sup> Hansa: Om Harpestrengs Lægebog i medicinsk Henseende; Nordisk Tidsskrift for Historie, Litteratur og Konst III, p. 284. Kbhvn. 1829.

han er på dette område forud for Macer, nemlig ved at optage en række mineralske lægemidler, men en videre udvikling hindredes af, at kemien endnu stod langt tilbage for botanikken i udvikling.

Marius Kristensen og flere andre, der har beskæftiget sig med Harpestreng, har ment, at alle de omhandlede planter oprindelig har været til stede her i landet. Herimod er der fra botanisk side gjort indsigelse. Det skulde snarere være således, at urtebøgerne anbefalede urterne, hvorefter de blev indført til dyrkning i haverne<sup>1</sup>. De talrige fremmede droger fra Sydeuropa og Østasien må have været handelsvarer. Lige frem import af lægemidler har også været kendt om end næppe i større udstrækning. I året 1180 sendte den kendte franske gejstlige, Stephan af Tournai, til erkebiskop Absalon en krukke eller flaske med det kostelige lægemiddel, Theriak, som han anbefalede på det bedste<sup>2</sup>. Dette højst sammensatte lægemiddel har antagelig da været ukendt i Norden eller også har det endnu ikke kunnet tilberedes her, da det som et slags universalmiddel krævede en ganske særlig tilberedelse, som det farmaciens mesterstykke det regnedes for<sup>3</sup>.

Det måtte nu være den middelalderlige farmacis opgave at sørge for, at de nødvendige droger kunde skaffes til veje, og en hel del fremmede planter blev derfor indført her til landet. Derved forøgedes både køkkenurternes og pryddplanternes antal, idet Harpestreng som lægeplanter anvender så velkendte ting som rose, lilje og viol og dertil gulerod, selleri og kål, som nu er havnede i køkkenhaverne.

Det vides, at klostrene var førende på havebrugets område. Franskmanden abbed Vilhelm, der en tid var abbed på Eskilsø, indtil klostret flyttedes, fandt øen vel egnet til frugtavl<sup>4</sup>, og han sørgede også for at få tilført klosterhaven nye planter. Han skrev hjem til Frankrig efter frø og podekviste<sup>5</sup>. Det vil derfor på forhånd være sandsynligt, at klostrene også tog opgaven op med at dyrke lægeplanter. Det måtte da være muligt ved at undersøge klostrenes, især cisterciensernes reliktfloara at skaffe oplysninger om floraen, ialtfald om den del af den, der har haft nogen modstandskraft. Allerede den gamle historiker P. F. Suhm havde bemærket, at der ved cistercienserklostret Tuterøen fandtes adskillige urter, der ellers ikke var vildtvoksende på egnen<sup>6</sup>,

<sup>1</sup> J. Lind: Om Lægeplanter p. 16. Kbhvn. 1918; J. Lind: Vore gamle Urtebøger, Farmaceutisk Tidende XXVI, p. 439. Kbhvn. 1916. <sup>2</sup> Magistri Stephani Tornacensis Epistolæ ed. Mollinet p. 159. Paris 1682. <sup>3</sup> H. Rørdam: Apothekervæsenets Oprindelse p. 23. Kbhvn. 1899. <sup>4</sup> Abbed Vilhelms breve, Script. Rer. Dan. VI, p. 136. <sup>5</sup> ib., p. 76. <sup>6</sup> P. F. Suhm: Historie af Danmark IX. p. 127. Kbhvn. 1808.

og noget lignende havde den fynske, oprindeligt lægeuddannede forfatter Vedel Simonsen iagttaget ved de middelalderlige borgruiner. En systematisk undersøgelse af de gamle klostertomter er foretaget af den kyndige botaniker og apoteker J. Lind<sup>1</sup>, hvem vi skylder så meget af vor viden om plantevæksten i ældre tider. Han fandt, at de fleste af middelalderens lægeplanter har vist god modstandskraft, navnlig i de siden reformationen nogenlunde uforstyrrede tomter som Øm og Vitskøl. Af de, der ikke har kunnet holde sig i live vildtvoksende i de forløbne fire hundrede år, har en del undertiden kunnet genfindes i gamle præstegårds- og bondehaver i nærheden. Det gælder planter som hjertensfryd, malurt, ambra og timian. I Sverige har Sernander forsøgt en ren arkæologisk fremgangsmåde ved i Risberga kloster at undersøge, hvilke planter der har givet aftryk i mørtelen<sup>2</sup>. Det har været muligt at genkende løn, hundegræs og pimpinella.

Af Harpestrengs latinske arbejder forøger blot *Liber Herbarum* farmakopeen med de to udpræget nordiske droger, *Angelica* og *Faba*. Vigtigere er *De simplicius laxativis*, der i modsætning til Harpestrengs øvrige arbejder har en hel del arabiske droger; men det er dog ikke sikkert, at de har været i almindeligt brug herhjemme.

Om apotekernes indretning giver Harpestreng også enkelte interessante oplysninger<sup>3</sup>. Stærkt duftende varer, som moskus og ambra, bør opbevares i krukke af sølv, krystal eller glas og således, at der er lukket forsvarligt for dem. Vandig udtræk opbevares bedst i lerkrukker<sup>4</sup>, fede ting i blykar og olier helst i glas.

Harpestreng blev den middelalderlige medicins største navn i Norden. Om hans anseelse vidner det store antal håndskrifter, der er bevarede og det ikke blot på dansk, men også indeholdende oversættelser til svensk, norsk og islandsk. Som videnskabsmand var han vel ikke i særlig grad nyskabende, som middelalderen i det hele ikke var det på dette område; men for Norden er hans betydning den, at han hertil førte datidens medicinske viden i dens højeste form. Mange af hans kure kan efter syv hundrede års forløb se besynderlige ud; men sammenlignet med hvad vi ellers har af lægeråd fra middelalderen frem-

<sup>1</sup> J. Lind: Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger. Kbhvn. 1918. <sup>2</sup> Sernander: Växtastryck i ett medeltida murbruk; Mindeskrift for Japetus Steenstrup. Kbhvn. 1914. <sup>3</sup> Henricus Dacus: De simplicibus laxativis ed. J. W. S. Johnsen p. 38. Kbhvn. 1914. <sup>4</sup> Der er på Hovedøen, Norge, fundet rester af salve i et lerkar. Det kan dog ikke med sikkerhed tidsfæstes.

træder hans storhed klart nok. Han forfaldt aldrig til skarnapotekets utiltalende og i heldigste tilfælde uskadelige midler. Heller ikke forfaldt han til overtro, til signen og til trylleformularer, som ellers længe efter var yndede midler. Han var i sit grundsyn stedse sand videnskabsmand, nemlig ved sit krav om stadig at bygge på studiet af naturen. At han holdt fast ved den opfattelse, at der i naturen selv fandtes et middel mod enhver sygdom, det er hans uvisnelige ære.

---

## H. C. ANDERSEN OG DYSTLØBENE I STIGE

AF

HENNING HENNINGSEN

---

Gennem H. C. Andersens Levnedsskildringer staar den lille fynske By Odense som den var i Begyndelsen af forrige Aarhundrede for Læseren med en idyllisk Poesi, som man endnu fornemmer svage Spor af, naar man besøger Byen. Med lokalhistorisk Glæde har han givet ganske fortryllende Erindringsbilleder af den lille Købstads snævre Gader, dens Kulturliv og dens Folkeliv. Allerede i 1829, da han foretog sin Sommerrejse til Fødebyen, laa Barndomsminderne temmelig faste og stereotype hos ham. Hans smukke Skildring „Brudstykke af en Udflugt i Sommeren 1829 — Odense og dens Omegn“ (Anderseniana VIII:13 ff.) giver os det Odensebillede, som uden større Ændringer genfindes i hans kommende Skildringer af Byen.

Her skal undersøges en enkelt Fest blandt dem, han omtaler i sine Minder fra Odense, nemlig hans Beskrivelse af Dystløbene i Stige og Sømændenes Baadeoptog gennem Odenses Gader til Fastelavn.

I Brudstykket af Rejsen 1829 skriver han: Fastelavnsmandag „kom ogsaa Søfolkene fra Stige med en Baad hvorfra der vaiede mange Flag; foran gik der Musikantere baade med Fløite og Violin; Toget drog gjennem alle Byens Gader, og tilsidst saae man to af Matroserne brydes paa et Bræt der blev lagt over to Baade, den Svageste gik da paa Hovedet i Vandet, og det var en stor Fornøjelse“.

I „Levnedsbogen“ fra 1832 (udg. af Brix, S. 28) lyder Beskrivelsen: „Det var ogsaa Skik, at Søfolkene fra Stige kom i hvide Skjorter med brogede Baand, og under fuld Musik førte alle deres Flag omkring i Gaderne. — Siden blev der lagt et Bræt imellem to Baade og her brødes to raske Gutter, saalænge til Een af dem faldt ned i det iiskolde Vand. — Siden er det blevet vedtaget, at de falde begge, eftersom Een tog sig det saa nær, da han blev overvundet, at han hemmelig forlod Fiskerleiet og man saae ham aldrig siden“.

I denne Skildring mangler komisk nok det vigtigste i hele Fastelavns-optøget, nemlig Baaden, som han ellers omtalte 1829; til Gengæld beskriver han Sømændenes Dragt og tilføjer Anekdoter om de dystende, der skal falde paa een Gang, fordi en af dem ellers kan tænkes at ville følge det triste Eksempel, den omtalte daarlige Taber har vist ved at forsvinde.

I Romanen „O. T.“ fra 1836 fortæller han om Skikkene i Odense (2. Del, Kap. XIX, Samlede Skrifter<sup>2</sup> III:240) og har her husket Baaden; han siger, at den bæres paa Skuldrene. Historien om den stakkels Fisker, der forsvandt fra Lejet, fortælles atter. Det tilføjes: „Al den Lystighed taber sig nu“.

I „Mit eget Eventyr uden Digting“ (udg. af Topsøe-Jensen, S. 17) og „Mit Livs Eventyr“ (SS<sup>2</sup> I:7) refereres det hele paa et Par Linjer; Baaden er atter glemt, og den omtalte sagnagtige Historie er udeladt.

Saa vidt vides har Digteren ikke omtalt Skikken andetsteds.

Ud fra denne Beskrivelse maa man unægtelig faa et mærkeligt Indtryk af Sømændenes Fastelavnsfest i Stige (Lumby Sogn, Nord for Odense) og i Fyns Hovedstad. Urimeligt maa det synes, at Søfolkene har baaret deres Baad den lange Vej fra Stige, gennem Odenses Gader og tilbage igen; selv om det har været en lille Jolle, har den dog været tung. Ganske vist menes det efter ældre Folks Erindringer, at en Fastelavnsbaad faktisk skal være baaret paa Skuldrene af Sømænd ved lignende Optog i Kerteminde, Middelfart og Nyborg, men der maa vist foreligge en Huskefejl. At det i Forvejen har været aftalt, hvem der skal tabe, lyder ogsaa utroligt, men fra Bogense og Svendborg kendes faktisk til at Slagets Gang hemmeligt var aftalt inden Dysten foregik; det synes at være imod Spilletets Regler, men en Mulighed foreligger altsaa for at det kan være rigtigt. Mere utroligt lyder den korte Meddelelse om at de kæmpende har foretaget en hel Brydekamp paa et Bræt mellem to Baade; det kendes ikke andetsteds fra. H. St. Holbeck, der har benyttet H. C. Andersens Skildring i „Odense Bys Historie“, har da ogsaa misforstaaet dette, idet han S. 425 om Baade-optøget skriver: „De medførte to Baade, der opstilledes, hvor Pladsen tillod det, og to af de kækkeste opførte saa en Brydekamp paa et mellem Baadene anbragt Bræt; den af dem, der ikke blev „kastet i Vandet“, erklæredes for Sejrrherre. Dette „Vaterspil“ fulgtes med største Interesse af Gadens Publikum“. Det er klart, hvad ogsaa det gamle Navn „Vaterspil“ (ogsaa kendt fra Kerteminde-Dystløb i 1720'erne) viser,

at Brydekampen maa have foregaaet til Vands og ikke til Lands, som Rektor Holbeck ved en let forklarlig Misforstaaelse har troet.

For at undersøge H. C. Andersens Paaalidelighed med Hensyn til Fastelavnsløjerne er det nødvendigt at give en kort Oversigt over disse Sømandsfester, saadan som de med meget smaa Afvigelser kendes fra Størsteparten af danske Søkøbstæder, samt bagefter at se, om der andetsteds findes Skildringer af Stige-Dystløbene.

Fastelavnsmandag „sejler“ Fastelavnsbaaden endnu gennem ikke faa danske Byer. En Jolle sættes paa en Vogn, — eller sjældnere paa en Slæde; hvis det er bekvemmere —, pyntes med Gran og Flag; forsynes med et Stykke Sejldug rundt omkring med paamalede Bølger, og af og til med Mast; dette sidste er dog efterhaanden blevet sjældnere paa Grund af Telefontraade og Ledninger. Baaden bemandes med en „Admiral“ med en straalende Fantasiuniform, undertiden en aflagt Brandmajoruniform eller lign.; med Epauletter, Guldknapper, Ordner, med trekantet Hat paa Hovedet og mægtig Sabel ved Siden; undertiden bærer han et paaklistret Skæg; endvidere en Baadsmand med Fløjte, hvori der stødes kraftigt, en Pligthugger foran med Baadshage, en Lodhiver med et Lod, bestaaende af en mægtig Ende Tov og et lille bitte Lod i, eller en Sandpose i lang Snor, — samt 4-6-8 Sluproere i Sømændenes Festuniform: hvid Bluse, blaa Matroskrave, sorte Benklæder, rødt Skærf om Livet og blank Hat eller Silkehat paa Hovedet. Sluproerne roer i Luften med Aarerne, eller de sidder med dem oprejste. Et Par Heste spændes for, og nu gaar Toget fra Morgenstunden af gennem alle Gader og Stræder i Byen. Forrest kommer en Lods, en Vildmand eller en anden Figur, derpaa Flag og Musik. Ved Siden af Baaden gaar festklædte Sømænd med Raslebøsser, og der er ofte baade Klovner, Maskefigurer, bøssebevæbnede „Politier“, „Bjørnetrækker og Bjørn“ med, ja i ikke faa Byer deltager selve Nep-tun i Optogene. Foran hvert Hus standses der, Beboerne giver en Gave i Bøsserne, Admiralen motiverer et Leve, Sømændene danser Reel, Lodhiveren kaster Loddet og kommer med morsomme og spydige Bemærkninger, og Sluproerne manøvrerer, mens Baadsmandspiben lyder. Pengene gaar til fattige og gamle Fiskere eller Sømandsenker, samt til en glad Aften.

I Forbindelse med „Baaden“ eller „Sluppen“ er der nogle Steder Dystløb. Dystløb kendes nu kun i faa Byer: Nyborg, Kerteminde, Svendborg, Bogense, Marstal og Korsør, altsaa omkring Storebælt,

men tidligere har de været mere udbredt. Det gamle Navn Vaterspil er forlængst gaaet tabt; derimod siger man „skyde i Strande“ eller „i Søen“, „støde“ eller „være i Stranden“ og lignende, naar man ikke bruger det nu overalt gængse Udtryk „Dystløb“.

Kampen foregaar under festligt Cereemoniel. I Forvejen er Havnen gjort klar for Is, og paa to Baade er der agterude anbragt Platforme, hvorpaa de dystende, „Dystløberne“, tager Plads, hver forsynet med en lang Lanse, „Dyststangen“, fra 2—5 m lang; en Stødpude for Enden skal mindske Stødets Voldsomhed. Kæmperne affører sig Sko og Skærf, naar et Kanonskud giver Signal til Dystens Begyndelse. Baadene lægger ud, bemanded med Sluproere og Rorgænger; foran sidder en Gøsdreng, der skal sænke Flaget paa den tabende Baad. Baadene starter fra hver sin Ende af Kampbanen; første Gang de passerer hinanden hilser Dystløberne paa hinanden ved at sænke Lanserne, og Roerne rejser Aarerne. Anden Gang foretages en lille Skinfægtning, vel for at prøve Indstillingen, og tredje Gang gaar det løs for Alvor. I Farten forsøger de dystende at ramme hinanden i Brystet med Lanserne. Mest dratter den ene overbord fra den vaklende og smalle Platform, men af og til maa Kampen fortsættes flere Gange, inden der naas et Resultat. Undertiden maa begge to sammen i Baljen. En ny Dystløber indtager den tabendes Plads, og saaledes gaar det videre, indtil en er ubestridt Konge. Han springer saa efter en uskreven Lov i Vandet til Slut og har Lov til at kysse de Piger, han vil, naar han dryppende vaad løber op til Toldboden eller hvor han nu skal skifte Tøj og varmes op med en Romtoddy. Efter Omklædningen bekranses han med en „Dystløberkrone“ eller med en Laurbærkrans, og Toget gaar gennem Byen med ham, mens Publikum trods Kulden jubler.

Saaledes foregaar et normalt Dystløb i Danmark, og man vil paa Forhaand næppe tro, at det skulde have været stort anderledes i det lille Stige. —

I Kjøbenhavnsposten for 4. August 1827 fortæller en Indsender, „M.W.“ om Dystløbet i Stige; han skriver:

„En anden Skik, der forhen var brugelig iblandt Søfolkene, er den at skyde hverandre i Vandet Fastelavnsmandag. Denne Skik fandt endnu Sted i Landsbyen Stige i Lumby Sogn ved Odense, i den strænge Vinter 1814, men har ikke siden, saavidt Indsenderen veed, været brugt. Søfolkene drog omkring i Sognet og de nærmeste Byer, pyntede med røde Baand i Hattene og i hvide Skjortæermer, med Spillemænd i

Spidsen, standse for Dørrene og erholde en Gave. Fastelavnsmandag samles de ved Vandet, to af dem vælges nu og disse træde ud paa Isen og brydes, indtil den ene overvinder den anden, og, til Tegn paa sin Seier, styrter ham ud i Stranden. De andre slutte en Halvkreds om de Kjæmpende og opmuntre dem vekselsviis. Natten derefter fornoie de dem ved Dands og Lystighed for de indsamlede Penge“.

I denne Skildring savnes ligeledes Baaden, som flere Steder hos Andersen; og samme Motiv nævnes: Brydekampen paa Isen. Dette kunde tydes som et Bevis paa at Dystløbene i Stige virkelig har været enestaaende og ikke som alle andre Steder, men det er næppe nødvendigt at slutte saadan. Den „M.W.“ som har skrevet Artiklen er velsagtens Mathias Winther, der selv stammede fra Odense og var interesseret i Folkemindeforskning; han udgav 1824 den første Samling Danske Folkeeventyr, hvad der har sikret ham et Navn i dansk Folkemindeforsknings Historie, og det er vel ikke urimeligt at mene, at H. C. Andersen og han har truffet hinanden og talt sammen om Skik og Brug i Odense eller maaske snarere at Andersen har læst hans Artikel og af lokalpatriotiske Grunde mærket sig den; senere ser vi, at han benytter Winthers Eventyrbog til „De vilde Svaner“. Jeg tror ikke, at Winthers Beskrivelse — hvis det da er ham — har nogensomhelst Beviskraft.

I Fyens Stiftstidende for 24. Februar 1814 omtales Festen: „Fastelavnsmandag have Søfolkene i Stige her ved Odense moret sig med det saakaldte Vaterspil, som gaar ud paa at kaste hinanden i Vandet, en kold Fornøjelse paa denne Aarstid“. Heller ikke her faar man en nøjagtig Beskrivelse af Skikken.

Saa sent som 1866 omtales Festen i Nyborg Avis i Anledning af det store Dystløb der; Indsenderen „F“ — hvem det er har ikke kunnet fastslaas. — skriver 3. Februar: „Under den strenge Vinter i Begynsen af 1814 var Indsenderen Øienvidne til et Dystløb ved Stige, og dengang var der i den tykke Is paa Canalen savet en Rende, hvori Kampen holdtes. Saavidt huskes kaldte man dentid i Odense Dystløbet Waterspil“. Her er ganske vist heller ikke præcise Udtalelser, men det siges tydeligt, at Kampen holdtes i Renden i Isen; og da der ikke nævnes, at Dystløbet stod i Modsætning til det i Nyborg afholdte „normale“ Løb, kan man vel gaa ud fra, at man i Stige har fulgt Landets Sæd. Indsenderen nævner ogsaa Dystløb i Svendborg, Kerteminde og Nyborg, som han har overværet, saa han har været fortrolig med Skikken.

Heldigvis for vor lille Undersøgelse er Beskrivelserne af Stige-Dystlegen ikke begrænset til de nævnte; i L. M. Wedels Indenlandske Rejse (andet Hft., Kbhvn. 1803, S. 141 — jeg skylder Museumsinsp. Kai Uldall Tak for Henvisningen) omtales med klare Ord, hvordan Kampen foregaar: „Her (i Stige) holdes en Slags Fastelavns Fornøjelse paa Isen med Baade i dertil huggede Aabninger, hvorover man baade maa lee og græde, især naar Isen brister med Tilskuerne, som i Tusende Tal forsamles fra Odense og Omegnene for at see paa disse Søehelte, der med lange Stænger staaende oprejste i Baadene, fegte med hinanden og den der falder i Vandet har tabt den udsatte Præmie“. Her faar vi bekræftet, at det har været et ganske normalt Dystløb med Lanser og to Baade; ganske vist henføres Skildringen til et tidligere Løb, men Traditionen har naturligvis været saa fast, at man ikke har kunnet ændre den vilkaarligt.

Formodentlig har Dystløbet 1814 været det sidste, der har været afholdt i Stige; baade H. C. Andersen og M. W(inther) holder det for givet, og da der senere i Skattegraveren (I (1887):224, P. V. Jensen) gives en Oversigt over Fastelavnsfesterne i Stige, nævnes der ikke med et Ord noget om saadanne Løb. M. W(inther) antyder 1827, at Odense Fjord skal udtørres, saa Stige vil synke ned „fra en pyntelig Landsby, til en fattig Flække“. Man tør vel gaa ud fra, at Dystløbet 1814 har været det, som H. C. Andersen sigter til i sine Beskrivelser. Det har ingen Steder været Skik at afholde Festerne hvert Aar, ja som Regel gaar der flere Aar mellem hvert Dystløb; at man i Nyborg har gennemført Løb hvert andet Aar lige op til Nutiden er enestaaende.

Ved Fastelavn 1814 har Hans Christian været næsten 9 Aar gammel; man maa formode, at han har været livlig interesseret i det hele, — paa hvilken Dreng gør ikke en saadan rask Fest et uudsletteligt Indtryk? Hvordan kommer det da, at han som her vist har refereret den saa mangelfuldt, for ikke at sige forkert? Grunden maa være den, at han ikke har været med til Dystløbet personligt, — for ellers havde han nok skildret den spændende Turnering. Han har formodentlig ikke kunnet følge med Baadeoptøget, som han vel har set drage gennem Gaderne, helt ud til Stige, en Vej paa 4—5 km; han har maattet nøjes med Referat fra lykkeligere Folk, der har været med, eller Mathias Winther har enten personligt eller ved sin Artikel i Kjøbenhavns-posten paavirket hans afblegede Viden. Det maa billigvis nævnes, at H. C. Andersen ikke direkte har sagt, at han selv har været med til Festen.

Vor store Digter har i det her behandlede Tilfælde ikke været en god Traditionsbærer. En anden Sag bliver det saa at undersøge, om man kan stole paa andre Folkeminder, han fortæller, eller om man ogsaa skal stille sig tvivlende overfor dem. Der kunde, uden at ville forklejne hans Digtning, maaske være Grund til at underkaste hans Forhold til den levende Eventyrtradition med Henblik paa de genfortalte Eventyr en ny Undersøgelse; han siger selv, at han har hørt Eventyr fortalt som Barn, ved Humleplukningen og af de gamle Koner i Spindehuset, og det er der vel ingen Grund til at betvivle, men derfor kan han jo godt være mere litterært paavirket i sine Genfortællinger af Folkeeventyrene end man har troet. Det kunde være en lokkende Opgave at undersøge dette Forhold. —

(I ovenstaaende Undersøgelse er der kun Henvisninger til trykt Litteratur; ved en landsomfattende Undersøgelse af Sømændenes Fastelavnsskikke er der samlet en ikke ringe Mængde Oplysninger om dette Emne. Henvisninger hertil maa vente til Stoffet bliver publiceret. Enhver Meddelelse om de behandlede Skikke modtages gerne af Dansk Folkemindesamling, Kgl. Bibliotek, Kbhvn. K.).

---

## FRA SPROG OG LITTERATUR

### BLAND OG BLANT

I „Danske Studier“ 1941 (s. 121 ff.) har Harry Andersen behandlet utviklingen *bland* > *blant*. Han mener at „*t* skyldes et Differentierings-Fænomen, *t* skal ophæve det uundgaaelige Sammenstød“ av *n(n)* (opstått av *nd*) og *d* i et følgende pronomen, altså i en ordfølge *bland de, dem* o. l. Harry Andersen har altså gitt prinsipielt samme forklaring som jeg har ment å kunne gi i „Norsk tidsskrift for sprogvidenskap“ IX (s. 175 f.). Jeg tror som han at det er nødvendig å oppfatte *t* i *blandt, blant* på samme måte som i så mange andre tilfelle hvor *nt* og *lt* er oppstått av *nd* og *ld* (se min avhandling).

Det er ikke usannsynlig at et stadig sammenstöt av *bland* og et pronomen som begynte med *d*, kunne virke slik; men best vilkår for differensiasjon er der når lydene kommer ved siden av hverandre i faste forbindelser. En slik fast forbindelse *bland med (bland mællan)* var det Axel Kock påviste i eldre nordisk språk (for henvisning til litteratur, se Harry Andersen's artikkel).

Uttrykket *bland medr* fant Kock i det isl. håndskrift (14. hundreår) av den gamle norske bibeloversettelse Stjórn. Uttrykket er neppe kommet inn i avskriften, men har hørt til den norske original (fra første halvdel av 13. hundreår). Kock fant *ibland mel* i det danske (skånske) skrift „Hellige Kvinder“ (fra ca. 1450). Nå opplyser Harry Andersen at *eblantt medt* også finnes i dansk i Hans Mogensens oversettelse av Philippe de Commynes Memoirer, altså i eldste nydansk.

Et uttrykk som har så stor geografisk utbredelse, og som er i bruk i så langt tidsrom, kan ikke ha forekommet sjelden. Det må ha vært et fast uttrykk i store deler av Norden i temmelig lang tid, utbredt nok og lenge nok til at *blan(d)* i denne stilling kunne differensieres til *blant* foran *m*. At også et beslektet uttrykk *bland mællan*, som Axel Kock påviste i fsv., har virket med, er rimelig nok. Og endelig er det ikke urimelig at det ofte forekommende sammenstöt av *bland* og pronomen (*de, dem* osv.), som Harry Andersen har påvist, kan ha spilt en rolle for utviklingen.

Når vi skal vurdere et ords frekvens i talespråket, er det ikke alltid nok å telle de steder vi finner det brukt i skriftspråket. Vi må også ta hensyn til utbredelsen i tid og sted.

Dersom *blant* er oppstått av *bland* foran *m* ved differensiasjon, må først assimilasjonen *nd* > *nn* ha inntrådt — vel å merke i talespråket, men ikke nødvendig i skriftspråket. Når der forekommer eksempler på assimilasjon i et dokument som vanlig bruker *nd*, har vi i regelen eksempler på at talespråket gjør seg gjeldende mot en skrifttradisjon.

Brøndum-Nielsen har (GG § 341 anm. 2) vist at assimilasjon må „i Udlud stedvis være indtraadt allerede før 1300“. I det 14. hundreår må assimilasjonen være gjennomført flere steder, visstnok først i „Ord af særlig Art“. Et slikt særtilfelle ville vi ha nettopp i *bland med*, hvor *d* ble den midterste av tre konsonanter.

I norsk kan vi konstatere assimilasjon i noen tilfelle alt før 1300, og i det 14. hundreår har vi mange eksempler (se min „Norsk språkhistorie til omkring 1370“ s. 185, 295 f.; Norsk tidsskrift for sprogvidenskap IX s. 162 ff.). Både i dansk, norsk og i svensk må da formen *blant* ha opstått relativt sent.

Dersom *blant* er oppstått av *bland* ved differensiasjon foran *d*, kan formen heller ikke ha oppstått før assimilasjonen var begynt, altså relativt sent.

Er *bland* blitt *blant* ved „emfatisk Konsonantudvikling“ under særlig sterkt trykk (Brøndum-Nielsen GG § 356. 2), må denne overgang ha funnet sted før assimilasjonen *nd* > *nn* inntrådte, altså relativt tidlig. I så fall kunne en også vente å finne former med *t* tidligere enn vi faktisk gjør.

Didrik Arup Seip.

f. t. München 1943.

## „OG KLAR DU JORDKLIMPEN I SOLGLANSEN MILD“

De fleste Mennesker vil, naar de læser eller synger denne Verslinie af Salmen „O Kristelighed“, ved Ordet „Jordklimp“ forstaa „Jordklump“. Forsaavidt de tænker over det, vil de regne det for et gammeldags Ord. Det forekommer ogsaa i de gamle Bibeloversættelsers Skabelsberetning, der siger, at Gud skabte Mennesket af en Jordklimp. Grundtvig maa have kendt dets Brug der. Selv bruger han det af og til i sin Salmedigtning med Betydning Mennesket eller Menneskehjertet, med Vægten paa Menneskets jordiske Natur, svarende til andre ejendommelige Ord, saasom „Kødtempel“, „Hjertemuld“, „Støv-hjerte“, „Støvhytte“, der alle peger paa, at Mennesket er skabt af Jorden. Ordet faar derfor hyppigt en nedsættende Klang: „Du Jordklimp! Du Synder“ (Sangv. Bd. 1 S. 3), „Du Jordklimp! ti stille for Gud“ (Bd. 1, S. 5), „Døbe kan paa egen Haand, Jordklimp ej med Vand og Aand“ (Bd. 1, S. 166), „Her vokser Livet Skænket og givet Jordklimpen blind“ (Bd. 2, S. 11), „Med det matte Genlydsord Paa Jordklimpens Tunge“ (Bd. 4, S. 8), „Og Jordklimp min med Brag og Brøst“ (Bd. 3, S. 443), „Og alle Jordklimp-Hjertets Lyder Selvraadighed er Kilden til“ (Bd. 4, S. 140). Men Ordet bruges ikke blot nedsættende i Grundtvigs Salmer. Jordklimpen er det ypperligste af den jordiske Skabning: „Stig ræk under Himlen, Staa højt over Vrimlen I Jorderigs Dal, Du Jordklimp hin fine med bydende Mine, som Konger i Sall“ (Bd. 2, S. 8), „Det kommer deraf, at den Jordklimp fin, Gud lavede op med sin Aand“ (Bd. 2, S. 17). Ja, det hedder et Sted: „Guds-englens sjunge: Paa Jordklimpens Tunge Et Ord af Guds Søn Er blevet til Bøn, Svang hid sig paa Aandedræts Vinger; Gud Fader i Løn! Sig Ja til den Bøn! I Jesu Navn yndig den klinger“ (Bd. 4, S. 372). Og naar Salmen stiller Gud overfor Jordklimpen, faar Ordet en særlig

Klang, thi da gælder det „At Jordklampen Gud i Naade kommer faderlig i Hu“ (Bd. 4, S. 205), hvor det vel at mærke er Gud, der kommer Jordklampen i Hu. Da ser man, at Gud har noget for med denne Jordklimp, med dette Støv og Muld, hvad det nu kaldes, „For at med Livets Rosenkrans Jordklampen Ham kan møde“ (Bd. 1, S. 24). Gang paa Gang finder vi denne Tanke udtrykt: „Thi den gode Jord hernede: Tro og Haab og Kærlighed, Rense vil Gud selv og frede Til en himmelsk Frugtbarhed“ (Bd. 4, S. 293), „Naar vor Lyst det er at lægge Os som Støv i Herrens Haand, da af Støvet Herren danner Redskab for sin Heltedaad“ (Bd. 5, S. 6), „Hjertets Tro og Aandens Naade Lønlig løser Livets Gaade Hos Jordklampen straalekyst“ (Bd. 5, S. 206), „Dog kunde Gudsanden Paa Støvhjertevaanden Kun halvt raade Bod, Før ydmygt Gudsordet I Hjertemuld jordet Paa ny fæsted Rod“ (Bd. 5, S. 272), „Og skjult i Lydsvøbet (Ordet) Indaander han Støvet De levendes Lyst“ (Bd. 5, S. 308), den Lyst, som det hedder om: „Mægtig er Fryden i Jordklimpens Bryst“ (Bd. 5, S. 315). Ogsaa i Grundtvigs verdslige Digtning finder vi denne Tanke, iklædt dette Muldbillede: „Muldjord i Bryst Ser den Høje med Lyst, Der kan Solstraalen bo, Der kan Himmelbyg gro, Han som hører, naar Muldjorden sukker, Den med perlende Taarer bedugger“. (Af Digtet „Fæderneland“).

Ser vi nu atter paa Linien: „Og klar du Jordklampen i Solglansen mild“, forstaar vi, at den er en Bøn om, at Menneskehjertet maa blive taget i Guds Kærligheds Varetægt og Pleje. Hvad mangler der nu Jordklampen i at være den gode Jord, i at være Muldjord i Bryst? Den kan have Muldens Stoffer i sig, og dog, før den kommer i sin rette Tilstand, er den ikke det Saabed, som Himmelbyggen kan gro i. Grundtvig vil paa dette Sted ved Ordet Jordklimp udtrykke, at Jorden ikke er i den Tilstand, som Saajord skal være i. Det skal huskes, at Grundtvig var Syddanser af Fødsel og Opvækst og havde tilbragt mange af Barndommens og Ungdommens Aar paa Landet i Sydsjælland, paa Falster og paa Langeland. Og han var gift med en Falstring. I Syddanmark (rettere Sydst Danmark) betyder Ordet Jordklimp en raa, kold og vaad Jordklump, der ikke vil smuldre for Harvetanden, eller en hel Ager med saadanne Klumper. Først naar den faar Lov at ligge for Vaarens Sol og Vind, smuldrer den og bliver til Saabed. Herom taler ogsaa Salmelinien: „Sent er Muldet at forklare“ (Bd. 5, S. 166) og de tidligere nævnte Linier: „Hjertets Tro og Aandens Naade Lønlig løser Livets Gaade Hos Jordklampen straalekyst“ (o: kysset af Solstraalerne).

Det er let at finde syddanske Sprogmærker i Grundtvigs Salmedigtning. Rim som: krybe—flyve, dybe—flyve, gryr—Byrd, siger ikke saa meget, men Rimene: Kærligheds—tilfreds, Ros—Gods, Hav—Stav (o: Stag, „gaa over Stav“, Bd. 4, S. 87), Hedenskab—Grav, tav—Hedenskab, peger tydeligt nok, ligesaa „ridt“ (redet) og ikke helt faa Ord, f. Eks. Ophei (o: Opdræt, „Mennesker har han i Ophei, Bd. 2, S. 19), „hinde“ (o: indhente, naa, Bd. 5, S. 448), „stred“ (kastede, „Han Tavlerne mod Klippen stred“, Bd. 2, S. 108, „og stred den ud i Havet“, Bd. 5, S. 60) og „Strideklemme“ (Bd. 5, S. 454 og 456), som David udrustes med i Stedet for Slynge. En Strideklemme er en Kæp, der er kløvet i den ene Ende, hvor en Sten kan klemmes fast og slynges ud fra ved et Hug med Kæppen i Luften. Bevidst eller ubevidst følger

Grundtvig saaledes af og til sin Hjemstavns Sprogbrug i Salmerne. Jordklimp er tilmed et gammelt Bibelord, der giver bedst Mening i sin Sammenhæng efter den syddanske Betydning: raa, sejt Jordklump, der er plastisk, i Modsætning til løs og smuldrende Jord.

Saavidt er alt klart. Imidlertid er Salmen „O Kristelighed“ fremgaaet af en Ændring, navnlig en stærk Forkortning, af det aandelige Digt „De levendes Land“, der foreligger i Haandskrift fra 1824, men først, noget ændret, blev trykt 1832. Digtet af 1824 har ikke Ordet Jordklimp, men 1832 dukker det op i sidste Vers: „O herlige Lod, At leve hvor Døden har mistet sin Brod, Hvor alt, hvad der blegned, skal blomstre paa ny, Hvor alt, hvad der segned, skal løftes i Sky, Hvor Klampen af Jorden: de levendes Lyst, Er Klippen i Bryst“. Dette Vers svarer ikke til Salmens sidste Vers, der paakalder Guds Kærligheds Aand, der skal omdanne Menneskehjertet saaledes, at der i det skabes „de levendes Lyst“, o: Troen paa det evige Liv hos Gud og Glæden ved denne Tro, den Glæde, som det andet Steds hedder om: „Mægtig er Glæden i Jordklimpens Bryst“. Salmens sidste Vers svarer derimod til det syvende Vers i Digtet af 1832: „O Kærligheds Aand! Lad barnlig mig kysse din straalende Haand, Som rækker fra Himlen til Jorderigs Muld Og rører vort Øje med Fingre af Guld, Saa blaalig sig hæver bag buldrende Strand, Det dejlige Land!“ Guds Kærligheds Aand gør ogsaa her Underet, hvis Frugt er Troen paa det evige Liv hos Gud. Men sidste Vers i samme Digt gaar videre, det skildrer ikke Frembringelsen af Troen paa det evige Liv, men selve dette Liv. Og her er „Klampen af Jorden“ sat lig med „de levendes Lyst“ og kaldet „Klippen i Bryst“. Hvordan skal dette forstaas? Klampen af Jorden er ogsaa her den sejge Jordklump, den der bliver tilbage som Kerne, naar det øvrige er smuldret. Denne Sejghed ses dog her ikke som en Mangel; men som et Fortrin. Saa jordisk Mennesket er, har det en uforgængelig Kerne i sin Natur: Menneskets Higen mod Gud og det evige Liv, „de levendes Lyst“. Paa Jorden forholder Mennesket sig til det evige Liv i Haab og Tro. Men naar Haab og Tro ikke er mere, fordi de er blevet opfyldt (jvfr. Vers 11), da er „Klampen af Jorden“ blevet til „Klippen i Bryst“, det uforgængelige, det visseste af alt: Oplevelsen af det evige Liv hos Gud.

Da Grundtvig af det aandelige Digt byggede Salmen, vragede han med Rette de klare Linier: „Hvor Klampen af Jorden: de levendes Lyst, Er Klippen i Bryst“. Men Jordklampen beholdt han og brugte den i sit nye Slutningsvers efter den jævne, folkelige Betydning til sit skønne Vaarbillede af Menneskehjertet som en Ager, der i Guds Kærligheds Sol og Luft mildnes til Saabedet, som Gudsordet kan gro i.

*F. Paludan-Müller.*

## HOLBERGS VISDOM

Fredrik Böök: *Holbergs visdom och andra danska studier*. Stockholm 1942 (Bonnier).

Der er god Anledning til at henlede danske Læseres Opmærksomhed

paa denne Bog; ved dens Fremkomst var Kai Friis Møller i Ekstrabladet den eneste, der her anmeldte den. Det er en Samling af Kroniker i Svenska Dagbladet om danske Emner, som adskillige vil kende igen fra de Tider, da Svenska Dagbladet bragte mange danske Hjem Bud fra Verden udenfor Besættelsens Jerntæppe. Udgivelsen af en saadan Bog vidner ikke blot om Forfatterens store Kendskab til dansk Kultur og Litteratur, men ogsaa om det læsende svenske Publikums Modtagelighed for Bæring om disse Emner.

Emnerne er selvfølgelig valgt saaledes, at de kan interessere et svensk Publikum: af ældre Litteratur Holberg, J. L. Heiberg, H. C. Andersen og Rasmus Rask; Bogens største Bidrag „Brøderna Brandes och Norden“ er en lang Række Kroniker om Det danske Sprog- og Litteraturselskabs Udgave af Georg og Edvard Brandes' Brevveksling med nordiske Forfattere, skrevet efterhaanden som Bindene er udkommet.

Det er forfriskende at se en svensk Skribent, der har oplevet de Personligheder, det her drejer sig om, give sine umiddelbare Indtryk fra Læsningen af denne Brevudgave:

En hel tidsålders ledande författare har här givit inblickar i sitt mänskliga väsen och i det komplicerade växelspelet mellan idéer, åsikter, erfarenheter, lynnen och personligheter.

Det er fristende at citere:

Det vore en överdrift, om man påstod att dessa brev ger en alltigenom imponerande bild av de stora författare, som historiskt måste betraktas som den nordiska litteraturens ledare och föregångsmän vid slutet av förra århundradet. Självupptagenheten, fängslet, den oerhörda ömtåligheten — de laster som hör till yrket — träder fram på många sätt, ibland i skrämmande former, och idelivet förefaller inte överväldigande rikt. Så till vida är det inte någon särskilt uppbygglig läsning, men den är lärorik — det är inte nyttigt att ha några illusioner.

Böök gennemgaar Indtrykkene af dem alle: Bjørnson, Ibsen o. s. fr. Et smukt Billede af det københavnske Milieu, hvori den unge Georg Brandes er vokset op:

Sanningen är den, att Georg Brandes först och främst är en produkt av den starka och gedigna intellektuella kultur, som härskade i Danmark under adertonhundratalet. Köpenhamn var under denna tidsålder varken mer eller mindre än ett nordiskt Aten, ja ett europeiskt. Universitetet befann sig på en mycket hög nivå; det var närmast tysk vetenskap och främför allt hegeliansk filosofi, som man anslöt sig till, men på dansk mark fick denna odling en psykologisk finess, en humanistisk hållning och en formfulländning, som knappast hade motsvarighet på andra ställen. Det markeras av sådana namn som J. L. Heibergs, Kierkegaards och Martensens. Teatern, konsten, litteraturen blomstrade i denna luft — det fanns inte en finare och intelligentare skådespelarska än Johanne Luise Heiberg. Den estetiska kulturen var på en gång raffinerad och frisk. Man kan jämföra Köpenhamn med Wien, där också den borgerliga estetiska kulturen slog ut i full blomma, med Burgtheater som medelpunkt, fastän med starkare accent på det musikaliska.

Dette Afsnit vidner som hele Bogen om Forfatterens Fortrolighed med Emnet. Kun en lille Indvending: S. 135 nederst nævnes „den filosofiske overliggaren Oskar Siesbye“. Denne paafaldende Karakteristik af en højt fortjent Mand skyldes aabenbart Morten Borups Karakteristik i,

S. XIX af Siesbye; „der aldrig naaede videre end til at „fungere“ som Docent i klassiske Sprog ved Københavns Universitet“. Et Professurat ved Københavns Universitet synes altsaa for Borup — ligesom for Georg Brandes — at være den afgørende Værdimaaler. Siesbye havde blot frivilligt ved at begrænse sit Arbejdsfelt til det rent sproglige givet Afkald paa enhver Karriere ved Universitetet, se f. Eks. J. L. Heibergs Nekrolog over Siesbye i „Fra Hellas og Italien“ II. Men hvad saa med Søren Kierkegaard og Niels Finsen?

Særlig Interesse har det naturligvis at læse Bøøks Indtryk af Brevvekslingen med svenske Forfattere. Han bekræfter det Indtryk, som Læsningen af disse Dele ogsaa giver en dansk Læser, at Georg Brandes' Indflydelse var væsentlig mindre i Sverige end i Danmark og Norge, og at Udviklingen der gik andre Veje. Ganske naturligt sammenstiller han Oscar Levertin, som ogsaa er repræsenteret i Brevvekslingen, med Georg Brandes og siger:

För Oscar Levertin hade det blivit självklart att tråda i ett positivt förhållande till svensk historia och svensk kultur; han var god svensk i en annan bemärkelse än Georg Brandes någonsin varit dansk, utan reservationer och utan baktankar. Hos kritikern Levertin framträdde det i den hänförelse varmed han omfattade Heidenstam och Selma Lagerlöf; han kände sig solidarisk med svenska nittio-talet, med dess religiositet och dess patriotism. Georg Brandes kunde inte följa honom där.

Ogsaa Kapitlerne om vor ældre Litteratur byder paa meget af Interesse.

„Holbergs visdom“, der har givet Bogen Navn, løser Spørgsmaalet, om Holberg var norsk eller dansk, paa den fornuftige Maade, at han „räcker till både för Danmark och Norge, och inte ens Sverige behöver genera sig för att räkna honom som ett slags landsman. . . . Utan överdrift och förvrängning kan han kallas en svensk klassiker“. Af Komedierna behandles „Jeppe paa Bjerget“, „Den politiske Kandestøber“, „Erasmus Montanus“ og „Don Ranudo“.

Böök tager Harald Nielsens Opfattelse af „Jeppe paa Bjerget“ i „Holberg i Nutidsbelysning“ (1923) op til fornyet Drøftelse og afviser den: „Jeppe“ är snäll. Den enkla vardagsglosen passer bäst på hans enkla väsen“.

Ved „Erasmus Montanus“ diskuterer han Problemet, om det er „möjligt att driva den paradoxen (Stykkets Katastrofe), ifall man inte är skeptiker, ifall man inte betvivlar, att det överhuvud finns några absoluta, objektivt existerande, metafysisk giltiga sanningar“, og han henviser til, at „Holberg var deist, och det vore väl att gå för långt, om man påstod, att han var alldeles okänslig för religiösa stämningar“. Holbergs Stilling til Religionen har endnu ikke fundet sin endelige Behandling; Læsere af Holbergs Epistler vil næppe karakterisere ham med det knappe Ord „Deist“. Men Drøftelsen af Stykkets Katastrofe er værd at lægge Mærke til.

Med Hensyn til „Don Ranudo“ slutter Böök sig til Frederik Schybergs Kritik af Bodil Ipsens Iscenesættelse, at den er ganske uholbergsk. Han nævner, at Tegnér i 1841 i sit Hyldningsdigt til Kong Karl XIV Johan anvender Don Ranudo i en romantisk Belysning og at Frøding i Digtet „Dolores di Colibrados“ gør det samme.

„Holberg som utopist“ er en Recension af den nye Udgave af Niels Klim med Storm-Petersens Illustrationer.

„Danska penater“ handler om Det kgl. Teaters Opførelse af J. L. Heibergs „Elverhøj“ og „En Sjæl efter Døden“ i 1941 og fremhæver Heibergs — og hans Hustrus — centrale Stilling i dansk Aandsliv. Han gengiver en morsom Bemærkning af Jakob Knudsen om „Elverhøj“s Betydning for Ibsens dramatiske Teknik; Stykket finder han tyndt og lidt konventionelt, ligesom han i næste Afsnit „Heibergs visdom“ ikke tror paa en ny Oplomstring af Vaudevillernes Popularitet. Siden Bööks Bog udkom, har Torben Krogh i sit Skrift om Heibergs Vaudeviller givet os Nøglen til Forstaaelsen af Vaudevillen og i et endnu utrykt Foredrag paapeget tilsvarende om „Elverhøj“, at Tekst og Musik — ligesom hos Bellman — maa tages som en Enhed; Teksten alene giver ikke Forklaringen paa det varige Sceneheld. Hvor mange Tilskuere ved den vel mest spillede Vaudeville „Recensenten og Dyret“ tænker over, at Stykkets Handling er meget nær Nulpunktet? Her er Stemningen og Musiken alt.

„Heibergs visdom“ er en indgaaende Analyse af „En Sjæl efter Døden“, som „har stått sitt prov och med obruten livskraft fullbordat sitt första sekel“. Man mærker, at dette Emne ligger Böök ganske særlig nær, men da han naar til Vejs Ende, til Mødet „mellan den fulländade logikern (Mephistopheles) och den överrumplade vardagsmänniskan“ — saa mindes han at have oplevet det samme i en anden Sammenhæng: „Det liknar scenen mellan Erasmus Montanus och Peer i fjärde akten av Holbergs komedi; Peer får gråtande medge att han är en tupp, liksom Själen får erkänna, at helvetet är hans liberala paradis“.

Det blev saa alligevel Holbergs visdom, der kom paa Titelbladet.

*E. Spang-Hanssen.*

---

## KULTUR OG FOLKEMINDER

### MESTER JAKEL

Svend Smith: *Mester Jakel*. Med Tegninger af Helgo Jørgensen. Kbhvn. 1945. (Nyt nordisk Forlag).

Dr. Smith har fortsat vore Kulturhistorikeres Studier af Forlystelseslivet og dets Historie med en lille Bog om Mester Jakel, der indeholder en mangesidig Behandling af denne i Nutidens Øjne saare beskedne Forlystelse. I Nutiden søges den vist kun af Børn og barnlige Sjæle. Dr. Smith viser os — hvad vi jo bl. a. fra St. Hansaftenspil var klare over — at det var anderledes i Fortiden; mens der nu kun spilles om Eftermiddagen, fortsattes Forestillingerne i gamle Dage hele Aftenen og har indeholdt en ganske anderledes drøj Komik end de afblegede Rester i Nutiden byder Tilskuerne. Forandringen skyldes maaske snarere Publikums større Fordringer og Biografteatrenes Konkurrence end Mester Jakel selv.

Mens Dr. Eiler Nystrøm i sin Bog „Offentlige Forlystelser i Frederik VI's Tid. Kildeforlystelser i Dyrehaven“, 1918, betegner Mester Jakel som et Marionetteater, betoner Dr. Smith Forskellen mellem Marionetter (Traaddukker) og Jakelfigurerne (Fingerdukker) hver med sin Teknik. De sidste, der er Enmandsskuespil, har i hvert Fald gamle Aner. Dr. Smith har kun indledningsvis berørt dette Problem. Naar man læser de af ham meddelte Jakel-Tekster, mindes man den af J. Østrup i „En tyrkisk Skyggekomedie“ (Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 51, 1901) gengivne Tekst, og Østrups Bemærkning, at den afgørende Virkning ved den Slags Stykker ligger i det Lune og den Kunst, hvormed de foredrages, turde ogsaa gælde for Mester Jakel. Uden selv at tage Stilling til Problemet, hvor Fingerdukkerne stammer fra, tror jeg det nyttigt at henvise til Johs. Pedersen: „Islams Kultur“, 1928, S. 253, en Gengivelse af en middelalderlig Karakteristik af arabiske Skyggekomedier, som viser, hvad et mindre fordringsfuldt Publikum har kunnet faa ud af en nær beslægtet Skuespilform.

Navnet Mester Jakel volder Dr. Smith visse Vanskeligheder, som næppe kan siges at være definitivt løst. Navnet Jakel er tysk, men bruges ikke paa tysk Grund om Fingerdukker, og Forf. mener derfor, at Navnet maa stamme fra det franske Maître Jacques. Ganske bortset fra de sproglige Vanskeligheder forekommer det usandsynligt, at en saadan Forlystelse skulde være importeret hertil fra et andet Land end Tyskland. Spørgsmaalet vil sandsynligvis kun kunne løses ved et heldigt Arkivfund. Men det af Dr. Smith anførte Wienernavn Jackerl paa en Skuespiller giver maaske alligevel et Fingerpeg i den rigtige Retning.

Bogen følger Bakketraditionen fra Slutningen af det 18. Aarhundrede til vore Dage. En Bladanmeldelse fra J. L. Heibergs Dage minder om den flittige Tropic; den omhyggelige Gennemgang af de medvirkende Personer viser interessant det ganske jævne Haandværkermilieu, hvorfra de agerende er udgaaet — man mindes ikke om Linedanseren i St. Hansaftenspil.

En særlig Interesse frembyder Kapitlet „Jakel i Litteraturen“, naturligvis først og fremmest Oehlenschlägers St. Hansaftenspil, men dernæst og mest udførligt J. L. Heibergs paa Teatermuseet bevarede Dukketeater, der netop er et Jakelteater. Heibergs „Marionetteater“ viser sig at være skrevet for et saadant Teater, og en bevaret — hidtil uudgivet — Jakelkomedie af Heiberg „Den dobbelte Flugt“ er aftrykt i Bogen. Forf. paaviser, at den er skrevet 1825—26, idet den benytter samme Melodier som de samtidige Vaudeviller („Kong Salomon og Jørgen Hattemager“ og „Den 28de Januar“). De Argumenter, der er fremført for at henføre Stykket til Heibergs Barndom — bl. a. en Udtalelse af Fru Heiberg —, afviser Dr. Smith med fuld Ret. Ogsaa H. C. Andersen har moret sig i sin Ungdom med Jakeldukker.

Videre Kapitler gælder Motiverne og Typerne, og den fortræffeligt illustrerede Bog slutter med Gengivelse af 4 overleverede Jakelkomedier, foruden det omtalte Stykke af J. L. Heiberg.

*E. Spang-Hanssen.*

## MAGERKÅL

I Hieronimus Justesen Ranchs Skuespil „Karrig Niding“ fra det 16. Århundrede er Nidings tro Svend og Vandergesel Personen Maufferkaal eller Mauffver Kaal<sup>1</sup>, der dog, iflg. en Replik af Maufferkaal selv, er et Øgenavn<sup>2</sup>.

I Almindelighed forstår man ved denne ejendommelige Personbetegnelse et Plantenavn. Magerkål er således efter Kalkar III, 10 det folkelige Navn på en Hvidbede, en Sukkerroe eller Runkelroe (beta rapacea).

Der synes dog næppe at være Grund til at tro, at det vistnok meget lidt udbredte<sup>3</sup> Almuenavn på en Hvidbede har været i den gamle Komediedigers Tanke, da han skrev sit Skuespil. Der er snarere Mulighed for, at Betegnelsen på Nidings Vandringsfælle skal forstås som den magre Karl. Denne Betydning giver i hvert Fald god Mening i Komедien, hvor „Magerkarl“ er et fortrinligt Øgenavn til den madgerrige Nidings Følgesvend.

Karl udtales i Viborgeggen, hvor Justesen Ranch var fra (født i Vinkel 1539, fra 1572 til sin Død 1607 Sognepræst ved Gråbrødrekirken i Viborg), med aa-Lyd [kɑ'ɪ], medens Plantenavnet Kål i nævnte Egn udtales med o-Lyd [kɑ'ɔɪ]. Det er uden Tvivl den hjemlige Dialekts Udtale af Karl, Ranch har benyttet i sit Skuespil. Man ser tyde-

<sup>1</sup> Begge Stavemåder bruges i Birket Smiths Udgave af Ranchs Skuespil.

<sup>2</sup> Birket Smiths Udgave af Karrig Nidding, 319. <sup>3</sup> H. Jensen-Tusch: Nordiske Plantenavne I (1867), 34 har intet om Magerkål. Ej heller findes Oplysninger herom hos Feilberg, i ODS eller hos Johs. Tholle i DSt. 1931, 127—153.

ligt for sig en „mawer Kæel“, når man tænker på eller læser om Karrig Nidings Selskabsherre.

Det er muligvis Kalkars Oplysning i Forbindelse med mindre Overvejelser af Viborgegnens Dialektudtale af et Navn som Magerkål, der har bevirket, at man tænker på Kålplanter, når man læser om Karrig Niding og hans Ledsager.

*August F. Schmidt.*